

Litterarische fantasien en kritieken. Deel 22

Cd. Busken Huet

bron

Cd. Busken Huet, *Litterarische Fantasien en Kritieken (twee en twintigste deel)*, H.D. Tjeenk
Willink, Haarlem, z.j.

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/busk001litt22_01/colofon.htm

© 2001 dbnl

Voorberigt.

Slechts ééne wijziging is gebragt in de zamenstelling van dit deel, waarvan de kopij door den schrijver kort vóór zijn overlijden gerangschikt was. Men heeft er eenige bladzijden bijgevoegd, den aanhef vormend van een uitvoerig opgezet artikel, die den avond van zijn dood op zijne schrijftafel gevonden werden. Het zijn de laatste regelen door hem geschreven.

G. B. HUET.

Elizabeth Wolff, Agatha Deken, en Jacoba Busken.

I

Dit is een gezellig onderwerp; een oude kennis van het publiek en van mij.

Aanleiding om er nogmaals bij stil te staan vind ik in het voorlaatste deel van Dr. Jonckbloet's niet minder gezellige *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde*, waar men, met de dien geleerde eigen nauwkeurigheid en volledigheid, in nog geen vijftig bladzijden de geheele litteratuur van en over de jufvrouwen Wolff en Deken behandeld vindt, maar ongaarne het éénige mist wat mij toeschijnt nieuw te zijn.

De heeren Frijlink, Van Vloten, Theod. Jorissen, Jan ten Brink, R.H.J. Gallandat Huet, Joh. Dyserinck, hebben van Elizabeth Wolff allengs zoo vele levensbijzonderheden en vertrouwelijke brieven aan het licht gebragt, dat omtrent de identiteit dezer beroemde vrouw elke onzekerheid voortaan opgeheven is. Opgaaf bij Dyserinck, Gids 1882, II 138. Aan te vullen uit Jonckbloet, *Nederlandsche Letterkunde der twee laatste Eeuwen*, 1883, I 227-275.

Jufvrouw Wolff's letteren aan Noordkerk, aan Lucretia W. van Merken, aan J.E. Grave, aan Hendrik Vollenhoven, alle vier te Amsterdam, aan Van der Mieden te Alkmaar, aan Cornelis Loosjes te Haarlem, aan den vlissingschen medicus Gallandat,

aan Jacoba Busken en Samuel Th. Huet, beiden insgelijks te Vlissingen, zijn uit verschillende hoofdstukken van *Sara Burgerhart* en *Willem Leevend*, in den ongunstigen zoowel als den gunstigen zin van het woord, als weggelopen.

Overal dezelfde ernst of dezelfde jok, dezelfde levendigheid van gevoel of van vernuft, dezelfde belangstelling in de voornaamste verschijnselen der algemeene beschaving van den dag, zich uitend in hetzelfde eigenaardig hollandsch volwendingen en woorden van eigen vinding. Overal ook, van tijd tot tijd, dezelfde onvaste smaak die of niet van uitscheiden weet, of de poëzie op ongelegen oogenblikken door het proza in de rede laat vallen.

Aan Loosjes, Gallandat, Van der Mieden, Noordkerk, schrijft jufvrouw Wolff over haar geloof en hare studiën. Vollenhoven zegt zij, half lagchend half schreiend, dank voor een amsterschen kalfskop. ‘Mevrouw’ Van Merken brengt zij sierlijke speldeprikken toe. Grave vecht zij, door hare geestigheden, uit zijne vooroordeelen en zijne knorrigheid. Wanneer vlissingsche vrienden de oude vrouw feestelijker onthaald hebben dan voor de innigheid bevorderlijk kon zijn, dan vindt zij, hare behouden thuiskomst meldend aan Samuel Huet, eene formule welke Willem Leevend benijd zou hebben: ‘Men legt maaltijden aan om te lagchen, maar schrijft brieven om te genieten’. Elizabeth Wolff en Agatha Deken. Uit Den Haag, 4 September 1801. Coosje Busken kan in hare jonge meisjesjaren zulk een verheven toon niet aanslaan, of jufvrouw Wolff, die hare moeder kon zijn, komt aanstonds met een platburgerlijk recept, ten behoeve der gevoelige zielen en der zwakke zenuwgestellen. Aan Jacoba Busken, Beverwijk 17 October 1786: ‘Uwe aanmerking *hoe schoon is het toch mensch te zijn* verrukt my. Denkt gy dan ook *altoos* zoo als ik? Ja, wel schoon! Laaten wy onzen adel, de menschheid, maar nooit vergeten! Wees wijs, Coosje, volg uw Vaders raad: *Gebruik kina*. Gij moet uw overspannen senuwen den rechten toon zien te geven. Zielenlijden sloopt het sterkste gestel.’

Iedere intieme bladzijde van hare hand is voor de lezers en lezeressen van *Willem Leevend* of *Sara Burgerhart* weinig minder dan een gemeenzame bekende, en de twee romans hadden er nauwelijks anders kunnen uitzien dan zij doen, zoo zij

na jufvrouw Wolff's overlijden door derden waren bijeengezocht uit hare verspreide persoonlijke briefwisseling.

Wat de verhouding tot jufvrouw Deken betreft, - de lezer moge zelf oordeelen of ik indertijd, door het voordragen der gissing, dat jufvrouw Deken, bij het zamenstellen der twee genoemde boeken, geen andere werkzaamheden dan die van geheimschrijfster vervuld heeft, te ver ging. Was bij het voorstaan van dit gevoelen aarzelen toen voegzaam, de stukken omtrent jufvrouw Deken in 1879 door den hoogleeraar Jorissen, de stukken omtrent jufvrouw Busken in 1882 door Mr. Gallandat Huet openbaar gemaakt, schijnen mij toe eene zoo voldoende mate van gewisheid te geven als in dergelijke kwestien redelijkerwijs verlangd kan worden. Theod. Jorissen, over Aagje Deken en Betje Wolff, uit onuitgegeven bescheiden. Nederland 1879, II 1 vgg., 121 vgg. - Mr. R. H. J. Gallandat Huet, Van en over Betje Wolff, Haarlem 1882.

II

Agatha Deken heeft uitgemunt door een vasten geest, een edel hart, en een natuurlijken aanleg voor de letteren. Reeds vóór hare kennismaking met jufvrouw Wolff in 1776, had zij door een bundel *Stichtelijke Gedichten* hare gaven gestaafd; *Stichtelijke Gedichten* van Maria Bosch en Agatha Deken, Amsterdam 1775, - Over Maria Bosch bij Theod. Jorissen. Nederland 1879, II 8 vgg. en zij staaft die nogmaals toen zij op haar ouden dag, voor den *Gezangbundel* der haarlemsche Doopsgezinden, meer dan zeventig bijdragen leverde. Brief van Johanna Laurina van Crimpen aan Maurits Cornelis van Hall, Den Haag 22 November 1804. - De weduwe Van Crimpen, geboren Teerling, was eene dochter van Elizabeth Wolff's éénige zuster. Zij verpleegde hare oude tante, en verpleegde jufvrouw Deken, gedurende de twee laatste moeilijke levensjaren. Van Vloten, Nederland 1880, II 1 vgg. Daartusschen valt, insgelijks eene pennevrucht des ouderdoms, haar catsiaansche rijmbrief van 1799 aan Hendrik Vollenhoven te Amsterdam. Van Vloten, *Prozastukken en Brieven*, 1866, bladz. 189 vg. - Deze rijmen zijn het eerst uitgegeven door Frijlink in 1863, naar het handschrift in het bezit van Mr. Vollenhoven Jr.

Zij gevoelde voor jufvrouw Wolff, nadat zij deze één oogenblik miskend en voor ligtzinnig gehouden had, daarna en

tot het einde de zuiverste genegenheid; zag in haar van het begin af eene buitengewone vrouw, *in staat eene wereld te hervormen*; Agatha Deken aan Elizabeth Wolff, Amsterdam 29 Julij 1776: 'Een mensch als jufvrouw Wolff, die in staat zou zijn om een waereld te hervormen.' verdedigde haar karakter tegen de onderstellingen der onbescheiden vriendschap van derden; Agatha Deken aan J.E. Grave, 26 September 1777: 'Wie leeft stiller en meer op zich zelf dan zy? Geen non in 't strengste klooster.' bewonderde haar om hare kundigheden en genie; Agatha Deken aan Elizabeth Wolff, 29 Julij 1776: 'Dit zou de zegepraal van mijn sterven en de heerlijkheid van uw naam zijn.' vereerde haar als eene reddende engel.

Voor het waarden van het geestige, in anderen, had Agatha Deken geest in overvloed. Bij wijlen kwam zij in gezelschap kluchtig uit den hoek, en legde, ook in brieven, juist genoeg zin voor het komische aan den dag om jufvrouw Wolff te voldoen. Maar volgens een gemeenschappelijk vriend weerspiegelde de blik van beide vrouwen (Aagje drie jaren jonger dan Betje) beider verschillenden aard. Jufvrouw Wolffs oogen keken doordringend; jufvrouw Deken's oogen meewarig. De gewone stijl der brieven van deze was statig en deftig; hare doorgaande stemming ernstig, gemoedelijk, teder; haar wezen goedig en meegaande; een mengsel van braafheid en verstand. Al deze trekken zijn woordelijk ontleend aan jufvrouw Wolff's briefwisseling met Grave, bij Theod. Jorissen.

Jufvrouw Wolff moet eene der kleinste en tengerste nederlandsche vrouwen der 18de eeuw geweest zijn. In haar een en zestigste zinspeelde zij hierop in een rijmverslag aan eene oude vriendin die zij in geen dertig jaar aanschouwd had, en deed gevoelen (onbeleefd genoeg, maar dit besefte of telde zij niet) dat de andere tusschentijds een vleeschberg geworden was. Elizabeth Wolff aan eene vriendin harer jeugd, 1800:

Ik ben, 't is waar, juist met een lichaam niet verlegen
Gelijk aan dat, Vriendin! *waaronder gy thans zwoegt.*

Toen Agatha Deken haar leerde kennen was Elizabeth Wolff zulk een onnaspeurlijk wezen, hoewel gehuwd en bijna veertig, dat de noordhollandsche burgemeestersvrouwen, bij gelegenheid van rijpartijen, elkander schertsend

het voorregt betwistten haar op den schoot te nemen. Aan Grave, Beemster 31 Augustus 1776. 'Het weeuwte in miniatuur' teekende zij zich, eene poos na het overlijden van haar echtgenoot, en beschreef zichzelf als eene vrouw zoo beknopt, dat een welgebouwd man 'haar in zijn kamizoolzak kon steken en de knoopjes toedoen'. Aan Grave, Beemster Januarij 1777.

Omtrent jufvrouw Deken vindt men nergens aangeteekend, voor zoover ik mij herinneren kan, dat zij als jonge vrouw forschegebouwd was; maar wij moeten gelooven dat onder de goede eigenschappen, welke jufvrouw Wolff in haar waardeerde, ook behoorde eene gewenschte heerschappij over hare zenuwen.

In elk geval onderscheidde zij zich door een kloek karakter, en was als in de wieg gelegd om tot steun te dienen aan eene medezuster wier aandoenlijk gestel best van al bij een levend weerglas kon vergeleken worden. Dit flinke is, van de eerste kennismaking af, ondanks de ongunstige voortteekenen waaronder deze plaats had, voor jufvrouw Wolff de voorname bekoring geweest. Door Agatha's beleedigen heen voelde zij niet slechts Agatha's hart kloppen, maar ook dat hier eene vrouw tot haar sprak wier gelijkmatige geest, bij nagenoeg gelijke jaren, haar onrustigen tot kalmte dwingen kon.

Hoewel zij in hare brieven aan Lucretia van Merken plaagziek zich 'maar eene boere-domineesvrouw' noemde, behoorde jufvrouw Wolff in hare eigen schatting, door hare geboorte, hare opvoeding, en haar huwlijk met een geletterd predikant, tot de hoogere klassen der maatschappij. Zichzelf duidde zij aan als 'eene vrouw die in zeker fatsoen leeft'. Op twintig buitenplaatsen in Noord-Holland, het eigendom van vermogende stedelingen, waaronder patriciers, was zij des zomers eene welkome gast. Verre van zich door dien stroom te laten medeslepen, wilde zij slechts met één vrouw uit dezen kring vertrouwelijk omgaan. In De Rijp en te Beverwijk toonde zij in de eerste jaren van haar weduwstaat zich nog hooghartiger, en schreef aan Coosje Busken dat

zij het gezelschap dier kleine groote wereld voortaan opzettelijk meed. Elizabeth Wolff aan Jacoba Busken, Beverwijk 27 Mei 1787: ‘Hier is niets voor ons, noch voor het hart noch voor 't verstand. En dewijl ik mijne vrijheid toen ik hier kwam wonen met hand en tand vasthield, en nooit wilde familiaar omgaan met zeer aanzienlijke of schatrijke grooten, dewijl die meest allen ijsselijk dom of belagchelijk trotsch zijn, speel ik altoos solo solo.’

Zonder rijk te zijn leefde zij in zoover te midden der weelde, dat zij door de gegoedheid van haar man zich vergelijkenderwijs niets behoefde te ontzeggen; nog minder dan noodig was geweest in hare meisjesjaren, dank zij de welvaart haars vaders. Ds. Wolff hield haar ‘voor de pronk’, gelijk hij zich uitdrukte; en zij mogt zich zooveel elegante toiletten aanschaffen als bij haar aristokratischen patrijshond voegden. Voor de aardigheid, maar ook voor deze alleen, maakte zij noord-hollandsche kaasjes, en zond die present aan vrienden of vriendinnen te Amsterdam en elders. ‘Door eene goede directie en een excellent slag van een meid’ sleet zij in de Beemster zulke aangename en voorspoedige dagen als de leeftijd van haar echtgenoot, het kinderloos blijven van haar huwelijk, het ‘slijk onreine’ van haar polder, en hare zwakke gezondheid toelieten. Te Beverwijk vermeerderde haar overvloed nog. De acht deelen van *Willem Leevend* bragten zesduizend gulden in kas, ongeacht hetgeen andere geschriften afwierpen; zoodat jufvrouw Wolff er toen eigen rijtuig op nahield, of hetgeen daarmede gelijkstond. Elizabeth Wolff aan Jacoba Huet, geboren Busken. Den Haag, Augustus 1798 (?): ‘Willem hebben wij in maanden begonnen en geëindigd en dit gaf ons een honorair van f. 6000.’

Zeer verschilden hiervan de omstandigheden van jufvrouw Deken, vooral in het begin. Bijna eene vondeling, geboren in den omtrek van Amsterdam uit verarmde boere-ouders, was deze als driejarig kind in een amsterdamsch weeshuis opgenomen en daarna de wereld ingegaan als dienstbode, slapend op meidekamertjes en des morgens andermans waschwater uitgietend. Verder dan jufvrouw van gezelschap bij een ziekelijk tijdgenootje van eenig aanzien, of dan stille slijtster van wat kruidenierswaren in een eigen gesloten magazijntje,

had zij, onderwijl eene rijpe maagd van vijfendertig geworden, in de dagen der kennismaking met Elizabeth Wolff het niet kunnen brengen. Zelfs was zij toen op de maatschappelijke ladder, door sterfgevallen onder begunstigers, weder eenige treden gedaald, en had zij zich als winkelbediende verhuurd bij een koekebakker en zijne vrouw. Eene aan armoede grenzende bekrompenheid.

Naderhand wel is waar, in 1783, toen zij reeds sedert zes jaren met jufvrouw Wolff samenwoonde, verbeterde een legaat ter waarde van *f* 18 à 20.000, haar vermaakt door een stokoud bloedverwant, aanmerkelijk haar lot. Theod. Jorissen, Nederland 1879, II 7, 15, 138 vg. Doch ik had daarom niet minder regt te beweren dat zij jufvrouw Wolff als hare weldoenster beschouwde. Deze was omtrent Agatha's afhankelijkheid geheel op de hoogte toen zij, haar alleen nog kennende uit brieven, 4 Augustus 1776 haar schreef: 'Hoe gelukkig zoude ik mij achten, indien ik eene jufvrouw Deken *tot mijn gezelschap* had! Hoe gaarne zoude ik *alles met haar deelen* wat de milde God mij gegeven heeft!'

Hetgeen zij aan Agatha-zelf niet schrijven kon, schreef zij 15 Augustus daaraan volgende aan vriend Grave, den amsterdamschen raffinadeur: 'Dewijl zij door de Voorzienigheid niet *in dien rang* geplaatst is, waarin ik mij bevind, buiten mijn toedoen, dunkt mij dat het zoo zacht, zoo vriendelijk zoude zijn *zulk een mensch* te gemoet te gaan; want haar karakter heb ik uit zeer vele brieven leeren kennen voor boven haar *sober lot* verheven.'

Evenals de jonge heldinnen harer romans geloofde jufvrouw Wolff aan *le coup de foudre dans l'amitié*. 'Vriendinnen maakt men niet. Men vindt die zooals ik U vind, maar dan ook is onze keuze voor altijd gedaan.' Aan Coosje Busken, Beverwijk 17 Oktober 1786. Één ontmoeting was voldoende om haar voor eene lieve vrouw of een geestig man, als Grave, in vriendschap te doen ontvlammen. Op die wijs was Grave's jonge schoonzuster, nog vóór zij den doopnaam van het meisje kende, haar dierbaar geworden. Op die wijs schonk zij, tien jaren later, want dit vuur was bij haar

onbluschbaar, voor het leven aan Jacoba Busken haar hart. Niet anders was het met Agatha Deken gegaan.

Nog vóór de persoonlijke kennismaking, van aangezigt tot aangezigt; alleen om den warmen en medegevoelenden toon van een overigens vijandigen brief; beminde jufvrouw Wolff haar, die uit de volle borst durfde schrijven hetgeen zij, hoewel het louter misverstanden waren, voor waarheid hield. Zelf zoo rond van karakter dat zij eenmaal zeggen kon: ‘Als mijn hart niet uit Zeeland was, het verdiende er gemaakt te zijn’, trok, bij al het overige, die aan onbeschaamdheid grenzende maar welgemeende vrijmoedigheid haar aan.

En kon jufvrouw Deken anders dan liefde gevoelen voor de vrouw welke zoo dacht en zoo handelde, en die zij erkennen moest uit vooroordeel beleedigd te hebben? Van te voren kon zij niet weten dat eenmaal eene erfenis hare afhankelijkheid voor de helft verminderen zou. Door toe te slaan bleef zij tot op zekere hoogte dienstbaar. Maar ook *zij* geloofde in een afgod der eeuw, de met de Liefde wedijverende Vriendschap; en haar karakter was te vast, haar wil te krachtig, haar hart te onergdenkend, om ook maar tijd van opkomen te laten aan de kleingeestige onderstelling dat jufvrouw Wolff het er op toelagde haar te vernederen.

III

Bij het verschil van stand en van middelen kwam nog de ongelijkheid in kundigheden en geestbeschaving.

Zoolang het slechts *Brieven over verscheiden onderwerpen* in middelmatig proza, of *Economische Liedjes* en verdere even middelmatige verzen gold, trad dit onderscheid niet zoozeer aan het licht. Doch, gelijk jufvrouw Deken zelf in hare eenvoudigheid erkende (‘wij doen alles in compagnie, *tot verzenmaken inclus*’; Agatha Deken aan H. Vollenhoven. *De Rijp*, 20 Februari 1778. en welke verzen!), hare opleiding vertoonde zoovele leemten, dat harerzijds de hoogere *composition à deux* noodwendig zich tot werktuigelijk mededoen bepalen moest. Zij kon uit hollandsche boeken en hollandsche tijdschriften

hare vriendin belangwekkende artikelen of hoofdstukken voorlezen; kon nu en dan eene bijdrage leveren; kon de pen houden. Veel verder reikte met den besten wil haar vermogen niet.

Wanneer beide vrouwen bedaagd en arm uit Frankrijk teruggekomen zijn, en vertaalwerk (naar oorspronkelijk is geen vraag meer) Agatha Deken aan Samuel Th. Huet. Uit den Haag, 17 Maart 1800: 'Mijn lieve Wolff heeft het zeer druk met het schraal betaald wordende vertalen, maar men leest nog minder en betaalt nog slechter originele werken.' haar helpen moet aan 'de spijs die vergaat', dan kan jufvrouw Deken, omdat zij noch fransch, noch duitsch, noch engelsch verstaat, hare vriendin op maar één wijs bijspringen: zij neemt deze de zorg voor hare partikuliere korrespondentie uit de handen. Aagje wordt zendbriefschrijfster uit beider naam. Agatha Deken aan Jacoba Huet-Busken. Uit Den Haag, Maart 1799: 'Mijn lieve Wolffje moet druk werken om de spijs die vergaat, hebbende twee werkjes, een uit het Engelsch, en een uit het Fransch te vertalen, daar haast by is; waarom ik het brieven schrijven op my genomen heb.' Betje, gedwongen te vertalen 'tot zij kikkhalst', heeft alleen tijd om hare handtekening te geven of de brieven van adressen te voorzien.

Volgens eene met bewondering voor jufvrouw Deken vervulde oor- en ooggetuige bepaalde het 'zamenwerken' 'Zij werkten altoos zamen.' Wed^e. Van Crimpen aan M. C. van Hall, Den Haag, 22 November 1804. zich toen hiertoe, dat jufvrouw Wolff, moê van het vertalen overdag uit het fransch of het engelsch, 's avonds een naaiwerkje of eene breikous ter hand nam, en jufvrouw Deken haar in de moedertaal 'altoos hardop voorlas'. Wed^e. Van Crimpen. - Agatha Deken aan Coosje Huet, geboren Busken. Den Haag, Maart 1799.

Ondanks een verblijf van ettelijke jaren in Bourgondie had jufvrouw Deken niet geleerd zich anders dan in het hollandsch uit te drukken. En wien kan dit bevreemden, die zich herinnert dat zij er zes en veertig telde toen zij Nederland verliet? Op dien leeftijd leert men geen vreemde talen meer aan, allerminst wanneer men de gezellin is eener vrouw, eener meesteres, gewoon zelf met pen en mond het woord te voeren.

Men moet niet meenen dat dit jufvrouw Wolff tegengevallen is; gelijk datgene tegenvalt waar men niet tijdig aan gedacht,

of niet met overleg op gerekend heeft. Van het begin af was het zoo. Reeds vóór de nieuwe vriendin bij haar kwam inwonen, schreef zij aan den gemeenschappelijken vriend: ‘Kan jufvrouw Deken, *zooals zy is*, wel schrijven als Wolffje? Kan ik schrijven als zy? Nooit, nooit. Ik ben een brunet, kan ik my tot een blonde maken? Jufvrouw Deken heeft, zeker, zeker soort van bekwaamheden; en ik agt haar te hooger, omdat zy het *in zulk een lagen staat* zoo verre heeft gebragt. Doch is het redelijk dat ik van een mensch, die gewoon is zich sterk uit te drukken, en *iets ruws in hare manier van zeggen heeft*, verg dat zy schrijft als gy en ik, mijnheer? Zoo onze vriendin opgeleid ware tot studie, ik meen die studien die de vrouw passen en geen afgetrokken oefeningen en metafysische bespiegelingen, zy zou Van Merken en my agter zich laten. Haar geest is veel grootscher dan die der eerste, en hy is veel bedaarder dan die van de krabbelaarster dezes. Doch zy heeft *niets dan zedelijke theologie* gelezen, en Wolffje heeft sedert haar tiende jaar tot op heden byna niets anders gedaan, dan gelezen hetgeen er keurlijks *in drie talen over allerlei onderwerpen en in allerlei trant* geschreven is. En met dit al: een druppel gezond oordeel is oneindig meer waard dan een Heidelberger Vat vol geleerdheid. Hoe smaakt je die gelijkenis?’ Elizabeth Wolff aan J. E. Grave, Beemster 31 Augustus 1776 en 2 Februarij 1777.

Ik ontleen dit signalement van jufvrouw Deken's gaven aan twee verschillende brieven, en mogelijk schijnt daarom de gedachtegang niet streng logisch. Maar de hoofdpunten zijn zóó sprekend aangeduid, dat er geen verwarring ontstaan kan.

Laat ons ten overvloede zien op welke wijs jufvrouw Wolff hare dagen doorbragt te Beverwijk, en welk daar het aandeel van jufvrouw Deken in hare werkzaamheden was. Ik bezig met opzet dit woord, omdat de beverwijksche jaren de werkzaamste en vruchtbaarste van haar leven geweest zijn, en zij toen zeggen kon, sprekend over haar uitgever in Den Haag: ‘Zoo ik zes handen had, mijnheer Van Cleef zou die employëeren’. Van jufvrouw Deken's handen wordt geen melding gemaakt; alleen van jufvrouw Deken's voorlezen. Elizabeth Wolff aan Jacoba Busken, Beverwijk 27 Mei 1787: ‘Had ik maar tijd om uw brieven beter te beantwoorden! Doch ik kan niet, en zoo ik zes handen had, mijnheer Van Cleef zou die employëeren.’

Aan Jacoba Busken, *Lommerlust* 27 Mei 1787: ‘Wil ik u eens zeggen hoe ik mijn tijd besteede en verdeele? Des morgens, als het goed weer is (want hoe frisch ik ben, ik ben niets dan een barometer door mijn aandoenlijk ligchaam), dan vroeg op, en ontbijt in *mijn* rieten huisje *alleen*, Deze hut of rieten huisje, twintig jaar geleden nog in wezen, was zoo klein dat meer personen dan één er naauwlijks plaats konden vinden; de oppervlakte van het tafeltje daarbinnen zoo gering, dat er niet te denken viel aan schrijven door twee personen tegelijk. terwijl ik mijn gedachten zoo eens wat ernstig bijeenroep. Vervolgens wandel ik eens om, zie naar de groentens, *ordineer wat er gegeten zal worden*, en ga *schrijven* tot tien ure. Dan word ik opgemaakt, en ga weer tot twee ure *aan 't werk*. Dan eten, dan wat verkleeden, dan rijden of wandelen, of *in den koepel* bij Aagje, die zoo goed is van *voor mij te lezen*. Kort te voren had zij, omdat haar gezigt begon te verzwakken, een bril moeten aanschaffen. Het was een dure, van acht dukaten. Zoo gaat de eene dag aan de andere, met weinig variatien. Was nu eene lieve Coosje hier, wat zou ik mij *uitspannen!* Nu eens vroolijk, dan eens ernstig, altijd vertrouwelijk; en *dit is het eigenlijke der vriendschap.*’

IV

Hier begint meteen een nieuw onderwerp.

Wij oordeelen juist indien wij uit de verzuchting: ‘Dit is het eigenlijke der vriendschap!’, opmaken dat de verhouding tot jufvrouw Deken toen niet meer zoo innig was als in het begin. De ballingschap, de bankroeten, de gemeenschappelijke armoede, de ouderdom en zijne gebreken, hebben ten slotte de twee vrouwen, die tusschen haar dertigste en veertigste jaar een soortgelijk vriendschapsverdrag als David en Jonathan hadden aangegaan, andermaal en voor goed verbonden. Zij zijn gestorven als in elkanders armen, en men heeft haar te slapen gelegd in hetzelfde graf.

Maar uit de korrespondentie met Jacoba Busken blijkt dat in de eerste helft van 1787 en al vroeger, tien jaren na het

intrekken der onvermogene en ongeletterde vrouw uit het volk bij de welgestelde *bourgeoise* met het schitterend vernuft en de overvloedige lektuur, jufvrouw Wolff de ondervinding had opgedaan dat zij voor haar gemoed, hoe zal ik het uitdrukken? aan jufvrouw Deken iets te kort kwam. In die zelfde jaren van beginnende on- of wanbevrediging (1782-1785) zijn *Sara Burgerhart* en *Willem Leevend* ontstaan.

Het is waar dat jufvrouw Deken gestorven is in de overtuiging, voor de volle helft de auteur dier twee romans te zijn. In eene voorrede van 1804, haar sterfjaar, kwam zij voor haar aandeel in de vennootschap met warmte op. Voorrede van jufvrouw Deken bij hare Liederen voor den Boerenstand, Leiden 1804 'Het is indedaad vreemd, en heeft mijne Vriendin (schoon wij geen laage jalouzij omtrent elkander kennen) zo wel als mij lang gestooten, dat men geloofd heeft, ik weet niet op wat grond; - dat men het Publiek heeft willen opdringen (ik zal de bedoeling hier mede niet onderzoeken), nu eens dat alle de *vrolijke* Liederen en Brieven in de *Oeconomische Liedjes*, in *Burgerhart*, *Leevend*, *Wildschut*, en andere door ons in het licht gegeven welken, van mijne Vriendinne, alle de *ernstige* van mij waren; dan weder eens bovengenoemde werken *alléén* aan mijne Vriendinne hebben [heeft] toegeschreven, en mij zot en ijdel genoeg geacht van met haar vederen te pronken. Alles wat zij hier door bewezen hebben is, dat zij noch mijne Vriendinne noch mij kennen; DAAR IK NIET ALLEEN VOOR DE HELFT DEEL AAN ALLE DE WERKEN HEB DIE OP ONZER BEIDER NAAM STAAN, maar ook mijne Vriendin niet minder ernstige onderwerpen dan ik behandeld heeft; ik niet minder vrolijke, of, gelijk men liever zegt, *grappige* Liederen en Brieven dan zij geschreven heb. Onze bijzondere Vrienden en Vriendinnen, die ons hebben *zien* werken, kunnen getuigen hoe geheel wij in ééne geest dachten en schreven'. -Dyserinck, Gids 1884, III 1-41. Echter moet men daarop niet te veel nadruk leggen. In onze eeuw heeft de vermaarde De Barante ten einde toe en te goeder trouw in den waan verkeerd de eigenlijke schrijver der *Mémoires* van mevrouw De la Rochejaquelein te zijn. Geschriften over dit onderwerp bij Edmond Scherer, *Etudes sur la littérature contemporaine*, 1878, V 15 vgg.: Mad. de la Rochejaquelein et M. de Barante. Het letterkundig zelfbedrog wordt somtijds monomanie of *idée fixe*.

Jufvrouw Wolff *zeide* of *toonde* jufvrouw Deken niet, dat zij voor haar verstand en haar hart niet langer genoeg aan deze had. Dit verboden niet alleen de kieschheid en de edelmoedigheid, maar ook de eigenliefde. In brieven, in verzen, op de titelbladen van verhandelingen en van dichtbundels, had

Elizabeth Wolff aan haar bondgenootschap met Agatha Deken zulk eene openbaarheid gegeven, en in zulke hooggestemde bewoordingen, dat verbreken of terugnemen een algemeen gelach zou hebben doen opgaan; om niet te zeggen dat de goede naam der Heilige vriendschap er zeer door benadeeld zou zijn. Bovendien waren er geen termen voor. De voorlezeres en gezelschapsjufvrouw, met het open karakter, bleef het voorwerp van jufvrouw Wolff's hoogachting en onderscheiding, al had zij opgehouden de boezemvriendin te zijn in wier gemoed deze het hare ieder oogenblik uitstorten kon.

Evenmin hing jufvrouw Wolff aan de groote klok, al verried zij het onwillekeurig in voorredenen en aantekeningen, dat jufvrouw Deken's naam op de omslagen van *Sara Burgerhart* en *Willem Leevend*, ten overstaan van het publiek slechts een offer te meer op een reeds herhaaldelijk omkranst altaar, en eigenlijk meer de vriendin dan de medewerkster aanduidde. Zij bleef integendeel te dien opzichte, zelfs in vertrouwelijke brieven aan de nieuwe en jongere uitverkorene, ten volle in het eenmaal aangenomen karakter, en gewaagde tegenover Jacoba Busken zoo niet van 'onze Saartje', althans van 'onze Willem'.

Ik kan over deze Jacoba die mijne grootmoeder van vaderszijde geweest is, en wier heugenis in den kleinen kring harer nakomelingen een voorwerp van eerbiedige en toegenegen bewondering is gebleven, niet met ingenomenheid spreken zonder in verdenking te komen aan familiezwak toe te geven. Doch het is inderdaad mijne schuld niet dat de acht en twintigjarige vlissingsche, die door ik weet niet welk toeval met hare voormalige stadgenoot jufvrouw Wolff in briefwisseling kwam, als jong meisje niet alleen uitmuntte door schoonheid en liefalligheid, maar ook, en reeds als kind, door zulk een buitengewonen aanleg voor studie, dat zij tot verbazing van Vlissingen en van de *Boekzaal der Geleerde Wereld*, op haar dertiende jaar, élève-externe van het gymnasium daar ter stede, wegens hare vorderingen in het latijn en het grieksch door Heeren Curatoren met een prijs vereerd werd. Bijzonderheden bij Mr. Gallandat Huet, mijn bloedverwant en met mij een van Jacoba's kleinzoonen.

Jufvrouw Wolff is uitbundig in het loven van jufvrouw Busken's vaardigheid met de pen. 'Geloof mij, mijn hartje', schrijft zij haar, en zoo komen wij van zelf op de zaak terug 'ik krijg van niemand liever brieven dan van U; door *liever* versta hier *zoo gaarne* als van U. Het is bij mij uitgemaakt, dat niemand het talent van briefschrijven in grooter volkomenheid bezit dan mijn Coosje. Konde ik zoowel aan niemand dan aan U schrijven, als ik *niemand dan U met mijn geheel hart liefheb*, ik zou U brieven schrijven zoo groot als hollandsche predikatiën'. Elizabeth Wolff aan Jacoba Busken, Beverwijk, 17 Oktober 1786. - 'Lieve Coos, hoe schoon zijn uwe brieven! Ik kan u niet zeggen (amitié à part) hoe zy my behagen.' Beverwijk, 27 Mei 1787. - Elf of twaalf jaren later: 'Uw brief heeft mij een slapeloozen nacht gekost. Alle mijne denkbeelden waren als met zonnestrallen geteekend, en alle die denkbeelden hadden niets onaangenaams dan dat zy my te zeer schudden.' Den Haag, Augustus 1798 (?).

Dit werd geschreven in de hut, buiten voorkennis van, maar niet zonder toespeling op, jufvrouw Deken in den koepel.

Eene eerste reden voor jufvrouw Wolff om zich tot jufvrouw Busken, en hare van intieme mededeelingen overvloeiende brieven, aangetrokken te gevoelen, was zekere gelijkheid van lot.

Jufvrouw Wolff had, gelijk Coosje's vader niet onbekend was, in hare jonge jaren een hartsgeheim gehad (liefde voor een vaandrig of ex-vaandrig wien het met zijne wederkeerige betuigingen niet om *le bon motif* te doen was), en dit was op geheel haar volgend leven van beslissenden invloed geweest. Dagboek van Conrad Rutger Busken, Jacoba's vader, op 25 Julij 1755. - Elizabeth Wolff aan Noordkerk, Beemster 19 Oktober 1770.

Niemand zal mij betichten eene blaam op het karakter mijner grootmoeder te werpen, indien ik erken dat zij, twintig jaren na jufvrouw Wolff, een soortgelijke hoewel minder doldriftige fout beging als deze, en evenzoo voor eene poos zich aan een onwaardig voorwerp hechte; voorwerp of sujet, overigens, van wiens naam en maatschappelijke betrekking de wereldgeschiedenis geen aanteekening gehouden heeft. Elizabeth Wolff aan Jacoba Busken, in antwoord: 'Ik vlei my, dat indien gy altoos by my waart, gy zoo aan my zoudt gehecht raken, dat uwe *mislukte en kwalijk geplaatste liefde* moest afnemen.' Beverwijk, 17 Oktober 1786.

Hoe dit zij, ook jufvrouw Busken, naderhand de vrouw van een walsch predikant en de moeder van tien kinderen geworden, had in die dagen eene hartkwaal; en jufvrouw Wolff, voor welke zij eene buitengewone vereering koesterde, gelijk zij in hare kieschheid teregt een onbegrensd vertrouwen stelde, was in dit geheim door haar toegelaten. Elizabeth Wolff aan Jacoba Busken, in antwoord: ‘Zou ik den eersten steen op mijn medemensen werpen? Werkzaamheid, ik weet dit by ondervinding, helpt ons best *droefheden* overwinnen.’ Beverwijk, 17 Oktober 1786.

Maar krachtiger nog boeide Coosje's wetenschappelijke en letterkundige beschaving de vrouw die voor de letteren en de wetenschappen leefde, en te vergeefs zich poogde te ontveinzen dat jufvrouw Deken, op den duur, te dien aanzien eene ongeschikte ‘hulpe tegenover haar’ was.

Natuurlijk mogt jufvrouw Deken dit niet weten; en zelfs werd Coosje nu eens vermaand geregeld aan jufvrouw Aagje te schrijven, ten einde de jaloezie van deze niet op te wekken, ‘Als gy my schrijft, doe er toch een briefje in voor Aagje.’ Beverwijk, 27 Mei 1787. - ‘Het spijt my dat geen mijner vaste huisgenooten zin aan u heeft. Jansje meent dat gij haar te veel als een niets beduidend kind, en Aagje dat gy haar niet heusch genoeg hebt behandeld.’ Beverwijk, 17 Oktober 1786. - Met Jansje kan ‘het excellent slag van een ouwe meid’ uit de Beemster pastorij bedoeld zijn. dan zacht beknord omdat zij, in hare jongste letteren aan jufvrouw Betje, verzuimd had hare groeten voor de ‘vaste huisgenoot’ in te sluiten. ‘Hierby komt dat gy Aagje niet eens hebt laten groeten... En wat zegt Wolffje op dat alles? niets méér, wijl het niets uitdoet. Dit of het U ooit te stade kwam.’

Maar al bleef jufvrouw Deken met de geheime wenschen en plannen harer vriendin onbekend, jufvrouw Wolff dacht daarom niet minder aan de toekomst. Onderstellend dat Jacoba Busken, in de liefde teleurgesteld, voornemens was zich voor goed aan het celibaat te wijden, en niet voorziende dat de omwenteling van 1787 door al deze berekeningen eerstdaags een streep zou halen, stelde zij de jonge savante voor, daar zij moeder, broeders, noch zusters had, - indien haar vader, toen een man van zeventig jaren en niet onvermogend, be-

zwijken mogt, - zich te Beverwijk te komen vestigen, en op de eene of andere wijs aan het leven harer oudere vriendin het hare te verbinden. ‘Wanneer uwe lieve Vader dit sterflijke leven voor een beter aflegt; dan hoop ik vast U hier uwe woonplaats te zien kiezen.’ Beverwijk, 27 Mei 1787.

Ik kan mij niet voorstellen dat, zoo deze nieuwe ‘compagnieschap’, gelijk jufvrouw Deken zeide, eene werkelijkheid geworden was, het letterkundig genie van jufvrouw Wolff zich met een ander Sint Janslot zou hebben getooid. In *Sara Burgerhart* had zij al hare frischheid gegeven; in *Willem Leevend* daarenboven al hare kracht. De uitingen van het nederlandsch leven die in haar smaak vielen, en binnen haar gezigtskring lagen, was zij met de pen in de hand allen rondgeweest. Al had zij nogmaals uitgemunt, zij zou hoogstwaarschijnlijk zich slechts herhaald hebben. Van Jacoba Busken is te weinig bekend om als zeker te mogen aannemen dat zij, en haar ‘schoon verstand’, jufvrouw Wolff nieuwe zeilen zouden hebben bijgezet.

Maar voor Betje's hart was het jammer dat zij het land verlaten moest en Coosje niet, bij haar aan huis of naast hare deur, te Beverwijk kon komen wonen. ‘Hoewel nooit onverzeld’, luidde de aandoenlijke klagt, want jufvrouw Deken volgde haar alom als hare schaduw, hoewel ‘nooit onverzeld’ speelde zij niettemin altoos ‘solo solo.’ Eene vroegere vriendin K., niet nader aangeduid, had tijdelijk haar als afleiding gediend, maar was den verkeerden weg opgegaan, schijnt het, en eene ‘zedelijk doode’ voor haar geworden.

Bleven over: *Lommerlust* en Aagje. Doch het verkleinde zeer de waarde van *Lommerlust* als aardsch paradijs, dat ondanks Aagje's tegenwoordigheid Betje er ‘altoos, altoos alleen’ was. Eene vriendin Coosje daar te hebben! ‘o Meisje, dan zou *Lommerlust* nog eens veel schooner zijn! Elizabeth Wolff aan Jacoba Busken, Beverwijk, 27 Mei 1787: ‘o Meisje dan zou *Lommerlust* nog eens veel schooner zijn en dit aardsch paradijs heerlijker dan nu, nu ik altoos, altoos alleen hen (hoewel nooit onverzeld), sedert mijne vriendin K. zedelijk dood voor my is, en door de eene zwakheid helaas in de andere verval’t.’ Had ik u maar langer hier kunnen houden! Hoe gaarne had ik u naast my! Kleinigheden verzekeren my dat Coosje eigenlijk mijne vriendin

was. Geloof my, mijne Coosje lief, er is zulk een verbaasd contrast niet tusschen u en my in onzen natuurstaat. In de ware beteekenis des woords ben ik onveranderlijk uwe vriendin. Uw afzijn vervult my met iets ongemakkelijks, en voor my kan niemands byzijn zoo alleraangenaamst zijn. In het genot van alle aardsche zegeningen; omringd van de agting, eer, en onderscheidingen, mijner landgenooten; algemeen geliefd door allen die my in persoon kennen, - is echter mijn hart *niet vervuld* en *niemand dan Coosje* zou het kunnen vervullen'. Elizabeth Wolff aan Jacoba Busken, Beverwijk 17 Oktober 1786 - In denzelfden brief: 'Denk, wanneer gy droefgeestig zijt: Ik heb eene vriendin die mij, *hing het van haar af*, altoos bij haar hield; die naar my (*hoe machteloos*) verlangt; en die my zoo teder bemint dat *niets daarby te vergelijken is*.' - Uit den Haag, Augustus 1798 (?): 'De afstand tusschen vrienden is verbazend groot, behalven in welwillendheid. O die is gelijk; die moet gelijk zijn. Maar Coosje is echter Coosje.'

Arme vrouw! Er was een tijd geweest dat zij met dezelfde geestdrift over jufvrouw Deken sprak; zij in deze haar één en haar al meende gevonden te hebben; zij om Aagje's wil met een glimlach de plagerijen van goede vrienden beantwoordde die tot haar zeiden: 'Verdedig jufvrouw Deken, mevrouw Buskruid! Sluit er in je armen, pak er in je hart, druk er op je ziel, ja eet er op met onverzadelijke liefde!' Grave aan Elizabeth Wolff, 20 Januarij 1777. - In Elizabeth Wolff's brieven aan Grave, uit 1776 en 1777, komen onder meer de volgende betuigingen omtrent Jufvrouw Deken voor: 'Ik meende vast dat zy het was die ik liever had dan ik kan uitdrukken.' - 'Ik mis haar droevig.' - 'Mijn lieve Aagje.' - 'Mijn lieve meid.' - 'Ik zou haar niet geven voor de heele poppekraam dezer wereld.' - 'Mij meer dierbaar dan mijne De Gorter, mijne Van der Mieden, my ooit waren.' - 'Ik hoop met Deken door banken en klippen zoo voorzigtig en tegelijk aangenaam het scheepje *De Vriendschap* te sturen, dat wy de gewenschte haven inzeilen.' - 'Ik agt Agatha hoog om meer goede qualiteiten als ik ooit in één mensch ontmoette.' - 'Mijne vriendschap is niet romanesq.' - 'Agatha zal mijn hart en armen altoos open vinden.' - 'Maar evenwel nochthans en des al niet te min, ik hebbe geen belang dan 't saam met mijn vriendin.' - Rijmbrief aan Agatha, in den vorm van een geparodieerd rederijkers-referein der 16de eeuw:

Deeze wereld is een dangierlijk Foreest der Foreesten
Als ons de Vriendschap daer neyt deur en verzelt.

En nu in hare ziel en in haar hart waren op nieuw kamers te huur. Het hoogere, bij jufvrouw Deken gezocht, had zij niet gevonden. Na eene tienjarige proef was het nogmaals de oude

leegte; en erger dan de oude, want ten einde den vrede te bewaren was zij thans genoodzaakt jufvrouw Busken met andere woorden in te fluisteren: 'Indien mijn plan, mettertijd u hier te vestigen, van uwe gading is en gij het wenscht te zien gelukken, neem dan vóór alles jufvrouw Deken in den arm; schrijf er over regtstreeks aan haar; maar wacht u te laten blijken dat gij het verlangt om *mijnent* wil!' Elizabeth Wolff aan Jacoba Busken, Beverwijk 27 Mei 1787: 'Ik kan nog al eens over U praten; evenwel niet zooals ik wel wensch, want dat zou jaloezie verwekken. Kunt gy het niet schikken om dezen zomer te komen? Ik hoop het nog al. Schrijf toch aan Aagje, en ook daarover. Maar bedek uwe eenzijdigheid voor my, indien gy slagen wilt.'

V

Jufvrouw Wolff droeg in een klein lichaam eene groote ziel met zich om, Grave aan Elizabeth Wolff, Amsterdam 20 Januarij 1777: 'Wat moet dat voor je groote hart in je kleine lijf troostelijk wezen!' maar was niet volmaakt. Het komt in mindering van jufvrouw Wolff's grootheid dat zij, kind harer eeuw en slavin van het spraakgebruik der mode, zelf te zeer van hare grootheid doordrongen was. Aan Jacoba Busken, 17 Oktober 1786: 'Meisje, vertrouw eeuwig op my. Ik heb geene gebreken die op lafheid rusten. *Ik ben groot tot in mijne fouten zelf.* Mijn ziel kan zich niet vernederen tot veinzen of vleien. Ik bemin of ik ben onverschillig.' Het is mogelijk dat zij de diensten, haar door jufvrouw Deken bewezen, een tijd lang miskend en ten laatste daarover berouw gevoeld heeft. Enkel de geschiedenis der letteren heeft er belang bij, tot regt verstand van twee oude romans, te bepalen welke plaats in die boeken aan de eene petemoei toekomt, welke aan de andere. In geen geval mag de litteratuurgeschiedenis scheiden hetgeen door de beschavingsgeschiedenis onherroepelijk vereenigd is. De wedergade van dit 'compagnieschap,' om nogmaals dezelfde uitdrukking te bezigen, wordt door geen ander tijdvak der vaderlandsche historie vertoond. Men behoeft Elizabeth Wolff en Agatha Deken slechts te hooren noemen, om aanstonds aan de merkwaardige nadagen der 18de eeuw herinnerd te worden, - dagen toen de Vriendschap hoogtijd hield, en de vrouwen een te voren ongekend aandeel in de algemeene maatschappelijke beweging veroverden.

Er is meer. Daags na jufvrouw Deken's overlijden heeft hare verpleegster, nicht Johanna Laurina, met reden kunnen klagen dat men slechts te zeer gewoon was te haren koste den lof van jufvrouw Wolff te verheffen. Wed. Van Crimpen aan M. C. van Hall. Den Haag, 22 November 1804: 'Aan hare kunde is zeker door de wereld nooit regt gedaan; ten minste men heeft haar altoos beschouwd zoo bekwaam in haar vak niet te zijn, als mijne lieve tante.' Jufvrouw Wolff zelve heeft, in den avond van haar leven, door den wensch te uiten dat jufvrouw Deken haar óverleven en eenmaal aan hare zijde rusten mogt, haar de schoonste hulde gebragt. Met één trek heeft zij 'de achtenswaarde' voor altijd geschetst. Elizabeth Bekker aan eene vriendin harer jeugd, 1800:

Indien ik mij vermeet de Godheid iets te smeeken,
 Dan smee ik: dat ik mijn Vriendin behouden mag;
 Dat *gij* mijne oogen luikt, mijne achtingwaarde Deken,
 En na uw dood, naast my, moogt rusten in één graf.

Het hoofdgebrek dezer verzen is niet dat *graf* op *mag* rijmt, maar dat jufvrouw Wolff zoo min als jufvrouw Deken zich in godetaal wist uit te drukken. In hare soort was zij eene superieure vrouw; en het ware geen compliment aan jufvrouw Wolff's doorzigt, dit tegen te spreken.

Alleen zegge men niet dat aan deze begaafde dienstbode en litterarische Elsie van Houweningen een wezenlijk aandeel toekomt in de zamenstelling van werken getuigend van zooveel kennis, kunst, en geest, als *Willem Leevend* en *Sara Burgerhart*.

Schertsend noemde jufvrouw Deken, korte jaren vóór haar heengaan, zichzelf eene 'arme onnoozele oude vrijster en onnoozele dichteres'. Agatha Deken aan Coosje Huet, geboren Busken, den Haag 28 September 1798. Iets anders dan eene dichteres, of hetgeen zij daaronder verstond, is zij in hare eigen oogen nooit geweest: dichteres van luimige rijmen op catsiaanschen trant, van kerkliederen voor geloofsgenooten, van godsdienstige gemoedsuitstortingen in de dagen der jeugd. Aan zich uit te geven voor eene prozaschrijfster is door haar niet gedacht.

Evenmin voor eene brieveschrijfster. Hare brieven missen, voor

zoover zij tot ons gekomen zijn en wij oordeelen kunnen, oorspronkelijkheid. N°. 2, 6, 12, 13 in de verzameling van Vollenhoven bij Van Vloten, Losse Prozastukken en Brieven. - N°. 4 en N°. 8-12 in de verzameling van Gallandat Huet. Soms tintelen zij. Maar het zijn vonken van jufvrouw Wolff's vernuft, uit den haard van jufvrouw Deken.

1883.

Potgieter's Kritiek.

I

Eene geestige fabel van Matthias Claudius maakt schrijvers belagchelijk die hun eigen werk aankondigen. Zij schildert die heeren onder het hoofd eener luidruchtige klokken. Kakelend brengt het dier de tijding dat het een ei gelegd heeft:

Erst leg' ich meine Eyer,
Denn recensir' ich sie! Werken van Matthias Claudius, 1ste Deel: Die Henne.

Indien ik de ironie trotseer waarmede dergelijke aanmatiging verdient gestraft te worden, het is omdat bij het uitgeven onlangs eener bloemlezing uit Potgieter's boekbeoordeelingen, ik slechts de helft heb kunnen zeggen van hetgeen mij toescheen in aanmerking te komen. Personen en Onderwerpen. Keus uit de Boekbeoordeelingen van E. J. Potgieter, met eene Voorrede en Aanteekeningen van Cd. Busken Huet. Haarlem, H. D. Tjeenk Willink, 1885. De lezer zal erkennen dat eene voorrede, welke rekenschap moest geven van de bij het kiezen gevolgde methode, de plaats niet was om tevens over de waarde van het gekozene uit te weiden.

II

Wie over Potgieter's kritieken een juist kontra-oordeel vellen wil, moet bedenken dat sedert zijn eerste optreden

reeds heel wat jaren verlopen zijn: weinig minder dan eene halve eeuw. Zijne vroegste recensies dagteekenen van 1835.

Het nu aankomend geslacht heeft een anderen blik op de vaderlandsche geschiedenis. Toen Potgieter jong was werd te onzent algemeen geloofd dat Nederland, sedert het herstel van het Huis van Oranje in 1813, een tweede tijdperk van grootheid ingetreden was. Bijna beschouwde men de letterhelden van toen als de evenknieën van die der 17de eeuw. Potgieter schreef in 1837: 'Wij mogen onze jeugd nog te weinig voor onze nakomelingschap houden, om haar oordeel, dat de regeering van Willem I Nederlands tweede gulden eeuw van kunsten en letteren verdient te heeten, volkomen geldend te verklaren; maar het schijnt ons toch toe, dat het koninkrijk der Nederlanden dagen beleefde, wier luister slechts voor die van Frederik Hendrik zwicht.' Proza, I 279 der uitgaaf van 1864.

De belgische omwenteling versterkte die overtuiging nog. Na de afscheiding der zuidelijke gewesten vertoonde, vond men, het nederlandsch koninkrijk eene slechts te treffender overeenkomst met de voormalige republiek der Zeven-Provinciën. Men achtte het eene uitgemaakte zaak dat de Nieuwe Staat eene nieuwe toekomst had.

Tegenwoordig wordt die zienswijze niet beaamd. De meeste Nederlanders beschouwen thans hun tweeden bloeitijd, begonnen na de fransche overheersching, als eene soort van Sint-Janslot, een *été de la Saint-Martin*. Zij hebben geen vaste overtuiging omtrent hun vermoedelijk voortbestaan.

Wanneer men tot hen zegt: die en die in deze eeuw was uw laatste schrandere vorst, uw laatste staatsman van beteekenis, uw laatste geniale kolonie-bestuurder, uw laatste admiraal of generaal, uw laatste voornam dichter, - dan stemmen zij dit toe, of protesteren enkel voor den vorm. Zij gevoelen dat het nieuwe jonge groen, gewassen aan het oude, maar bladen zijn, of punten van bladen, opwellingen van het oogeblik.

Vandaar bij Potgieter verwachtingen en eene belangstelling die ons somtijds verbazen.

Hij spreekt over de herleving onzer letteren in zijne dagen, alsof er onmiddellijk na hem te onzent een andere Lessing stond te verrijzen; wij ons op een Herder hadden voor te bereiden, een Wieland, een Goethe. Hem lezend be-

grijpt men niet dat noch van hemzelf, noch van de ouderen of de jongeren door hem begroet, de kennis is doorgedrongen tot het buitenland. Men vraagt zich af: Hoe is het mogelijk dat Europa van deze mannen nagenoeg geen notitie genomen heeft? Zijn de menschen buiten Nederland overal met blindheid geslagen? En dat in eene eeuw die op het ontdekken van onbekend gebleven litteraturen uit is!

Vandaar ook eischen die wij overdreven noemen.

Het is Potgieter niet genoeg dat de dichter A. een goed vers maakt, de tooneelschrijver B. een betrekkelijk goed drama, de romanschrijver C. een leesbaren roman. Alles moet volgens hem puik-puik wezen, en daarenboven nationaal. Indien gij de stof van uw historisch-romantisch verhaal aan eene andere dan de geschiedenis des vaderlands ontleent, dan komt gij in verdenking de laatste niet genoeg te kennen. Brengt gij de koninginnen Elizabeth en Maria Stuart op de planken, dan moogt gij voor Schiller niet onderdoen, zoomin als in het andere geval voor Walter Scott. Het nederlandsch volksleven moet gij bestuderen, en die studie moet u bezielen tot het scheppen van nieuwe dichterlijke vormen. Gaat gij een bezoek aan het buitenland brengen, gij moogt niet tweede-klasse reizen. Admiraal De Ruyter's sneuvelen is geen voegzame stof voor een historiestuk. Het jammerlijke van dit omkomen veroordeelt het onderwerp. Het feit had geen groote gevolgen, en het zijn de gevolgen die de waarde van den greep bepalen.

Op die wijze verklaar ik mij dat zoo weinig van Potgieter's tijdgenooten en medeletterkundigen hem zijn blijven lezen. In een opstel van 1863 maakt hijzelf zich vrolijk over hunne ontrouw: 'Schare welke wij ons heden talrijker droomen dan de gaauw telbare, die gewoonlijk wat wij schrijven inziet!' Personen en Onderwerpen, bladz. 260-61. Het buitenland dat hen niet kende, hen niet tot de orde riep, prikkelde hen niet tot inspanning; dwong hen niet naar het hoogste te dingen. In het binnenland vonden zij aftrek en toejuicing. Zij konden Potgieter's teregtwijzing ontberen. Hij maakte den indruk eener vreemde eend in de vaderlandsche bijt.

III

Onze 17de eeuw is, in den eigenlijken zin van het woord, voor Potgieter een ideaal geweest. Zelfs voor de godsdienst- en burgertwisten die haar ontsierd hebben gevoelde hij iets, en zag er een blijk van opgewekte deelneming in, een teeken van leven. ‘Wij wenschen die eenzijdige studie onzer vroegere staatkundige verdeeldheden te keer te gaan, welke, onder het beklagen of verfoeijen harer uitspattingen, de belangstelling in vaderland en vrijheid voorbijziet, die er de besten van beide partijen, uit beginsel, toe dreef.’ Potgieter, *Kritische Studien*, II 123. Haar ondernemingsgeest, hare wetenschap, hare kunst, hare letteren, - alles beschouwde hij als het model. In onze 18de eeuw zelf, overigens zijne antipathie, beminde en vereerde hij hetgeen zij met de 17de gemeen had, hoe weinig het wezen mogt: Elizabeth Wolff, Onno van Haren.

De jongelieden van tegenwoordig denken daar anders over. Sedert Potgieter is er over de 17de eeuw zooveel geschreven, en in zulke hoogdravende bewoordingen, dat zij dit onderwerp als tegengegeten hebben. Beschouwingen gelijk de zijne schijnen hun toe, te zijn voortgekomen uit de romantische school van weleer. Zijzelf behooren tot de kritische. Zij begrijpen zijn gestadig hameren op één aanbeeld niet.

Ik veroorloof mij echter te doen opmerken dat juist hierin de historische beteekenis van Potgieter's kritiek ligt.

De vereering der midden-eeuwen, kenmerk der romantische rigting in alle landen van Europa, is in Nederland eenigzins achteraan gekomen. Aanvankelijk waren er te onzent nog te weinig middeneeuwsche teksten uitgegeven, om over ons eigen aandeel in de voormalige beweging te kunnen oordeelen. Wij wisten niet genoeg en teerden op de middeneeuwen van andere volken.

Onze 17de eeuw daarentegen, te rekenen van den opstand tegen Spanje, lag als het ware voor het grijpen. Van toen af hadden wij een afzonderlijk volksbestaan geleid, waren wij eene europesche mogendheid geworden, hadden wij in verschillende opzichten uitgemaakt. Het was eene aangeduide prooi voor de romantiek.

Bij Potgieter ontmoet gij geen bewijzen dat zijne kennis aan de midden-eeuwen verder reikte dan van iemand met eene belezenheid als de zijne verwacht kon worden. Ook geen bijzondere liefde voor dit oudere tijdvak. Van Jacob van Lennep zeide hij in 1838, toen deze nog maar weinig aan de 17de eeuw gedaan had: ‘Indien hij zich de helft der studie, welke hij der middeleeuwen wijdde, voor onze zeehelden, onze Staats- en Prinsgezinden, getroost had, hoeveel verdienstelijker zoude zijne populariteit, hoeveel duurzamer de vermaardheid zijner schriften zijn!’ Personen en Onderwerpen, bladz. 31. Maar als vertegenwoordiger van de geestdrift en de beginselen der romantische school, gevoegd naar onze 17de eeuw, heeft hij zijne wedergade niet.

‘Er was een tijd, waarin de weegschaal der volkeren van Europa niet werd ter hand genomen, of de hollandsche maagd, aan hunne zijde op het regtsgestoelte gezeten, wierp er mede haar oorlogszwaard of haar olijftak in, en deed door deze bijwijlen den evenaar overhellen’. Aanhef van Potgieters opstel: ‘H e t R i j k s - M u z e u m t e A m s t e r d a m’, geschreven in 1844. - Evenzoo in een opstel van 1861: ‘Er was een tijd dat de kunst ons volk beheerschte: hoe getuigde onze bouwtrant, ons huisraad, onze kleeding, onze weelde, hoe getuigde alles er toen van!’

Honderd anderen hebben hetzelfde gezegd, of hebben in andere woorden, met aanwenden van andere beelden, ingestemd met dien toon van verheerlijking. Bij Potgieter is het meer dan enkel een toon. Zijn dweepen met dit verleden was tegelijk de regel van zijn geloof in de vaderlandsche toekomst.

Bij alle eischen welke hij aan het tegenwoordige stelde begon hij met dezen terugblik. Hetgeen hem kenmerkt is dat hij onze 17de eeuw van zijne kritiek uitzonderde. Voor zoover de volmaaktheid van deze aarde is, achtte hij den strijd voor de nationale onafhankelijkheid, en de republiek der Zeven-Provincien welke daaruit voortgekomen was, volmaakt.

Somtijds is het alsof de Nederlander in hem door den Amsterdammer overvleugeld wordt; en dit kommunale in zijne opvatting der oude vaderlandsche geschiedenis is nogmaals een bewijs. Ook de Amsterdammers der 17de eeuw waren vóór alles Amsterdammers.

Potgieter klaagt over lamzaligheid, - en hij bedoelt de lam-

zaligheid van Amsterdam. Over hebzucht, - en hij denkt aan de hebzucht van Amsterdam. 'Wij hebben behouders leeren kennen die zich zelfs den knoet zouden getroosten, mits hun de betaling der rente maar gewaarborgd werd.' Kritische Studien, II 217. Over stoelvastheid, - en die niet opstaat voor een ton is Amsterdam. Laat Amsterdam opstaan en voorgaan: Nederland zal volgen. Hij heeft oud-amsterdamsche visioenen waarin men eene nationale wedergeboorte zich weerspiegelen ziet.

Het beweren is juist dat deze beschouwingwijze niet uit de kritische school stamt. Maar het blijft de vraag in hoever dit haar veroordeelt. Niemand anders heeft zulk een fraai tafereel onzer 17de eeuw ontworpen als Potgieter's hoofdstuk Historische Portretten, in *Het Rijks-Museum te Amsterdam*. Men zal deze schilderij kunnen verdoeken of herhalen, maar niet kunnen verbeteren. Zij is en blijft de beste aanbeveling der romantiek in Nederland, toegepast op de vaderlandsche historie.

IV

Ontegenzelijk is de tijd een uitmuntend recensent. Met de gewisheid eener dorsch-machine schift hij het koren van het kaf. Wacht maar, laat hem begaan, en hij zal u het werk uit de handen nemen. Het middelmatige verdwijnt van zelf; alleen het verdienstelijke en het meesterlijke blijven. Wie uwer las één percent van hetgeen door een vroeger geslacht bewonderd en verslonden werd? Welke ziekte bezorgde u de bellettrie van den voortijd? Hetgeen nu in Nederland voor fraaije letteren doorgaat, tot welken omvang zal het binnen vijftig jaren gekrompen zijn? Hoeveel plaats zal het beslaan op het boekerekje uwer kleindochter?

Maar de tijd is met dat al niet onfeilbaar.

De midden-eeuwen waren ten aanzien der letteren van Oud-Griekenland en Oud-Rome kortzigtig en onregtvaardig. Voor twee of drie klassieken, wier herinnering of wier eeredienst bewaard bleef, geraakten honderd anderen in het vergeetboek.

De renaissance was het niet minder ten aanzien der middeleeuwen. Helden dicht van inheemschen oorsprong; ridderromans, rijmkronijken, historiespiegels, zededichten, - alles ging gothisch heeten, en die schimpnaam volstond. De boekbinders der 16de en 17de eeuw sneden de middeleeuwsche handschriften aan repen, en versterkten de ruggen van Homerus en Cicero met het stoffelijk overschot der helden van het Nevelingelied.

Potgieter verscheen in de nadagen van den pruijketijd. En hoe onregtvaardig was op zijne beurt, voor de renaissance, de pruijketijd geweest! Jacob Cats mogt van geluk spreken, dat hij ten minste nog voortleefde onder het gemeen. Volgens Feith waren in 1790 de werken van Cats 'tot den laagsten rang van menschen verwezen'. Volgens Bilderdijk had Cats omstreeks het einde der 18de eeuw 'zijne wettig verkregene achting bijna ten eenenmale verloren' en werd hij 'naauwlijks meer dan van het plompe gemeen gelezen.' Coornhert, Spieghel, Visscher, Hooft, Vondel, Huygens, zelfs Anna Roemers en Maria Tesselschade, aller heugenis was uitgewischt. Jacobus Scheltema kon omstreeks 1820 carrière maken door zijne ontdekkingsreizen op dit gebied. Men vond hem nieuw.

De kritiek, zien wij, is niet volstrekt overbodig. Werken van geest of kunst bezitten waarde, of kunnen die bezitten, ondanks het vonnis der eeuwen. Het oordeel der nakomelingschap is niet altijd eene veilige handleiding. De nakomelingschap maakt zich even goed aan overschatten of aan miskennen schuldig als de tijdgenoot.

Potgieter, hetzij hij van zijne natuurlijke aandrift en van zijne verhouding tot de personen die hij beoordeelde zich al dan niet rekenschap gaf; Potgieter beschouwde de kritiek als een onzichtbaren akademischen leerstoel, en zichzelf als den professor in *partibus* die opkwam voor zekere altijd geldende beginselen. 'Eene liefde voor de kunst, die al haar loon in het bewustzijn harer hooge en heilige beginselen vinden moet.' Studien en Schetsen, I 86. Hij keuvelt niet, maar doceert. Als een andere Nicolaas Tulp staat hij anatomische lessen te geven.

Zelfs moet ik vreezen dat de bloemlezing, door mij zamengesteld, hem te dien aanzien niet volledig teruggeeft. Ik heb

mij moeten bepalen tot die bladzijden welke zonder schade zich lieten losmaken uit het verband.

Het nederlandsche volk, stelde hij, mogt thans niet lager staan dan in de 17de eeuw. Het moest al de goede eigenschappen bezitten van toen, gewijzigd naar de eischen der 19de. De roeping der schrijvers en der dichters was, dit te beseffen en er naar te handelen.

Hij berispt den historieschrijver De Jonge, wanneer deze in zijne geschiedenis van het nederlandsch zeewezen ergens in één adem Van Haren en Helmers prijst: Helmers over Reynier Claeszen, Van Haren over Bastiaan Lange. Door dit ondoordacht gelijkstellen werd volgens Potgieter bij het nederlandsche volk de kennis des onderscheids tusschen het ware schoon en het denkbeeldig schoon verzwakt. ‘Wij wenschten dat de arbeid onzer geleerden meer blijken droeg van den zin voor iedere openbaring van het ware, het schoone, en het goede. Mogt het in het algemeen te veel van den historicus geëischt zijn, zoo wij verlangden dat hij ook slechts met oordeel des onderscheids over poëzij en poëten sprak, er schuilt niets onredelijks in de bekentenis, dat, bij het gewagen van twee zoo bekende verzen, als de hierboven bedoelde dichtstukken van Helmers en Van Haren, een weinig kritiek van Mr. J. C. de Jonge ons welkom zou zijn geweest.’ *Kritische Studien*, II 261. Helmers, wil hij zeggen, Helmers deklameerde slechts; Van Haren gaf wezenlijke poëzie. Wie dit verschil uitwischt, doet den algemeenen dut, waaruit het volk vóór alles ontwaken moet, aanhouden.

Hij misprijst het in Ter Haar dat deze in zijne *Sint Paulusrots* een sluijer werpt over de ware oorzaak eener bekende schipbreuk. Die ramp zou voorkomen zijn, indien het scheepsvolk zijn pligt gedaan had. Op deze ontaarding onzer tegenwoordige zeelieden, ‘Wij hebben van huiselijk heil gezongen, tot wij schier niets anders op zee zenden, dan wat uitspat of ontaardt.’ *Kritische Studien*, II 244. vergeleken bij die der 17de eeuw, had Ter Haar nadruk moeten leggen. Het nationaliteitsgevoel zijner landgenooten zou hij op die wijze versterkt hebben, en zijne poëzie zou een heilzame prikkel geweest zijn.

Potgieter kan niet verdragen dat men Albertine Kehler eene dichteres noemt. Deze zesentwintigjarige was niet doordrongen van de nooden harer eeuw. Zij vermeide zich in zelf-

zuchtige godsdienstige bespiegelingen over haar eigen ik, in plaats van acht te geven op het om haar veldwinnend pauperisme. Ondanks dat zij hare eerste bijdrage voor de bevolking nog leveren moest, stelt hij haar den eisch het monster der óverbevolking onder de oogen te zien.

Dit is een sprekend voorbeeld. Potgieter komt er hier rond voor uit dat het middel bij uitnemendheid om dichters aan zichzelf te openbaren, en hen te herinneren aan hunne bestemming, is den vinger te leggen op hetgeen hun ontbreekt. 'Ieder kunstenaar spiegelt zich als mensch, willens of onwillens, ten deele in zijnen arbeid af, de dichter welligt het getrouwst van allen. Maar het beeld dat ge uit zijne werken opvangt, blijft onvoltooid, zoo ge voorbijziet, welke stoffe, die voor zijne hand scheen te liggen, hij niet aanroerde, welken zin hij verzuimde aan te kweeken of hem heeft gefaald'. Kritische Studien, III 21.

Verwijt men hem dat eene kritiek als de zijne geschikter is om letterkundigen te vormen dan het publiek voor te lichten, hij haalt de schouders op. 'Het is opgemerkt - en ik huldig het fijn vernuft en het juist oordeel van hen, die dit deden - dat sommige beoordeelingen in den Gids meer voor den schrijver van het werk, dat gerecenseerd werd, dan voor het publiek, dat het boek lezen zoude, gesteld schenen.' Kritische Studien, I 248. Het vormen van letterkundigen is juist de taak der kritiek. Dichters en romanschrijvers hebben het publiek op te heffen; hebben den onzichtbaren nationalen standaard te verhoogen. Wordt er gewaakt dat de leidlieden hun pligt doen, dan komt de schare van zelf tot haar regt. 'Er moge voor de meestal naamlooze critici, die er zich weinig aan laten gelegen liggen hunne regten en pligten te kennen, niets bij verbeurd zijn dat de heffe des volks hunne lofspraken even spoedig vergeten als gelezen heeft, - voor de auteurs schijnt op dat onhandig zwaaijen met het wierookvat dikwijls de deerlijke bedwelming te volgen, dat zij, hunne heiligste pligten verzakende, van hunne hoogste regten afstand doen.' Kritische Studien, III 74.

V

Eene geschiedenis van Potgieter's kritiek zou bezwaarlijk kunnen geschreven worden.

Daartoe ware noodig dat in zijn arbeid verschillende rustpunten aangetroffen werden; tijdperken waarin hij zoo, tijd-

perken waarin hij anders dacht of anders schreef. En die halten ontbreken. Het oordeel en de stijl, beiden zijn van het begin af gevormd. Een der oudste opstellen - over de gedichten van Staring - vertoont reeds al Potgieter's eigenaardigheden van uitdrukking; zijn aanhoudend gedachtewisselen met den lezer: zijn onderstellen dat de stof u hetzelfde belang inboezemt als hem, en gij met een weinig goeden wil hem van regts naar links, van achter naar voren, gemakkelijk volgen kunt. In eene nog oudere beschouwing - over Loots - ontmoet ik de uitspraak: 'Er is weinig objectiviteit in zijne verzen; hij geeft ons dikwijls, bijna altijd meer gevoelens van een dichter dan gedichten zelf.'

Meer gevoelens van dichters of dichtersessen dan gedichten zelf: men zou dit een kort begrip der geheele vaderlandsche letterkunde kunnen noemen over welke in Potgieter's kritische studien wapenschouwing gehouden wordt. En die formule, hij had haar gevonden nog vóór het oprigten van den *Gids*. Wil men niettemin aannemen dat er een tijd geweest is waarin hij, meer dan later of vroeger, zich in zijne kracht gevoelde, misschien kan men dien op of omstreeks het jaar 1850 stellen, toen hij over hollandsche dramatische poëzie een artikel schreef dat veeleer een boekdeel verdient te heeten. *Studien en Schetsen*, I, 1-178 der uitgaaf van 1879.

Hetgeen hij daar inbrengt tegen de moderne Rederijkerskamers, destijds in hare opkomst, is de hervatting van den strijd vroeger door hem tegen genootschappen, maatschappijen, prijsvragen en verhandelingen aangeboden. 'O kamers! o genootschappen! wat bedreigt gij onze letterkunde op nieuw in de laatste hoop, ons op eene vernieuwing van ons tooneel nog overgebleven!' Men kan zeggen dat gedurende eene reeks van jaren zijne kritiek bestaan heeft in het telkens op nieuw verstooten dezer erfenis uit den pruijetijd. Zijne satirieke *Geschiedenis eener bekrooning*, geschreven in 1849, getuigt van een onverwinlijken afkeer. Wij gelooven hem op zijn woord wanneer hij besluit: 'Indien er onder onze lezers zijn die dezen weerzin in prijsvragen en bekrooningen niet anders weten te verklaren dan uit gekrenkte eigenliefde, zij zullen die verdenking op-

geven, hopen wij, wanneer wij hen verzekeren dat geen lauwer onzer maatschappijen ooit den steller dezer regelen tot mededinging verlokke. Eene gemoedelijke overtuiging, dat het onderwerp des kunstenaars zijne keuze en niet die van welke Maecenen dan ook, wezen moet, verleidde ons tot de uiting van ons gevoelen'. Kritische Studien, II 301-308. Over het bekroonde prijsvers van Bogaers: Heemskerk naar Gibraltar.

Reeds in 1837 trof hem de geesteloosheid van het Koninklijk Instituut, later hervormd tot eene Koninklijke Akademie van Wetenschappen. De staatsierokken dier mannen, - uniform bestemd om allerlei politiek verleden, allerlei rigting of partijchap in het tegenwoordige, te verbergen onder hetzelfde uitwendig voorkomen, - wekten den nog onderdrukten spotlust zijner jeugd. Hij wilde zelfs niet toegeven dat zulk eene instelling bij een uitgebranden krater vergeleken mogt worden. Wanneer spuwden die molshoopen vuur? vroeg hij, en zag in het Instituut slechts een doofpot te meer onder de letterkundige en wetenschappelijke benten. 'Van de vroegste tijden,' schertste hij, 'van de vroegste tijden af - denk slechts aan het kleedingstuk dat Dejanira aan Hercules, en aan den veelverwigen rok dien Jacob aan Jozef gaf - kleeft er iets noodlottigs aan gegeven rokken'. Proza, I 276 der uitgaaf van 1864.

Omstreeks 1850 waren er termen, met die oudere letterkundige wereld, maatschappelijk eene magt gebleven en bij voortdoring schadelijk door het beginsel van stilstand dat zij vertegenwoordigde, zonder omwegen zich te vermaken. Die voortgingen haar te bevolken werden steunende uilen genoemd, kwakende kikvorschen, krijschende reigers, allen verrast en op de vlucht gedreven door het intusschen losgebarsten onweder der kritiek. Studien en Schetsen, I 63 vgg. der uitgaaf van 1879. Inzonderheid de reigers op één poot, omgevallen van schrik, maakten in het tafereel dat toen van den Hollandsche Zangheuvel en van het landschap aan zijn voet werd opgehangen, eene schilderachtig-kluchtige vertooning. Het vernuft vierde, in die opwelling van zelfbehagen en overmoed, een schoonen triomf.

Blijkbaar had Potgieter er toen geen voorgevoel van dat zijn terugblik even goed als eene profetie beschouwd kon worden, en de toestand dien hij overwonnen waande naderhand onder andere vormen opnieuw te voorschijn treden zou. Hij hield het voor eene beslissende verlossing; en het was in naam van deze dat hij voortaan het te bereiken doel zoo hoog stelde. Zóó hoog, inderdaad, dat zijne eischen schijnen moesten aan het hersenschimmige te grenzen.

VI

Welke was eigenlijk Potgieter's meening omtrent de nederlandsche natie zijner dagen?

Zij schemert niet onduidelijk door, wanneer hij een vreemdeling, den amerikaanschen romanschrijver Hawthorne, onzen landaard laat schilderen; nu onder het beeld van een grazend en welvarend rund door Potter, dan onder dat van een door niets te ontmoedigen hengelaar in eene regenbui. Schetsen en Verhalen, III 349 vgg. der uitgaaf van 1876. Even geduldig, even voldaan, zijn de Hollanders. Er bestaat volgens Potgieter een nationale zuurdeesem, samengesteld uit drie neigingen: onverschilligheid, weezin in openbaar leven, en vrees voor kritiek. Kritische Studien, III 381.

Geen wonder dat in zulk een bodem de letterkunde kwalijk tiert, en zij geen benijdenswaardige loopbanen opent. De kronijk boekt er het feit dat de kunst zweeft, maar tot een eigenlijk gezegd huwelijk dier twee komt het niet. Het blijft een kontrakt van inwoning tusschen het Mannetje in de Cel en het Meisje op de Wolk. Kritische Studien, III 266-271.

Er is grooter waarschijnlijkheid, zegt Potgieter, onder ons als marskramer dan als letterkundige onafhankelijk te worden. Hij heeft medelijden met elk jong menschen wiens aanleg hem in Holland aan de studie der litteratuur boven andere beroepen de voorkeur doet geven. Wat al vrome wenschen tegenover een gasthuis in het verschiet! roept hij uit. Nogtans bedoelt hij met onafhankelijkheid geen rijkdom, maar alleen zooveel

dagelijksch brood als verzekerd moet zijn, zal iemand zijn karakter in de maatschappij kunnen ophouden. Proza, I 249. - Studien en Schetsen, I 178.

Aan den anderen kant noemt hij het gezond verstand het genie onzer dagen, en stelt als uitgemaakt dat in onzen tijd, in Nederland vooral, de beoefening der letteren niet langer van de kwijting der eerste, der eenvoudigste pligten ontslaat. Slechts harmonie tusschen woord en daad, zegt hij, slechts in iedere rigting geopenbaarde zin voor al wat waar, goed, en schoon is, verleent invloed en geeft gezag. Hoe hoog hij de gaaf der poëzie stelle, hooger waarde kent hij aan het betrachten der zedewet toe. Studien en Schetsen, I 178. - Kritische Studien, I 126.

Er schuilt hier eene tegenstrijdigheid.

Indien de hollandsche poëet doorgaans eene ondichterlijke figuur, en de hollandsche poëzie het rijkst is in een genre dat gij naar verkiezing het huiselijke of het vervelende noemen kunt, Kritische Studien, I 180, 190. dan is de hoogste verdienste het publiek van die verveling te troosten door het ten toon spreiden van zekere hoeveelheid vernuft. Wel is vernuft geen genie; doch bij gebrek aan brood eet men pasteikorst, en een half ei verdient de voorkeur boven een ledigen dop.

Dit geeft Potgieter niet toe. Een letterkundige, beweert hij, heeft hooger roeping dan te amuseren, en behoort bij zichzelf de neiging daartoe te bestrijden. Dubbele tanden moeten uitgetrokken. Kritische Studien, I 361.

Wanneer een dichter mededeelt zijn bundeltje bijeengebragt te hebben in dagen van gedwongen werkeloosheid, toen hij met geen meer inspannenden arbeid zich mogt bezighouden, dan voert Potgieter hem te gemoet: Eilieve, gij gelooft toch niet dat dichten uitspanning is? dat het hoofd er minder bij behoort, omdat het zonder harte niet gaat? Studien en Schetsen, I 314.

Van lieden die zich laten medeslepen door in zichzelf fraaije dichterlijke beschrijvingen zegt hij: Voor hen is de poëzie louter spel der verbeelding; voor hen is zij niet wat wij

wenschen dat zij ons blijve: de uitdrukking van het hoogste en heiligste gevoel, der menschelijke natuur bedeed. *Kritische Studien*, II 146.

Zijn deze eischen gegrond, dan moeten wij besluiten dat in Nederland geene andere dichters zich vormen kunnen dan die men er werkelijk aantreft, en waarvan niet één, Staring misschien uitgezonderd, Potgieter voldoen kon. Dan is het natuurlijk dat men hen niet of nauwelijks als dichters erkent, en de voorkeur geeft aan de poëzie van het buitenland.

Een van Potgieter's idealen was: het volk opheffen tot burgerij, de burgerij tot hooger beschaving. *Kritische Studien*, II 330; III 181. Doch waarin dit hoogere bestond; bij wie het in Nederland te vinden was; en wat men er mede moest aanvangen nadat men het ontdekt had, - daarover liet hij zich niet uit.

Een herboren Amsterdam wilde hij, en schreef over dit onderwerp welsprekende pleidooijen. Maar toen zulk een Amsterdam verscheen, voldeed het hem niet. Er is verbouwd, er is verbasterd, tot misvormens toe, zeide hij. *Kritische Studien*, III 203.

Evenzoo in onze letterkunde. Alleen het genie had deze kunnen doen beantwoorden aan Potgieter's oogmerk; maar hij zelf betoogde dat in de tegenwoordige nederlandsche zamenleving voor het genie geen plaats is.

VII

Na dit erkennen van het onredelijke in Potgieter's kritiek moet het paradoxaal klinken, indien ik beweer dat zij warme aanbeveling verdient en hem zeer tot eer strekt.

Doch schrijvers van dien rang, schrijvers met een kunstenaarsaard vooral, gelijk Potgieter er een geweest is, staan of vallen niet met het stelsel dat zij mogen aangekleefd hebben. De logica is veel, maar niet alles.

De nederlandsche kritiek is zoo oud als de nederlandsche letteren. Reeds Melis Stoke plaagde de Vlamingen met hunne veelvuldige gefranchiseerde uitdrukkingen, en Maerlant was

overvloedig in het berispen der uit het fransch vertaalde ridderromans.

De geschiedschrijvers uit het begin der 17de eeuw, Dousa, Emmius, kritiseerden hunne onmiddellijke voorgangers, die zij van ligtgeloovigheid beschuldigden en van gebrek aan historischen zin.

Cats kritiseerde Vondel, Vondel kritiseerde Cats; hoewel men de kritiek geen dienst bewijst door bij het herinneren aan dezen strijd haar naam te pas te brengen. Gedurende het tijdvak van Frederik Hendrik sluimerde zij meestal. Vrienden kritiseerden vrienden in partikuliere brieven: eene oefening in de beleefdheid, meer dan in de waarheidsliefde.

In het begin der 18de eeuw ontstonden de hollandsche tijdschriften, en menig nummer van Van Effen's *Spectator*, hoewel de zedeleer en de zedeschildering in dat werk de meeste plaats innamen, bewoog zich op het terrein der litterarische kritiek.

Langer dan honderd jaren hebben de *Vaderlandsche Letteroefeningen* bestaan; en zoo iemand in den waan mogt verkeeren dat de *Gids* in Nederland geen voorganger heeft gehad, de *Letteroefeningen* kunnen hem van het tegendeel onderrigten.

Welnu, - ofschoon eene volledige bibliografie der hollandsche tijdschriften uit voor- en natijd vele vellen druks beslaan zou, - sedert de grondlegging van dien nederlandschen Staat welken hij zoo liefhad, is Potgieter de eerste Nederlander geweest die van de nationale letterkundige kritiek een afzonderlijk vak gemaakt heeft; de eerste uit wiens vereenigde beoordeelingen een boek is kunnen getrokken worden hetwelk in zichzelf eene reden van bestaan heeft en welks voortbestaan verzekerd is.

Elke poging tot vrijpleiten van zijn stelsel is overbodig. De beste pleitreden zijn zijne kritieken zelf, met dien overvloed van denkbeelden, gezigtspunten, gelukkige grepen, gelukkige groepen, gelukkige uitdrukkingen.

Hij was een positief vernuft. Wanneer hij aanmerkingen maakte, dan kleeften dezen zich in een vorm welke er blijvende waarde aan gaf: vaak blijvender dan die van het

boek dat de aanmerkingen ontlokte. Van vele letterkundigen, die hij beoordeelde, zal de naam enkel voortleven door zijn spreken over hen. Naast de herinnering van vele anderen, die insgelijks eene kern hebben in zichzelf, staat voor goed de zijne.

Ook als dichter en als novellist was hij buitengewoon; maar zijne bijzonderste eigenschap is zijne kritiek, - en misschien moest ik er bijvoegen: ook volgens hem. Hij vond haar zoo singulier, verbeeld ik mij, dat hij om harentwil er in toestemde zich ongelijk te schijnen. Hij wist geen ander middel haar door zijne tijdgenooten te doen aannemen.

1885.

G.W. VreedeLevensschets van G.W. Vreede, naar zijn eigen handschrift uitgegeven. Leiden 1883.

I

Wijlen de utrechtsche hoogleeraar Vreede, geboren in April 1809, overleden in Junij 1880, behoort voor het nageslacht tot de groep: Thorbecke - Groen van Prinsterer - De Bosch Kemper.

Dit aan te teekenen is tevens te herinneren dat Vreede niet alleen professor, of man der studeerkamer, maar in den algemeenen zin van het woord ook staatsman geweest is; schrijver van artikelen en vlugschriften over staatkundige aangelegenheden van den dag; van boeken over de nederlandsche staatsgeschiedenis in den voortijd. Ook staatkundig redenaar.

Zijne laatste bezigheid heeft bestaan in het opteekenen zijner persoonlijke herinneringen, sedert de dagen zijner vroegste jeugd; en ofschoon de dood hem onder het zamenstellen dier eigen levensbeschrijving is komen verrassen, zoodat zij met het jaar 1854 eensklaps afbreekt, het opgeteekende vormt niettemin een boekdeel van vier honderd vijftig bladzijden, waarin heel wat te lezen staat.

Reeds werd uit dit werk, toen nog onuitgegeven, door Vreede's voormaligen leerling en voormaligen ambtgenoot Mr. Quack, de stof getrokken voor een innemend opstel in den

utrechtschen Studenten-Almanak voor 1881; en ik kan lezers die den afgestorvene niet persoonlijk gekend hebben, of van zijne werkzaamheid als hoogleeraar zich slechts eene schemerachtige voorstelling vormen, geen beter dienst bewijzen dan zoo ik aan die met liefde voor den persoon geschreven studie sommige trekken ontleen.

‘De verschillende kolleges die Vreede gaf’, verhaalt Mr. Quack, ‘waren telkens afdruksels van hetgeen hij op dat oogenblik dacht en gevoelde. Hij stoorde er zich niet bijster aan, of hij binnen de afgepaste staketsels bleef der verschillende lessen die hij moest geven. Neen, hij sprak op elk uur eigenlijk over alles, wat in zijn levendig brein en in zijn ontzettend geheugen, op het gebied van staatsregt, strafregt, en natuurregt, omging. Bekend is de anekdote van den leidschen student die met zijne utrechtsche vrienden om wat champagne de weddenschap aanging, dat hij, na een uur Vreede te hebben aangehoord, zeggen zou in welk der voorgeschreven vakken Vreede dat uur kollege gegeven had. Hij luisterde met alle aandacht en raadde: *Volkenregt*. Het bleek eene les over *Strafvordering* te zijn geweest.’

Andere bijzonderheden maken voelbaar dat dit schijnbaar divageren, als men het zoo noemen mag, zamenhing met Vreede's opvatting der professorale taak. Hij beschouwde zich ja als een *directeur d'études*, geroepen zijne toehoorders den weg te leeren vinden in den doolhof der litteratuur over hun vak, of met raad en daad in het zich heenwerken door dien rijstebrijberg hen voor te gaan. Maar tevens gevoelde hij zich een *directeur de conscience* in het politieke, van wien de jongelieden moesten leeren welke beteekenis zij te hechten hadden aan hetgeen, in de verte en van nabij, op staatkundig gebied in hunne dagen voorviel.

‘Soms wierp hij het geleerde masker van het verpligte kollege geheel en al af’, lezen wij, ‘en, als een gebeurtenis van groot belang in Europa of in ons land plaats greep, kondigde hij aan, dat hij vrije kolleges aan alle studenten zonder onderscheid over dit feit dacht te geven. Dan stroomde al wat jong en vurig van geest was toe, om den hartstogtelijken professor te hooren. Bekend zijn zoo zijn kolleges over

de omwentelingen van 1848, en later zijn voordragten bij gelegenheid van de invoering der bisdommen in 1853.'

Dit hartstogtelijke, ook in Vreede's dagblad-artikelen doorstralend, evenals in zijne gehoorzaal-improvisaties, gaf somtijds aanleiding tot botsingen met de curatoren der universiteit. En deze heeren, die hij in ambtelijke vergaderingen wel eens verveelde met zijne kritiek en zijn vaak terugkeerend: 'Een woordje, mijnheer de president-curator!', waren, indien hij als journalist zich vergaloppeerde, daar niet altijd rouwig om; denkend dat het eene welkome gelegenheid was hem *hunne* grieven eens te openbaren.

'Er zou eene kommissie uit de curatoren naar hem toegaan,' lezen wij nogmaals, 'om hem over zijne beleedigende stukken in de *Utrechtsche Courant*, betreffende het bezoek van den koning of de koningin te Parijs bij Napoleon III, te onderhouden. Een van Vreede's gepensioneerde vrienden (hij hield omgang met verschillende oud-hoofdofficieren van het leger en de vloot) was juist bij hem toen dat bezoek der kommissie werd aangekondigd. Deze, even heftig anti-bonapartist als Vreede zelf, verzocht hem mede tegenwoordig te mogen zijn als de kommissie verscheen. Dit had plaats, en Vreede en zijn vriend voeren met hun beiden nu zoo geweldig los, dat de curatoren niet wisten hoe spoedig zij weder vertrekken zouden.'

Door dit opstuiven tegen zijne chefs maakte Vreede zich populair bij de jongelui, die altijd gaarne zien dat een professor niet bang is voor een *gros bonnet*. Zij beminden hem daarenboven om zijne goedhartigheid. Het is gebeurd dat hij bij het ziekbed van een hunner bleef zitten waken, totdat de vrienden van den kranke een bloedverwant hadden opgespoord dien zij wenschten te raadplegen over het al dan niet waarschuwen der ouders. Ook had hij den naam stipt regtvaardig te zijn, en zonder aanzien des persoons examen af te nemen. Daarbij onbaatzuchtig. Toen hij op een keer, voor zijn tot herstel van gezondheid vele maanden afwezigen ambtgenoot Holtius, een kollege had waargenomen, en de wet hem het regt gaf zich door de toehoorders daarvoor met f. 30 per hoofd te doen betalen, bragt hij hun niet meer dan f 15

in rekening, met treffende bescheidenheid aanvoerend dat *zijne* waar (de afwezige was indertijd te Leuven zijn leermeester geweest en stond zeer hoog bij hem aangeschreven) naauwlijks voor de helft van die van Holtius gelden kon.

Nog een trek was zijn afkeer van ridderorden. Een ieder wist te Utrecht dat zoo Vreede's knoopsgat niet met een lintje prijkte, dit een gevolg van zijn standvastig weigeren was, en van zijn gebed tot God, - want hij was een vroom man en nam zulke dingen ernstig op, - ten grave te mogen dalen zonder behebd geweest te zijn hetzij met de Eikekroon of met den Nederlandschen Leeuw.

In weerwil zijner zonderlingheid had hij door dit alles invloed op de studeerende jongelingschap in het algemeen, niet enkel op eenige uitverkorenen. 'Dit bleek het best', doet Mr. Quack opmerken, 'toen professor Millies die bekende onaangename bejegening had ondervonden, waardoor hij in een toestand van surexcitatie was geraakt, die hem des nachts ten twaalf ure naar de studenten-societeit deed snellen, om zijn beklag den jongelui in het aangezicht te slingeren, - vergetend dat hij in nachtkostuum was en een oostersche piek in de hand had. De eerste maal dat Millies na die gebeurtenis weder kollege gaf, was de zaal niet groot genoeg om alle toehoorders te bevatten. Professor Millies was ongerust hoe alles af zou loopen. Maar zie, daar kwam Vreede, die toen rector-magnificus was, zijn kollega bijstaan. Hij trad met Millies de zaal binnen, en zoo flink was zijne houding, zoozeer vertegenwoordigde Vreede het eergevoel, dat alle studenten eerbiedig zwegen, en, ter wille van Vreede, alles zonder eenige verstoring der orde lieten afloopen.' -

Weinig of niets in deze onderscheiden verhalen wekt bewondering voor de utrechtsche curatoren, de utrechtsche professoren, of de utrechtsche muzezoonen. Zij hebben groote verpligting aan hunne geestige inkleeding door den tegenwoordigen directeur der Nederlandsche Bank. Niet één raakt aan de wetenschap in het algemeen, of aan de bijzondere door Vreede gedoeerde vakken. Ten minste niet op loffelijke wijze. Maar allen getuigen om strijd dat hij een man van eer geweest is, een tevens waardig en beminlijk mensch, en,

zoo niet in de eerste plaats een priester der wetenschap, althans een hartelijk paedagoog.

Het volgende heb ik ook van Mr. Quack; doch deze verzekert dat hij het van Mr. L.G. Greeve en uit de herinneringen van diens studentetijd heeft. De anekdote biedt het voordeel aan tevens over een Utrechtsch akademie-oproertje te handelen (bij gelegenheid van eene verbouwing der utrechtsche komedie), en ons Vreede te vertoonen als jurist, aangesteld voor het vormen van juristen. De man van het gezellig leven, en de hoogleeraar bij eene bepaalde faculteit, zijn hier één.

‘Het lokaal op het Vreeburg’, verhaalt Mr. Greeve, ‘was in andere handen overgegaan en onderging in- en uitwendig, onder opzicht van zekeren kunstschilder Servaas, die naar men zeide nog familie van professor Vreede moest zijn, een algeheele hoogst noodzakelijke revisie. Al spoedig vernam men van de buitenwereld, dat daarbij de zoogenaamde *studentenbanken* waren verdwenen, en als gewone parterrebanken voor het vervolg aan het publiek zouden worden verhuurd.’

‘Welk eene sensatie dit onder de jongelui gaf, begrijpt ieder die ooit in eene akademiestad heeft gewoond. En dat er heel wat te koop was, toen de studenten op den dag der heropening van de komedie hunne banken door het publiek ingenomen vonden, dit kunnen de annalen der Stichtsche politie nog meê getuigen.’

‘Een paar avonden nadat het kabaal in de komedie was voorgevallen, hadden wij bij Vreede eene zoogenaamde receptie. Op dien avond ontving hij ons met zijne gewone gulle vriendelijkheid. Maar aan ieder der binnentredenden vroeg hij: Met welk regt vragen de studenten de banken in de komedie?’

‘De meesten waren op die vraag niet voorbereid, en ook verrast dat een professor zich interesseerde voor wat voor de jongelui zeker van eenig belang kon geacht worden. Zij mompelden zoo wat van oude regten, sedert onheugelijke jaren. Maar Vreede hield ons bij den staart, en vroeg waar dan die oude regten beschreven waren, of de verjaring bepaald was; terwijl hij niet onduidelijk te kennen gaf dat, indien er wat van na te snuffelen viel in archieven of papieren, hij wel meê zou willen snuffelen.’

‘Niemand echter kon een voldoende antwoord geven, totdat eindelijk de kwestie op eene voor allen allervermakelijkste wijze werd uitgemaakt. Een van de laatsten die op de receptie kwam was een welbekend student, met den bijnaam van Mozes. Naauwlijks heeft hij met Prof. Vreede een hand en groet gewisseld, of deze vraagt hem: Mijnheer, kunt u ons ook helpen, en zeggen met welk regt de studenten de banken in de komedie eischen? - En Mozes, die nooit om een antwoord verlegen was en duchtig zijn aandeel in het komedie-kabaal had genomen, antwoordde: Met het regt van den sterkste, professor!’

‘Nu ik mij dien avond weder herinner, - gaat Mr. Greeve voort - gevoel ik op nieuw de sensatie die het gevatte antwoord van den kundigen Mozes veroorzaakte; maar ook, tot welk een graad van opgewondenheid wij allen werden opgevoerd, toen professor Vreede, op zijne eigenaardige zenuwachtige manier met de regterhand gestikulerende terstond hernam: Dan hoop ik dat *de studenten* de sterksten zullen zijn’.

Misschien vindt men dat dit advies in mindering komt van hetgeen ik tot lof van Vreede's paedagogische gaven gezegd heb, en hij een beter opvoeder zou gebleken zijn indien hij het onderwerp of niet had aangeroerd, of, toen het eenmaal ter spraak gekomen was, de studenten niet in hunne woestheid gestijfd had.

Doch zoo was hij, schijnt het. Een dienaar der kunst om de kunst, der wetenschap om de wetenschap, zou zijne belangstelling in een verbeterd utrechtsch schouwburglokaal hebben laten afhangen van den aard der vertooningen binnen die muren, en zijn wensch zou geweest zijn dat de studenten hem daarin navolgden. Werden er geesteloze stukken gegeven, slecht gespeeld door middelmatige acteurs of aktrices, welke waarde hadden voor de jongelui in dat geval die afzonderlijke banken? Viel er een genot te smaken, waarom aan de eene goede plaats meer gehecht dan de andere? Waarom dat genot verminderd of bedorven, door het te vermengen met eene kinderachtige kwestie van naijver tusschen akademie- en andere burgers?

Vreede zelf echter bleef tot het einde te zeer student, dan dat hij met zulke beschouwingen zich zou ingelaten hebben.

Zooeven werd op zijne dagblad-artikelen over het bezoeken van Napoleon III door onzen koning en onze koningin gedoeld. Men kan er die bijvoegen waarin hij opkwam tegen het plan van een huwelijk tusschen den prins van Oranje en prinses Anna Murat. Konden wij die opstellen en vele anderen thans herlezen (en wij zouden het kunnen, zoo wij het geduld of de gelegenheid hadden de zeshonderd bladzijden van Vreede's *Twintigjarigen Strijd* na te slaan) dan geloof ik dat de meesten op ons den indruk zouden maken geschreven te zijn door hetgeen aan de akademiën, wanneer de jongelieden vrijuit hunne meening zeggen en zij zich van hunne bijzondere taal bedienen, een 'opgewonden standje' heet. Zal de Koningin der Nederlanden het Fransche Hof bezoeken? - Twee Prinsen van Oranje te Parijs. - Waarom wordt 's Konings bezoek te Parijs niet officiëel gelogenstraft? - De pligt der Volksvertegenwoordiging en der Natie. - 's Konings reis is nog niet officieel. - Nog is het tijd. - Het Bonapartisme. - Bladz. 235, 255, 267 vgg. van Een Twintigjarige Strijd, Februari 1848. - December 1868; volledige verzameling der verzoogen van Mr. G. W. Vreede, over 's lands in- en uitwendigen toestand. Utrecht, 1869.

Waarom Vreede in het bijzonder geval dier met den sterken arm heroverde komedie-banken de jongelieden eene duurzame overwinning toewenschte, kan in het midden blijven. Er zal daarvoor de eene of andere ons niet bekende reden geweest zijn, of eene die, zoo wij haar kenden, ons geen belangstelling inboezemen zou. Doch in zoover hij bij die gelegenheid toonde een studentehart met zich om te dragen, was hij een goed professor; en het kan ons niet verwonderen dat zij die weleer het voorregt hadden zijne lessen te volgen, en zelf nog onder de levenden behooren, hem en zijn onderwijs dankbaar herdenken.

II

Vreede behoort bij Thorbecke, zeide ik.

Niet alleen telde Thorbecke hem weleer te Gent onder zijne toehoorders, vóór 1830, maar de twee wijdden zich daarna aan dezelfde vaderlandsche belangen, hielden zich met dezelfde soort van vaderlandsche studien onledig, en zijn

geruimen tijd, toen de een naar Leiden verplaatst, de ander te Utrecht beroepen was, met elkander in betrekking en in vriendschappelijke briefwisseling gebleven. Vreede is naderhand aangezocht Thorbecke te Leiden te gaan vervangen. De verwijdering kwam eerst later, toen Thorbecke minister geworden was, en Vreede wel een eind weegs met hem medegaan, maar niet in zijn gareel loopen wilde.

Beiden waren bedreven in de geschiedenis der Bataafsche Republiek van 1795 en vervolgens. Thorbecke deed van zijne bekwaamheid blijken door eene vermaard gebleven recensie der levensbeschrijving van Rutger Jan Schimmelpenninck. Uit den tijd vóór de Bataafsche Republiek, en vóór het stadhouderschap van Willem IV, gaf hij eene niet minder doorwrochte studie over den raadpensionaris Simon van Slingelandt. Uit de tweede helft der 17de eeuw eene beschouwing over Jan de Witt. Te Leiden hield hij een historisch kollege over de diplomatie, zoozeer naar den smaak der jongelui, dat niet de juristen alleen, maar studenten van alle fakulteiten, het ijverig volgden en eenparig bewonderden.

Vreede onderwees dit vak niet regtstreeks, voor zoover ik weet, maar schreef een groot werk over hetzelfde onderwerp: *Inleiding tot eene geschiedenis der nederlandsche diplomatie*, vele jaren vroeger aangekondigd door eene populaire verhandeling welke zeer geprezen werd. De amsterdamsche hoogleeraar Den Tex zeide er van dat die voorlezing: *De verdiensten onzer voorouders in het vak der diplomatie vlugtig geschetst*, als een wegbereidend geschrift moest aangemerkt worden. 'Viam quasi patefecit.' Den Tex, in *Encyclopaedia Jurisprudentiae*, 1840. Levensschets, bladz. 216 noot. Minder onverdeeld werd instemming betuigd met *De eerste Nationale Vergadering: bijdrage tot de geschiedenis der omwenteling van 1795-1798*. Men vond dat Vreede van dit oudste nederlandsch parlement te veel goeds zeide. Niettemin loofde men zijne geleerdheid, en hield hem voor meer dan gewoon bevoegd om over zaken van dezen aard mede te spreken.

Toen het geschapen stond dat Thorbecke's *Aanteekening op de Grondwet* voor een deel zou overgaan in de praktijk, toen

ondersteunde Vreede Thorbecke's inzigten. Hij schreef *De Regering en de Natie*, en schaarde zich aan de zijde van hen die grondwetsherziening verlangden. Zijnerzijds was dit te natuurlijker omdat hij van het begin der belgische omwenteling af, zelfs in sterker mate dan Thorbecke, een tegenstander van het persoonlijk gouvernement van Willem I geweest was. Hij ontkende dat de koning van Nederland, in den wetenschappelijken zin van het woord, souverain genoemd kon worden; wilde den konstitutionelen regeeringsvorm, de ministeriële verantwoordelijkheid, en het overige.

Naderhand wel is waar zijn Thorbecke's weg en de zijne uiteen gaan loopen, en is Vreede begonnen voor reaktionair te gelden. Maar dezelfde kwestien bleven hen doorgaans boeien. Meende Thorbecke dat er voortaan van geen andere verkiezingen dan direkte spraak kon zijn, Vreede pleitte voor indirekte. Wilde de een de openbare staatsschool en vrijheid van eeredienst, de ander bekampte het invoeren der roomsch-katholieke bisdommen en voorspelde dat de onderwijskwestie een twistappel worden zou. Zoo vaak Thorbecke ja zeide, zeide Vreede neen, maar niet enkel uit lust tot tegenspraak. Beiden beminden om strijd dezelfde zij het ook onbelangrijke nationale aangelegenheden. Hunne oneenigheid was de oneenigheid van twee voogden die het kind, over welks opvoeding zij het met elkander aan den stok kregen, gelijkelijk liefhebben.

Den tijdgenoot en geestverwant van Groen van Prinsterer heeft Vreede zich getoond als uitgever der *Lettres et Négociations* van den franschen gezant Buzanval (1598, 1599), en der *Correspondance Diplomatique et Militaire* van Marlborough, Heinsius, en Hop (1706, 1707).

Geestverwant beteekent niet dat Vreede anti-revolutionair was. Zijne betrekkingen met Groen van Prinsterer, ten einde toe vriendschappelijk, waren steeds onafhankelijk van Groen's gereformeerde orthodoxie, en hoogstens kan men zeggen dat in dezelfde mate als beiden Thorbecke wederstonden, zij het ook de aanmatiging der kerk van Rome deden. Hoe dit zij, die brieven van Buzanval, van Van Aerssen, van Heinsius, maakten Vreede in zekeren zin tot medearbeider aan Groen's

Archives de la Maison d'Orange ; in elk geval tot een jongeren medediscipel uit dezelfde historische school.

Om geheel billijk te zijn moet er bij gevoegd worden dat Vreede, die nooit iets schreef wat de vergelijking met Thorbecke's *Parlementaire Redevoeringen* of Thorbecke's *Historische Schetsen* doorstaan kan, evenmin van één kracht was met den Groen van de inleidingen der *Archives*. Wat genie of vernuft aangaat was Vreede veeleer de evenknie van De Bosch Kemper, die in 1877, kort na zijn dood, op treffende wijze door hem herdacht is.

Kemper's *Staatkundige partijen in Noord-Nederland* , Kemper's *Nederlandsch Staatsregt en Staatsbestuur*, Kemper's *Nederlandsch Staatsleven en Staatsregt*, en door welke andere titels de onderafdeelingen van Kemper's *Wetenschap der zamenleving* zich de eenen van de anderen mogen onderscheiden, - dit zijn de werken met welke Vreede's historische en wetenschappelijke geschriften meest op één lijn komen. Als dagblad- of pamfletschrijver is Vreede de meerdere van Kemper. Hij is korter aangebonden, korter van stof, en drukt zich puntiger uit. Maar ofschoon ook Vreede een veelweter was, ik geloof dat Kemper nóg meer wist dan hij. Zeker is het, dat bij het zamenstellen hunner boeken beiden dezelfde rigting volgden, of zoo men liever wil, dat beiden dezelfde meening koesterden omtrent de wijze waarop een boek, zal het goed zijn, in elkander behoort te zitten.

Nevens mij ligt Vreede's zooeven genoemde *Inleiding tot eene geschiedenis der nederlandsche diplomatie*, misschien zijn beste werk. Ik wil beproeven er iets van te zeggen.

De schrijver gaat bewust of onbewust van het denkbeeld uit, dat onze belangstelling in het oude bepaald wordt door onzen blik op het nieuwe. Slechts wanneer wij hartelijk deelnemen in hetgeen voorvalt om ons heen en wij met onzen tijd medeleven, neemt hij aan, beginnen de zaken welke achter ons liggen eene gestalte te bekomen en gaat het verledene voor ons met het sprekend karakter van een visioen bekleed worden. De wetenschap dat hetgeen nu op aarde voorvalt onder andere vormen altijd voorgevallen, en heden slechts eene herhaling van gisteren is; die wetenschap, ofschoon onom-

stootelijk als leerstuk, blijft eene doode letter zoolang wij niet aan de menschen welke vóór ons geleefd hebben dezelfde overleggingen of dezelfde hartstogten toeschrijven, door welke ook wij gedreven worden.

Hoe juist dit gezigtspunt zij, de historieschrijver moet steeds in het oog houden dat het voor hem tegelijk eene verzoeking is. Het verledene is altijd *in sommige opzigten* anders geweest dan het tegenwoordige. De menschen hebben vroeger *tot zekere hoogte* anders gedacht, gevoeld, gehandeld. De algemeene kennis is *min of meer* verschoven; het doel waarnaar gestreefd wordt is *niet volkomen* hetzelfde gebleven. Op het kompas van het geweten zelf, voor het overige zulk een veilig en gelijkmatig wegwijzer, zijn *enkele streken* veranderd.

Dit vergeet Vreede onophoudelijk. Hij let niet op de schakeringen. Met ingenomenheid doet hij den voortijd herleven; het is zoo. Doch zijne drukte zelf wordt oorzaak dat hij het rechte spoor mist. In plaats dat hij ons het *eenigzins anders* zou doen zien, hetwelk het verledene belangwekkend en ongemeen maakt, strijkt hij over dit laatste een vernis van alledaagschheid, en niet de menschen van weleer leven voor ons bij hem, maar alleen de geleerde utrechtische professor die een dik boek over hen schreef.

In het 1ste en 2de Stuk van het 2de Gedeelte zijner *Inleiding* zal hij de ministerien der advokaat-raadpensionarissen van Holland en West-Friesland schetsen, die, van Paulus Buys en Johan van Oldenbarnevelt tot en met Jacob Cats, de buitenlandsche aangelegenheden der Republiek bestuurd hebben.

Schetsen? Neen, van meet af staat zijne eigen vroegere verhandeling over *De verdiensten onzer voorouders in het vak der diplomatie* hem in den weg. Er zit voor hem ergens in de lucht eene vijandige magt, welke ingang zoekt te verschaffen aan de meening dat de nederlandsche diplomaten van den ouden tijd veroordeeld zijn geweest tot dezelfde onbeduidendheid als de hedendaagsche. Die stelling gaat hij wederleggen. Naarmate het hem meer hindert dat de tegenwoordige ministers van Buitenlandsche Zaken in Nederland, naar Thorbecke's uitdrukking, tegenover het buitenland steeds 'met den hoed in de hand' staan, windt hij als lofredenaar van het ver-

ledene zich meer op. Zijn geschiedwerk wordt een zang in proza uit eene éézijdige *Hollandsche Natie*. Hij kiest partij vóór Adriaan Pauw tegen Frederik Hendrik en tegen François van Aerssen. Al voortschrijvend wordt hij hoe langer hoe meer staatsgezind. Nooit heeft iemand beweerd dat Oldenbarnevelt ter dood is gebragt omdat men zijne bekwaamheden als diplomaat betwistte: niettemin stelt Vreede het zoo voor. ‘Hebben de laagste driften en blinde partijwoede verdiensten tot misdaad aangerekend,’ barst hij los; ‘is snoode ondank het loon geweest van zooveel goeds en treffelijks door den belasterden Staatsman gewrocht, - de roem der Nederlandsche Diplomatie van die dagen blijve dan ook onverdeeld aan zijn naam gehecht. De hartstogten welke het voorgeslacht hebben bewogen, hetzij dan dweepzucht of schijnheiligheid, hetzij eigenbaat of ingebeelde vrees voor het gevaar dat de Unie dreigde, had niet Maurits zich onverhoeds van het gezag meester gemaakt, - al die roersels zijn ons vreemd en behooren dit te blijven.’

Is dit niet een treffend voorbeeld van zelfverblindings? Op het eigen oogenblik dat de historicus, vervoerd door hartstogt, de vijanden van Oldenbarnevelt slechts de keus uit een liefelijk viertal laat, - dweepzucht, schijnheiligheid, eigenbaat, en onmanlijke vrees - verbeeldt hij zich te goeder trouw buiten die roerselen te staan.

‘Is de boosheid van tijdgenooten er in geslaagd,’ deklameert Vreede voort, ‘de onbezweken verknochtheid aan het Vaderland te bezwalken, en zonder genade een leven af te snijden, onafgebroken aan de vestiging der Republiek gewijd, het is de dure pligt der nakomelingschap den getrouwen Minister te vereeren, en weemoedig te herdenken dat ons zelfstandig aanzijn met het bloed van Oldenbarnevelt is gekocht.’

Van de zijde eens geschiedschrijvers der diplomatie, welk een stijl! Van de zijde eens vertegenwoordigers der wetenschap, welk eene methode! Bijna begrijpen wij dat er onder Vreede's tijdgenooten geweest zijn die hem niet *au sérieux* namen. Hij schijnt ons toe in de wetenschap een nutsverhandelaar te zijn gebleven, en nooit vermoed te hebben hoe een

man van meer leeftijd en meer kundigheden het moet aanleggen om, bij eene nog ongevormde jongelingschap, de weetgierigheid te prikkelen, het vooroordeel te ondermijnen, zelfstandige kennis te doen ontkiemen, en voor het lager en middelbaar onderwijs der schoolbanken een hooger in de plaats te helpen treden.

Laat ons met dat al niet vergeten dat, wat het tijdstip zijner opkomst en van zijn bloei betreft, Vreede met zijne historische studien het niet getroffen heeft. Hij schreef over de Bataafsche Republiek toen de beste teksten over dit onderwerp nog aan het licht moesten komen. Toen hij een hoofdstuk aan de koloniale politiek van Oldenbarnevelt wijden zou, kon hij nog geen andere nieuwe bronnen raadplegen dan de door zijn vriend Mr. P. Mijer in 1848 uitgegeven *Instructien*. Zijne studien over de nederlandsche diplomatie in de 16de en 17de eeuw waren voltooid, toen van Groen's *Archives* nog een groot aantal deelen verschijnen moesten; het Rijks-Archief door Bakhuizen van den Brink nog niet gereorganiseerd was; R. Fruin's *Tien jaren* juist de pers verlieten; en M.L. van Deventer nog bezig was aan het voorbereiden zijner *Gedenkstukken van Oldenbarnevelt*. Vreede's werk moest wel op die wijze bij de geboorte verouderd schijnen, en minder waarde bezitten voor den lezer, wiens voorstellingen er niet noemenswaardig door verhelderd werden, dan voor den schrijver zelf die er de kennismaking met eene uitgebreide litteratuur aan dankte.

Evenals de meeste geschriften van De Bosch Kemper ontleent ook dat van Vreede, ondanks veel vergankelijk, voor de later komenden eene blijvende waarde aan de titels der boeken welke er in genoemd worden; aan de overzigten van ten onregte vergeten geschriften; aan de woordelijke citaten uit oude auteurs die niet ieder kent of ieder niet elk oogenblik bij de hand heeft; aan tal van bijlagen, ondanks gebrekkige hulpmiddelen uit verschillende archieven scherpzinnig opgedolven en vlijtig verzameld. De *Inleiding tot eene geschiedenis der nederlandsche diplomatie* is een woordenboek dat geen volgend schrijver over hetzelfde onderwerp mag nalaten te raadplegen. Van De Bosch Kemper's *Wetenschap*

der zamenleving gaat, door het gestadig geven en nemen van den besluiteloozen auteur, door zijn brengen van alle menschen en alle dingen onder twee gezigtspunten, meer vormende kracht uit. Maar voor het overige zijn Vreede en hij even leerzaam.

Toen Mr. Quack aan het slot van zijn opstel over Vreede hem met Holtius, Ackersdijk, en J. van Hall, opnam in een onsterfelijk professoraal utrecht'sch klaverblad van vieren, deed hij zijne nagedachtenis geen schade. *Mijn* quatuor, anders zamengesteld: is voor Vreede niet minder eervol. 'Op het kerkhof te Utrecht staande, en, in de verschillende toespraken bij het graf, de namen weder hoorend der mannen van de oude roemrijke Utrechtsche Juridische Fakulteit, Holtius, Ackersdijck, Van Hall en Vreede, was het mij, alsof ik in de lucht een bronzen Quadriga van paarden zag. De hengsten verteeren van edel vuur, trappelen en willen voortsnelen, doch voelen zich ingehouden door den toom van den Zonnegod, den Sol Justitiae. Doch één ros van dat vierspan, het vurigst en het fierst van allen, trilt onder die leiding, het steigert en schiet bijkans los, het schudt met de manen, het slaat met de hoeven, en stuift, snuivend en brieschend, voort, liefst ter zijde: het is Vreede.' Utrechtsche Studenten-Almanak 1881, bladz. 419 vg.

III

Ik kom tot de *Levensschets*: inleiding, zoo men wil, tot den vroeger uitgegeven *Twintigjarigen Strijd*, maar aangenamer van toon en gezelliger, omdat, hoewel noch de personaliteiten ontbreken, noch de polemiek, dezen er nogtans minder regtstreeks op den voorgrond treden. Krijgt, in aantekeningen aan den voet der bladzijden, deze of gene nederlandsche gezant soms een veeg *d'outré-tombe*; wordt er, ten einde Thorbecke te beschamen en latere handelingen met vroegere brieven in tegenspraak te kunnen brengen, nog al eens eene oude koe uit de sloot gehaald; dit kleingeestige neemt, het zij tot Vreede's zuivering gezegd, niet veel plaats in. Zeven achtste gedeelten der *Levensschets* bestaan dikwijls uit onderhoudende anekdoten aan welke niemand zich ergeren zal; of het moesten de nabestaanden der vele onberoemde heeren en dames zijn, met welke Vreede in deze bladzijden ons kennis doet maken.

De algemeene indruk is dezelfde dien ik in mijne kinderjaren ontving, wanneer ik bij gelegenheid der haagsche kermis eene voorstelling in Pfeiffer's Théâtre Pittoresque ging bijwonen. (Indien de man of zijne tent anders heeten, en mijn geheugen mij een trek speelt, dan vraag ik verschooning.) Voorgesteld door beeldjes van niet meer dan een palm hoog, maar keurig bewerkt en gekostumeerd, zag men er historische veldslagen van den ouden en den nieuweren tijd; druk bezochte danspartijen aan het hof van Versailles; bezielde steeple-chase's met ademlooze kleine ruiters op ademloozere kleine paarden. De illusie was zeer sterk. Men waande de vertoonde tafereelen bij te wonen in de werkelijkheid, maar gezien door een omgekeerden tooneelkijker, met de punt naar voren.

Evenzoo op de Kermis der IJdelheid in Vreede's autobiografie. Het zijn vijftig jaren uit de geschiedenis van Europa, eerste helft der 19de eeuw, *vus par le petit bout de la lorgnette*. Nederland en België, tooneel der meeste handelingen, worden er zoo klein, dat wij Pfeiffer (of dien anderen) zegevierend meenen te hooren uitroepen: 'Nu, wat heb ik u gezegd?'

Een der hoofdpersonen is een geestig dichter van den derden of vierden rang, Van Marle geheeten. Belangwekkende mannen en hoofdsche vrouwen verdringen er elkander; maar het zijn vrouwen en mannen die in de nieuwere wereldhistorie een rolletje *à mettre au cabinet* vervuld hebben. Het krielt er van beroemde duodecimo-koningen, van schrandere diplomaten huiswaarts keerend met de kous op het hoofd, van dappere legeraanvoerders met veldslagen in portefeuille, van hartaangrijpende omwentelingen die aan een storm in een goudvischkom herinneren.

Men wordt er op de teenen getreden door eene digte drom; men ontvangt er elleboogstooten tusschen de ribben, een klap op den hoed, een knip voor den neus. Maar keert men verontwaardigd zich om, gereed voldoening te vragen, dan staat men tegenover Klein Duimpje en schiet in den lach.

Klein Duimpje is niemand anders dan de schrijver van het boek. In het begin draagt hij een studentepakje; leert pasjes maken bij een dansmeester te Brussel; hoort lesjes

over verschillende vakken aan eene gentsche en eene leuvensche miniatuur-akademie. Wanneer hij bedenkt dat hij de kleinzoon is van een jacobijn, wiens republiek indertijd, toen Europa vele tranen weende, voor eene poos de algemeene vrolijkheid heeft gaande gemaakt, dan neemt hij in gezelschap eene wigtige houding aan.

De fijnbewerktuigde dreumes die, als jongeling, zijne opwachting maakte bij professoren, trekt naderhand ook zelf een professoraal togaatje aan en gewent zich meer en meer de lotgevallen van Nederland, Belgie, en het menschelijk geslacht, uit een professoraal oogpuntje te bezien. Dat gezichtspuntje is zijne specialiteit. Het verandert somtijds in een hobbelpaardje, somtijds in een bezemsteeltje om op te rijden; menigvuldiger in een narrekapje of een zotskolfje, waarmede hij in zijne kleine groote wereld de groote kleine lieden om de ooren komt. Bij welk hoofdstuk of welke bladzijde gij de *Levensschets* openslaat, overal springt er dezelfde kleine deugniet uit naar voren; en hetgeen zijne ingebeeelde wijsheid aan kluchtigheid te kort komt, wordt aangevuld door zijn deftigen toon.

Bevoegde regters zullen toestemmen dat dit bijzondere het tegenovergestelde van afbreuk doet aan Vreede's talent, en wij in het belang der algemeene beschaving ons veeleer verheugen moeten over het uitkomen in Nederland van een zoo weinig schoolsch, zoo huiselijk, zoo natuurlijk boek.

De schrijfwijze is daarmede in overeenstemming, en zou slechts lof verdienen, zoo niet op te vele plaatsen tol betaald werd aan eene verkeerde soort van bevalligheid of losheid.

Indien het geoorloofd is eene zinsnede bij eene jonge dame te vergelijken, wat dunkt u van de kwanswijs landelijke schoone in het volgend verhaal van een uitstapje naar het slagveld van Waterloo: 'Het was in den zomer van 1829 - de dagteekening herinner ik mij niet juist meer - of ik mij in de Paasch- dan wel in de Pinkster-vakantie, te Brussel bij de Van Marle's bevond, en dat ik met hen en met hunnen vriend den sekretaris-generaal bij het ministerie van Oorlog J. P. Scheffer, een ongehuwd man, met wien ik meermalen aan hunnen gullen disch had gezeten, en die thans zelf zijne

zuster mevrouw de weduwe Schoon en twee dochters uit Noord-Holland bij zich te logeren had, door het schoon en uitgestrekt bosch van Soignies naar de roemrijke plek van den meest beslissenden europeschen veldslag, nog versch in aller gedachtenis, reed.' (Bladz. 128.)

Dit achteraan komend *reed* kan niemand behagen; en zoo wij op de wandeling, voor ons uit, eene overigens welgekleede jonge jufvrouw onzer kennis zagen gaan, welke op die wijze hare laarzen scheef trapte, dan zouden wij niet wenschen dat onze zoon haar ten huwelijk vroeg. De slons! O Oldenbarnevelt, zouden wij willen uitroepen, Vreede plagend met den opgeschroefden stijl zijner polemische en historische schriften; hebt gij daarom, noodlottig gesneuvelde Landsadvokaat, met uw bloed het volksbestaan der Nederlanders gekocht, opdat derdehalve eeuw na u aan het einde van een veertigjarig professoraat, in dat Utrecht op welks waardgelders gij gemeend hadt zoo stellig te kunnen rekenen, een hoogleeraar *du crû* toonen zou in de kennis uwer moedertaal en van hare hulpmiddelen zoo weinig vorderingen gemaakt te hebben? Of was het u eers genoeg, als medegevader over de pasgeboren universiteit van Leiden te staan, en hebt gij altijd wel gedacht en gevreesd dat, wanneer men te Utrecht gemeenzaam hollandsch ging schrijven, de kalveren schijnen zouden op het ijs te dansen?

Ik herhaal dat deze geoorloofde en onschuldige kontra-ondeugendheden, tot welke Vreede's trant van vertellen onwillekeurig verlokt, de wezenlijke waarde van zijn geschrift in niets verminderen. Zijne *Levensschets* blijft het werk van een ongemeen man.

Hij zegt ergens: 'De hemel zij dank, de bitterheid van vreemd brood te moeten eten werd mij, door de wending der staatszaken zelve, na eenigen tijd gespaard!' (Bladz. 204.)

Dit is een voorbeeld uit velen hoe het nietige hier gestadig de plaats inneemt welke aan het belangrijke toekomen zou, en nogtans dit kleine zelf ten slotte ons voor den schrijver wint.

Wien onzer kan het schelen of in 1832 een jong advokaat te Gorinchem, die omdat hij daar de openbare meening tegen zich gekregen had eene poos bij zijne ouders te Til-

burg was komen schuilen, al dan niet er aan gedacht heeft naar de Vereenigde-Statē over te steken, en de regtspraktijk te gaan uitoefenen te Charlestown, in Louisiana?

Slechts met moeite kunnen wij ons voorstellen dat iemand smartelijk wordt aangedaan bij de gedachte Tilburg misschien nimmer terug te zullen zien. Voor het ostracisme der bevolking van het onnaspeurlijk Gorinchem koesteren wij ongeveer denzelfden eerbied als de oud-testamentische psalmdichter voor de openbare meening van 'Edom en zijn volkje koen.'

In het afgetrokkene vinden wij het alles behalve flink dat een welonderwezen jonge man, die van de wereld kan vragen wat hij wil en den oester voor het openen heeft, zijn eet- en zijn levenslust laat bederven door de *cancans* eener provinciestad.

Er wordt door een groot aantal menschen op aarde, en daaronder door velen die wij voor onze beteren erkennen, somtijds zoo zwaar, zoo lang, en zoo onverdiend geleden, dat wij er niet toe kunnen besluiten ons medegevoel aan een tamelijk gezonden hollandschen knaap te verspillen, die in gedachte op zijn vertrek naar Noord-Amerika staat. *Que diable*, al is hij erg bijziende, de Yankees zullen hem niet opeten!

Aan Charlestown geeft hij de voorkeur omdat hij zich zwak in het engelsch gevoelt, en hij zich verbeelt in Louisiana gemakkelijker te zullen voortkunnen met het fransch, dat hij van jongs af, door de vele betrekkingen van zijn vader met Zuid-Nederland en van zijne moeder met Parijs, vlot heeft leeren spreken.

Hoe smaakt dit argument naar moeders pappot! Een jongen waar bijzit; die met engelsche en amerikaansche staatsinstellingen dweept; die van *public spirit* houdt; moet door zulke proveniershuis-bezwaren zich niet laten afschrikken. Hij ga iets van de wereld zien; wat hij niet kan of niet weet, leere hij aan; hij breide zijn horizont een weinig uit; hij zitte niet, alsof dáár de bron van het licht gevonden werd, op zijn buik te staren.

De bitterheid, vreemd brood te moeten eten, zijn praatjes. Talrijke vreemdelingen, waaronder voortreffelijke, zijn dit vroeger en later in Nederland komen doen, en hebben over

den bijmaak nooit geklaagd. Noord-Amerika is bij uitnemendheid het land der 19de eeuw. Nederlandsche zoonen dier eeuw, welke den Hemel danken hen voor eene verplaatsing derwaarts bewaard te hebben, begrijpen hun tijd niet; levenslang zullen zij met hun geest in één kleinen kring blijven draaijen; en mogelijk ten slotte zich gaan verbeelden de spil van het heelal te zijn.

Doch, hebt gij bij uzelf op deze wijze naar hartelust overdreven in de andere rigting, zoodat van het kleinsteedsche in de *Levensschets*, het hokvaste, het huiszittende, voor uw geest een scherp omgetrokken beeld gerezen is, en herleest gij daarna in haar verband de bladzijden die bij de eerste kennismaking u aan een notitieboekje van Pieter Spa of Pieter Stastok hadden doen denken, dan bemerkt gij dat Vreede eigenlijk vervuld was met dezelfde loffelijke gevoelens welke in het 2de Boek der *Last days of Pompeii*, 4de Hoofdstuk, door Bulwer als die van den atheenschen Glaucus zijn voorgedragen en aanbevolen. ‘The very virtues, which in the free days of Athens would have made him ambitious, in the slavery of earth made him inactive and supine, enz.’ *Last days of Pompeii*, bladz. 107 vg. der Tauchnitzuitgaaf.

Evenals Glaucus beminde Vreede kleine landen, kleine steden, en kleine kringen, omdat, voor zoo ver zijn blik en zijne ondervinding reikten, het behooren tot eene groote republiek of eene groote monarchie, met een alvermogend hof of alvermogende regeringspartijen, hem toescheen de persoonlijkheid te onderdrukken, en het individu te onttrekken aan de heilzame, op grondige kennis rustende kritiek, uitgeoefend door medeburgers en medeburgeressen in zijne onmiddellijke nabijheid.

Wanneer in Maart 1845, dank betuigend voor de toezending der historische beschouwing *Regering en Natie*, Thorbecke in stekelachtige sfinxetaal hem schrijft: ‘Uwe toetsen en herinneringen deden mij groot genoeg. Zij zullen, hoop ik, menigeen treffen. Al leeren wij uit de geschiedenis niet karakter te hebben en wijs te zijn, men ziet toch dat haar stroom, soms vertraagd, den verloren tijd door des te grooter

snelheid weet in te halen', - dan springt Vreede uit zijn vel. Thorbecke aan Vreede, Paaschzondag 1845. Levensschets blz. 276 vg.

Hetgeen hij in zijn voormaligen leermeester, ambtgenoot, en huisvriend, daarna meer en meer zal gaan haten, is juist, dat Thorbecke door zijne parlementaire en zijne partijtucht, bij anderen het karakter verzwakte; hij het best gediend werd door vernuftige maar buigzame werktuigen; en zijn zich imponerende persoon voor geen andere personen van beteekenis nevens hem plaats liet. Thorbecke had gelijk, vinden wij, zoo hij meende dat er op dat tijdstip niets viel uit te rigten, tenzij zijne aanhangers in en buiten de Kamer voor eene poos er in toestemden vrijwillig 'kudde' te worden. Maar wij kunnen het in Vreede niet misprijzen dat hij, voor zich, omtrent karakter-hebben eene andere en minder paradoxale meening toegedaan was.

Welbezien toonde Vreede zich in het geheel geen flauwert, toen hij, in het geval waarop zooeven gezinspeeld werd, te Tilburg zat te tobben over de ongenade waarin hij te Gorinchem gevallen was. Ondanks zijne jeugd, zijne afhankelijkheid, en zijne onzekere toekomst, had hij in een tijd toen alle andere Noord-Nederlanders Willem I op de handen droegen en hem vereerden als een halven god, ten huize van een militair opperbevelhebber, alleen omdat hij 's konings belgische staatkunde uit zelfstandige overtuiging voor verderfelijk hield, durven weigeren mede te doen aan het drinken van 's konings gezondheid. Die moedige daad had hem zijn eenig middel van bestaan gekost, zijne schamele praktijk. Hij was op nieuw tot last zijner slechts half bemiddelde ouders gekomen, die om zijnentwil reeds heel wat geld uitgegeven hadden. Dit verdroot den jongen man zeer. Hij zat geklemd tusschen twee tegenstrijdige, maar beiden hem evenzeer vereerende gevoelens: zijne verplichtingen aan vader en moeder, en zijne verplichting aan zich zelf.

Dat hij geen lust had zich naar de Vereenigde Staten te begeven, kwam voor een deel uit bescheidenheid, omdat hij zijne krachten wantrouwde, in plaats van ze te overschatten; voor een ander deel uit eene neiging tot nationale zelfver-

heerlijking, welke zijne landgenooten hem ten goede moeten houden. Als Nederlander geloofde hij naderhand op de nieuwere geschiedenis van Europa een juister blik te hebben dan Thiers. In zijn jongste werk (bladz. 307) zegt hij, op den toon van een meerdere die een mindere iets toegeeft, het er voor te houden dat Thiers 'niet zoo geheel onvatbaar was voor historischen waarheidszin.' De pretensie is potsierlijk en de uitdrukking gebrekkig; doch wij leeren er uit begrijpen dat Vreede, indien de omstandigheden hem genoodzaakt hadden een ander vaderland te kiezen, ware het ook de vrijheidlievende noord-amerikaansche Republiek, zich ongelukkig gevoeld zou hebben. Om met welgevallen te kunnen ademhalen behoefde hij een werkkring in Nederland, waar zelfs in een hoogleeraar zulke buitensporigheden niet opgemerkt, of trekken zij de aandacht, geacht worden hem tot een des te zuiverder patriot te stempelen.

IV

Op bladz. 153 der *Levensschets* worden de Nederlanders met ingenomenheid door den schrijver aangeduid als 'eene natie, vreemd aan de listen der staatkunde'; en indien het andere lezers gaat als mij, dan zullen zij die en dergelijke stellingen voor een sleutel tot des auteurs ware gedachten houden. Niet dat hij met die stellingen iets bijzonders bedoelt, maar omdat zij, onafhankelijk van elk bijoogmerk, hem onbewust uit de pen vloeijen, en hij er geen weet van heeft hoe zij hem met zichzelf in tegenspraak doen komen.

In Maart 1848 waren Vreede en Den Tex, de een te Utrecht, de ander te Amsterdam, het met elkander eens dat die hartstogtelijk bewogen dagen, toen iedere post de tijding eener nieuwe omwenteling bragt, niet het geschikt oogenblik waren om in Nederland over eene grondwetsherziening te debatteren. Kalmer en, in den professoralen zin van het woord, ernstiger tijden moesten daarvoor afgewacht; de Kamer kon intusschen door de Regering op andere wijze nuttig bezig gehouden worden. 'Van meer belang', schreef Den Tex aan Vreede en stal daardoor Vreede's hart, 'van meer belang ware welligt eene

voordragt *om wat van de accijnsen in directe belastingen over te brengen*. Dit zou ten minste van eene goede bedoeling getuigen'. (Bladz. 312.)

Zulk sussen en zoethouden gold bij Vreede voor eene bij uitnemendheid nationale staatkunde, strookend met den nederlandschen aard, en hij bemerkte noch dat Den Tex hem eene list aan de hand deed, noch dat de list overbodig was.

In 1848 behoefde aan niet één socialist in Nederland, door het overbrengen van wat accijnsen in directe belastingen, de mond gestopt te worden. Wáár ook in Europa de omwentelingsgeest dier dagen sociale neigingen vertoonen mogt, in Nederland niet. De beweging te onzent was een onschadelijke aanval der in het geheel niet revolutionaire bourgeoisie op de laatste overblijfselen van het even onschadelijk ancien régime; eene vreedzame en onbloedige kopij der fransche omwenteling van 1830, waartoe de fransche van 1848 de gelegenheid of het voorwendsel aanbod. Niets verhinderde toen de Regering of de Kamer, de ondervinding heeft het geleerd, een debat over grondwetsherziening te openen. Hoe meer parlementaire kanselredenen er gehouden werden, des te getrouwer bleef men aan den oorsprong van het verzet. 'Wacht op onze daden!' werd gezegd; en dit woord schilderde den toestand zoo naauwkeurig, dat op de toegezegde daden nog heden gewacht wordt.

Vreede verhaalt op aangename wijze dat toen Willem II hem in 1841 tot professor te Utrecht had benoemd, en hij den koning ging bedanken, deze verzekerde er hem slechts met moeite doorgekregen te hebben en hij, Vreede, aan een konkurrent uit Groningen eene zware partij gehad had. 'Het is mij aangenaam u te zien, voegde de ridderlijke vorst mij minzaam lagchende toe; men heeft mij gezegd dat het uw voornemen was den studenten utopieën te leeren. - Geen utopieën, Sire, antwoordde ik, maar waarheid. - Nu, hernam de koning, waarheid mag ik zelf ook; er waren er die mij uwe aanstelling ontrieden en daartegen waarschuwden, maar ik heb vertrouwen in u gehad. - Sire, verzekerde ik, dat vertrouwen zal niet beschaamd worden. - Deze rondborstige gedachtewisseling (gaat Vreede voort) heeft mis-

schien meer dan iets anders te weeg gebragt dat ik naderhand met de meeste nauwgezetheid, in plaats van tot het radikalisme of de republiek over te hellen, de beginselen van het constitutioneel koningschap en de samenwerking van het monarchaal, het aristocratisch, en het democratisch beginsel, - naar de leer van G.K. van Hogendorp, - onwankelbaar heb voorgestaan.' (Bladz. 246 vg.)

Dit bevestigt, dunkt mij, hetgeen ik zeide over de waarde welke voor Vreede het kleine had. Dat de koning van zijn land bij den aanvang zijner professorale loopbaan betuigd had vertrouwen in hem te stellen; dit gaf, al beminde die koning meer de kunst dan de wetenschappen, en al oefende het land naar buiten weinig invloed uit, eene nooit veranderde plooi aan Vreede's denkwijze. De maatschappelijke nooden van Europa noch Nederland waren te stillen door de persoonlijke erkentelijkheid van een hoogleeraar voor een toevallig vorst. Voor het algemeen zou het nuttiger geweest zijn, indien Vreede minder dikwijls aan die oude audientie van 1841 gedacht, en een groot staatkundig genie bezeten had. Met dat al ontsiert het hem niet, bij het regelen zijner politieke meeningen, de gevoeligheid voor eervolle blijken van belangstelling als een veiligen slakkehoren beschouwd te hebben. De ziel der minste mannen welke zich met staatkunde inlaten heeft van die fijne puntjes.

Doch wachten wij ons te gelooven dat de diplomaat geheel afwezig zij uit dit verhaal! Het is van algemeene bekendheid dat koning Willem II, vooral in het begin zijner regering, toen de noord-brabantsche herinneringen nog versch bij hem waren, door een natuurlijk gevoel van welwillendheid jegens eene bevolking van welke hij nooit anders dan beleefdheden ondervonden had, alle Tilburgenaren goedhartig voorthielp. Nog een ander zwak had de koning. Hij haatte de politiek zijns vaders, en voelde zich onwillekeurig aangetrokken tot ieder die in de dagen der belgische omwenteling tegen Willem I oppositie gevoerd had. Bosscha, *Leven van Willem den Tweede*, bladz. 265 vgg., 390 vgg., 501 vgg. Derde druk, 1865. De jonge kandidaat-professor was in

beide opzigten zijn man. Tilburgenaar van afkomst en geboorte, had hij daarenboven te Gorinchem geweigerd 'de koning leve', te roepen. Welke andere reden ook kon Willem II, die in juridische studien geen belang stelde, bewegen aan den nog bijna onbekenden praktizijn de voorkeur boven Star Numan te geven, die in de wetenschap zich reeds een naam gemaakt en elders een leerstoel veroverd had? Al deze bijomstandigheden worden door Vreede verzwegen, en teregt. Zijne anekdote zou hare voornaamste beking verloren hebben, indien dit proza er bij te pas gebragt was.

Neen, Vreede is niet *altijd* naief. Minst van al is hij het wanneer hij, met de blijkbare bedoeling Thorbecke in de schatting van een volgend geslacht te benadeelen, uit zijne korrespondentie een tiental oude brieven en briefjes, meest vertrouwelijk van aard, bijeen zoekt en publiek maakt. (Bladz. 244-287 vg.) Wij moeten hem dit vergeven, omdat Thorbecke blijkbaar op zijne zenuwen werkte en (er zijn van die onwederstaanbare antipathien tusschen publieke mannen) hem buiten zichzelf bragt. Maar het staat hem niet fraai. Het is niet edelmoedig. Het bewijst alleen welk een hekel hij aan Thorbecke had, en hoe bang hij eigenlijk voor hem was.

Voor even malicieus houd ik het citaat uit den brief van De Kempenaar (bladz. 338 vg.) over het krankzinnig worden van Luzac, toen deze begon in te zien dat het niet genoeg was parlementair redenaar te zijn, en hij de verantwoordelijkheid eener portefeuille zou moeten aanvaarden. Luzac's onthutst: 'o God, dan moeten *wij* er aan!' is ondanks den tragischen toestand zoo ridikuul, voor de menschelijke natuur een zoo vernederende kreet, dat Vreede, indien hij Luzac werkelijk vereerd en bemind had, dezen sluijer niet opgeligt zou hebben. Maar de afkeer voor Thorbecke overmeesterde hem ook hier. Met onbewust welgevallen boekte hij een feit waaruit men leeren moest dat, toen Luzac voor zijn aanhangen van Thorbecke door de goden met waanzin gestraft werd, boontje slechts om zijn loontje kwam.

Onheusch is op bladz. 186 de uitval tegen den belgischen geleerde Schayes (eene drukfout noemt hem Schagens), wiens persoonlijke kennis in 1831 door Vreede gemaakt werd in

Den Haag, bij het bezoeken der Koninklijke Bibliotheek; 'Eene minder aangename individualiteit, maar dan toch gedenkwaardig wegens zijne letterkundige verdiensten en de hooge vlugt welke die jonge man al te spoedig in België genomen heeft, was de adjunct-bibliothecaris A.G.B. Schayes, een geboren Leuvenaar, en nog student. Hij las mij op een avond eenige brokken voor van zijn sedert uitgegeven boek: Over den staat der Nederlanden onder de heerschappij der Romeinen en Franken; en na die lectuur geraakten wij in een gesprek - het eenige dat mij heugt ooit te hebben gehad - over het al dan niet bestaan van God. Hij was toen een (dusgenaamd) overtuigd atheïst; maar ik gis dat de schrijver der Geschiedenis van de gothische bouworde der kerken, eerlang lid der belgische Academie geworden, vóór zijn vroegtijdigen dood nog wel eens *met de kaars in de hand eene of andere processie zal bijgewoond hebben.*'

Ik wil over dit onderwerp niet uitweiden. Mogelijk stel ik Schayes, die mij toeschijnt aan de wetenschap meer diensten bewezen te hebben dan Vreede, te hoog. Oordeel van Bakhuizen van den Brink over Schayes, Konst- en Letterbode 1859, N°. 3. Studien en Schetsen, IV 322 vgg. - De twee bedoelde hoofdwerken van Schayes zijn: Les Pays-Bas avant et durant la domination romaine, twee deelen, en: Histoire de l'architecture en Belgique, vier deelen. Dat hij geen vernuft van den eersten rang was geef ik toe. Maar hoe ongelijk wordt Vreede aan zichzelf wanneer hij (bladz. 446 vgg.) er zich op beroemt, in het utrechtsch Taal- en Letterkundig Kongres van 1854, het plan tot oprigten van een standbeeld voor Bilderdijk te hebben doen ketsen! Dezelfde leelijke dingen over Oldenbarnevelt en Jan de Witt, welke in Vreede's oogen den geschiedschrijver Bilderdijk een standbeeld onwaardig maakten, worden zonder aanleiding of noodzaak door hem zelf over den te vroeg aan de studie ontrukten Belg gezegd. Dit is geen argeloosheid. Hij, de hartstogtelijke, de scherpe, die in zijne dagblad-artikelen niets en niemand ontzag, kon niet ernstig meenen dat Bilderdijk het in zoo hooge mate verbruid had. Wij houden het er voor dat hetgeen in de zaak hem het meest behaagde was, een redenaarstriomf behaald en de orthodox-gereformeerden een hak gezet te hebben.

Zal ik het erkennen? Vreede's boek wint aan waarde, wanneer wij er deze vrijmoedige kritiek op toepassen, en wij niet verkiezen de speelbal te worden zoomin van zijn afrekenen met vijanden, als van zijne ingenomenheid met de hoogere utrechtische kringen waarin zijne bekende staatkundige gevoelens hem deden opnemen. Het strekt den geschiedschrijver der nederlandsche diplomatie in het minst niet tot oneer, op zijne wijze diplomaat geweest te zijn; en liever dan hem zijne landgenooten te hooren beschrijven als een volk vreemd aan de listen der staatkunde, hadden wij in het belang van een jonger geslacht hem als verdediger der tegenovergestelde meening zien optreden.

In den vergevorderden toestand van beschaving, welke na zoovele eeuwen van studie en strijd onder de volken van Europa tegenwoordig heerscht, komt vreemd te zijn aan de listen der staatkunde op een certificaat van onmondigheid en onnoozelheid neder. Volken behooren, even goed als bijzondere personen, te weten wat er in de wereld te koop is. Hunne zelfstandigheid, hun voorspoed, hunne eer, hangt aan die onontbeerlijk geworden kennis. Had Vreede gemeend wat hij zeide, hij zou de Nederlanders, in plaats van voor eene hoogere, voor eene bewaarschool gevormd hebben.

Maar hij was slimmer dan hij zich gaarne voordeed; en ofschoon wij zijne gebreken niet mogen overnemen, die fouten zelf kunnen niettemin ons van nut zijn. Men wordt niet zulk een buitengewoon man, wanneer men werkelijk zich aanstelt als eene nulliteit met eene slaapmuts op.

V

Op bladz. 529 van *Een twintigjarige strijd* wordt een artikel van 1867 over Van Vloten gevonden, naar aanleiding van het in dat jaar door den gemeenteraad van Deventer genomen besluit Van Vloten te ontslaan als hoogleeraar bij het Athenaeum.

Mij is het altijd toegeschenen dat in die zaak het ongelijk aan Van Vloten's zijde was; althans dat hij door het Athenaeum te willen hervormen *in* het Athenaeum, *à la barbe* der curatoren, dezelfde fout beging als volgens hem de moderne

theologen, die, ondanks kerkeraden en synode, de gemeente willen voorlichten *in* de gemeente. Hij had uit eigen beweging zijn ambt moeten nederleggen, vond ik, en zich moeten onthouden den lieden eene gasverlichting op te dringen, die zij niet besteld hadden en waarvan zij niet gediend waren.

Vreede daarentegen pleitte als volgt: ‘Wanneer men, met al het gezag van betaalsheeren handelende, het professoraat van zijne zelfstandigheid en waardigheid zal beroofd hebben, dan kan *een huurling* dien zetel nimmer dan tot verderf van het Athenaeum innemen’. Een twintigjarige Strijd, artikel van 6 Junij 1867, met het opschrift: ‘Een wenschelijke verzoening.’

De sympathie was natuurlijk, al kenden de twee mannen elkander te nauwernood van aangezicht. Op dikwijls ver uiteenlopend gebied voerden Vreede en Van Vloten, tegen het vooroordeel van den dag in verschillende vormen, doorgaans denzelfden strijd: aanvallend, personeel, beleedigend met open vizier. Vreede's plaatselijk gebak had denzelfden *haut goût* als het deventersche van Van Vloten. Opmerkelijk was beider minachting voor ridderorden, en voor het verleenen van adelbrieven aan personen van niet-adellijke geboorte.

Alleen hechte Vreede meer waarde aan den omgang met de hoogste klassen der samenleving; en het versterkte niet weinig zijne gehechtheid aan Utrecht dat hij zich daar in een kring van menschen bewoog, zoo aanzienlijk dat zij hem met zekeren weemoed aan zijne herkomst uit de revolutionaire tilburgsche lakenfabriek deden denken, maar tevens liberaal genoeg om zijne zeldzame kundigheden te waarderen en den toon zijner polemieek hem ten goede te houden.

‘Ware ik in 1841,’ schrijft hij, ‘in stede van Utrecht naar Leiden beroepen, zoo staat het te bezien of ik tegenover den dagelijkschen invloed van Thorbecke meer bestand zou gebleven zijn, en mijne onafhankelijkheid van beschouwing en van inzichten op den duur zou hebben kunnen bewaren. Luzac zelf immers, de curator, en ervaren volks vertegenwoordiger, had in zijne meegaandheid den aanmatigenden Professor van lieverlede al te veel plaats ingeruimd, en hoe

zou ik, zooveel jonger en minder kundig, die pressie van een ouden leermeester hebben weerstaan? Allerminst in eene zuivere, uitsluitende academiestad zooals Leiden, waar de trotsche eigenwaan van de scherpzinnigste theoristen, niet gelijk te Utrecht, door de verlichting en beschaving van andere standen en klassen der maatschappij werd opgewogen, en wel eens met de fijnere vormen van eene magtige aristocratie kon worden beschaamd en terecht gewezen.' (Bladz. 265 vg.)

Dit is de indruk onder welken Vreede gelezen wil worden. Altijd zit het spook Thorbecke hem op de hielen. Altijd gaat bij hem de wereld in twee denkbeeldig groote en wetgevende afdeelingen uiteen, van welke de eene het uitgestorven Leiden, de andere Utrecht tot middenpunt heeft, meer bevoorregt maar even kerkhofstil. Doch het Théâtre Pittoresque mishaagt ons niet. De vertooner is zoo vast overtuigd dat hier de tijd en de toekomst der volken aanschouwd worden! Hij vindt het zoo benijdenswaardig, daar en op die wijze te hebben mogen leven!

J. Kneppelhout.
Januari 1814 - November 1885.

I

Kneppelhout, aan wiens nagedachtenis ik deze bladzijden wijd, is voortgekomen uit de kostschool Noorthey, halfweg Den Haag en Leiden; en hij zelf was op later leeftijd van oordeel dat deze afstamming, zedelijk en wetenschappelijk, in vele opzichten zijn wezen bepaalde. ‘Men is,’ schreef hij in 1845, onderwijl een jonge man van dertig jaren geworden en zijne volle kracht bereikt hebbende, ‘men is noortheysch opgesnoeid en opgewassen: hoe zou men zich ómscheppen? Hoofd en hart neigen zich naar het gesticht der ontwikkeling, gelijk de plant haar bloemstengel naar den oorsprong des lichts wendt.’

Noorthey, opgericht in 1820, was vijftig jaren geleden een paedagogisch Huis ten Deyl, en lag geografisch op één lijn met dit uitspanningsoord waar, in die dagen, vele haagsche familiën koperen of zilveren bruiloft gingen vieren, en vele gegoede leidsche studenten, voor rekening van ouders of voogden, hunne promotiepartij bestelden. Aan het hoofd van het Huis ten Deyl stond de vermaarde kok De Wit, aan het hoofd van Noorthey de uitmuntende opvoeder De Raadt. De vlaamsche De Wit, kastelein van het Huis ten Deyl, is door Kneppelhout herdacht in de Studentetypen, opstel Flanor, en in het Studenteleven 1ste Deel, opstel Promotie.

In vervolg van tijd is de roem van Noorthey nog geklommen. Koning Willem III handelend in den wijzen geest van koning Lodewijk Filips, zond er zijn veelbelovenden oudsten zoon heen, en de jonge prins Willem van Oranje zat vier jaren op Noorthey's banken.

Doch reeds omstreeks 1830, toen Kneppelhout er vertoefde en van knaap er jongeling werd, was het eene instelling van naam, zonder wedergade in het geheele land, ééinig veelszins in hare soort.

In háár ontmoetten elkander de goede eigenschappen van een gymnasium op het land en van eene hoogere burgerschool buiten, waar de leerlingen één groot gezin vormden en allen in den regel tot dezelfde meer vermogende klasse der zamenleving behoorden. Dit laatste was niet democratisch, maar het was onvermijdelijk. Zulk eene kostschool kon niet bestaan, tenzij er betrekkelijk ruim betaald werd; hetgeen gelijkstond met het uitsluiten der onbemiddelde groote menigte.

De knapen konden te Noorthey (latijn en grieksch maakten deel van het onderwijs uit) desverkiezend zich voorbereiden voor eene hoogeschool. Doch opleiding voor den geleerden stand was geen hoofddoel; veeleer vorming van het karakter, door het mededeelen der algemeene kundigheden die het eigendom moeten zijn van den welgeboren jongeling, bestemd daarna in de maatschappij zekere ambten te bekleeden of zekeren stand te vertegenwoordigen. Er werd te Noorthey goed gewerkt, vlijtig gestudeerd; maar niemand, met uitzondering welligt van den chef en van dezen of genen docent, niemand werkte er of leerde er werken voor zijn brood.

Bij gelegenheid van twee verschillende jubilé's, een vijfentwintig- en een vijfenveertigjarig, is door Kneppelhout naderhand met zoo groote ingenomenheid over Noorthey gesproken, dat wij de stichting op onze beurt in gedachte gaan liefkrijgen. Noorthey op 30 Juni 1845, in den bundel Mengelschriften I, en Een morgen op Noorthey (Juli 1865) in den bundel Allerlei, - 10de en 12de Deel van de uitgaaf der Geschriften hij A.W. Sythoff te Leiden. Hoe stil en rustig moet het er geweest zijn, ondanks het gonzen der jeugdige menschelijke bijenkorf! Reeds Den Haag is geen buitengewoon luidruchtige stad; Leiden nog

minder. Te Voorschoten begint men, zoo niet aan een kerkhof, althans aan eene hermitage te denken. En nog eenzamer was het op Noorthey, waar, naar Kneppelhout's voorstelling, de landelijke bevolking slechts éénmaal in het vierde eener eeuw uit hare voegen kwam, eene eerepoort illumineerde, en een vuurwerk ontstak. Zonder door iets afgeleid te worden konden de jongelieden al den overigen tijd aan hunne studiën of hunne spelen wijden. Want spelen, lichaams oefeningen, wandelingen, maakten een wezenlijk onderdeel van het programma uit, en niet zelden dienden de tuin en de aangrenzende boschjes den scholieren als leerkamer.

Het doel zijner opvoeding, te midden der afzondering te Noorthey, heeft Kneppelhout in zoo ver gemist dat er geen staatsdienaar uit hem gegroeid is. Aan den anderen kant is hij even weinig een kamergeleerde geworden. Niettemin geloof ik dat hij terecht beweerde groote verplichtingen te hebben aan die school, - eigenlijk de eenige welke ooit door hem werd bezocht, want van het oogenblik dat hij haar verliet is hij zijn eigen leermeester geworden, en als leidsch student muntte hij te zeer door natuurlijke gaven uit dan dat het gewone hooger onderwijs vat op hem hebben kon. Uit zijne geschriften kan niet opgemaakt worden dat ooit één der professoren, wier lessen hij te Leiden volgde, hem geboeid of ook maar een merkbaaren invloed op hem uitgeoefend heeft. Al hetgeen hij niet van zichzelf had, schijnt het, had hij van Noorthey.

Noorthey heeft noch regtstreeks een letterkundige van hem gemaakt, noch regtstreeks een filantroop, noch regtstreeks een paedagoog; maar hij heeft te Noorthey indrukken ontvangen welke hetgeen van dien aard bij hem sluimerde naderhand wakker riepen. In het overdrachtelijke kan men van zijne meeste geschriften zeggen dat zij te Noorthey ontstaan zijn.

II

Kneppelhout's vorming als auteur is beheerscht door het te Noorthey opgedaan gevoelen dat men, zonder zekere mate

van gemeenzame bekendheid met de modellen der klassieke oudheid, in onze dagen geen letterkundige van beteekenis worden kan. Te dien aanzien was hij werkelijk, naar zijn eigen zeggen, noortheytsch opgesnoeid.

‘Het pantser,’ schreef hij in 1849, de verzen van den autodidact S.J. Van den Bergh beoordeelend en voor het overige daarvan veel goeds zeggend, ‘het pantser der oude talen, gesmeed door de schrijvers van Rome en Griekenland, omgordt dezulken veelal niet. De versterkende drank, welke, gelijk de levertraan het beengestel des zwakken kinds, den mannelijken leeftijd met gezondheid doordringt, laafde hen niet in hunne jeugdige jaren. Die poëzij’ - de volzin welke nu volgt, twintig regels lang, is kenmerkend voor Kneppelhout's stijl: hij beminde zulke waagstukken wanneer het een didactisch onderwerp gold, - ‘die poëzij, wier veerkracht het verhevenste zonder inspanning bereikt; die zuivere smaak, wier keurige kieschheid het bevalligste niet opzoekt maar vindt, en alleen de moeite van oprapen schijnt te nemen; die spaarzaamheid, eenvoud en toch levendigheid en schilderachtigheid van uitdrukking; die waardigheid in den bouw en tred der volzinnen; dat behagelijke evenwicht der deelen; die zich meesteres blijvende voorstelling, welke niet verder gaat dan noodig is, en het vuur, dat de verbeelding overtollig oordeelt, in hare werkplaats bedachtzaam achterhoudt; dat edele en doordachte, dat duidelijke en kalme, dat kloeke en juiste, dat onnavolgbaar degelijke, hetwelk alles te zamen genomen den geest voedt en doet rijpen, de ziel eene richting geeft die zij nooit verliest, al gaan ook de kennis der taal en der woorden en de gemeenzaamheid met de kernspreuken en beelden in lateren tijd bij gebrek aan gestadige oefening verloren,- zij derven, helaas! het voordeel van den indruk dier eigenschappen, aan eene klassieke leerschool verbonden, onontbeerlijk, houden wij staande, voor ieder, wiens pen eene vlucht wil nemen onder de menschen’. Mengelschriften II, opstel Een Dichter uit den Burgerstand.

Menigeen die de *Studentetypen* en het *Studenteleven* las, vraagt verwonderd hoe Kneppelhout het mag aangelegd hebben om

deze vereering voor het antieke overeen te brengen met zijn zin voor het romantische *à tous crins*? Hij schijnt in tegenspraak geraakt met zichzelf, en te prediken voor een andermans kerspel.

Doch ik geloof niet dat dit juist gedacht is. De *Studentetypen* en het *Studenteleven* danken hunne onsterfelijkheid niet aan het romantisch-revolutionaire dat er in voorkomt, maar aan het welgevormd en zichzelf beheerschend vernuft van hetwelk hunne samenstelling getuigt; aan de rijpheid van het oordeel over menschen en dingen; aan de treffende gelijkenis der portretten. Zij zijn binnen de vijftig jaren classiek geworden, omdat zij van het begin af classiek geweest zijn.

Niet minder karakteristiek is het beeld der levertraan, door Kneppelhout gebezigd om aan te duiden welke soort van weldadigen invloed hij eigenlijk van het bestudeeren der antieke modellen uit esthetisch oogpunt verwachtte. Men moet noch gelooven dat hij op het bezigen van zulke aan het alledaagsche ontleende figuurlijke zegswijzen zich stelselmatig toeleigde, noch dat zij bij vergissing, of als bewijzen van een ongeoeffenden smaak, zijne pen ontsnapten. Hij schreef zoo, omdat hij zoo sprak en zoo was; en ik ben geenszins de eenige die vaak heeft opgemerkt, wanneer men met Kneppelhout zich onderhield, hoe het in zijn aard lag, schijnbaar in strijd met zijn tengeren lichaamsbouw, zijne zwakke gezondheid, en den doorgaans aan gemaaktheid grenzenden toon zijner gesprekken, nu en dan zich van eenforsch en beeldend woord te bedienen.

Nooit heeft hij er aan gedacht zich uit te geven voor een filoloog, en hetgeen hij van de vormende kracht der poëzie van Grieken en Romeinen zeide, had enkel eene litterarische strekking. Maar hij meende het er eerlijk mede, en pakte de zaak vierkant aan. Zonder levertraan, geen uitzicht op versterking van het beengestel bij zwakke kinderen. Zonder de antieken, geen kans dat dichters, wier eenig dichtvermogen bestaat in zekere aangeboren geestdrift en zekere fijnheid van muzikaal gehoor, de middelmatigheid ooit te boven zullen komen.

III

Mij is het niet met zekerheid bekend, in welk jaar Kneppelhout's litterarische eerstelingen het licht gezien hebben; maar uit een opstel van zijne hand, gedagteekend 1836, drie jaren vóór het verschijnen der *Studentetypen*, bemerk ik dat hij al vroeg met uitgeven begonnen is, en hij reeds aanstonds zijne eigen meening gehad heeft zoowel over den stand der nieuwere nederlandsche letteren, als over zijne eigen verhouding tot de letterkundige wereld dier dagen te zijnent.

‘Ik heb geene bent,’ zegt hij daar, ‘nauwelijks ben ik een letterkundige. Ik zou niet weten onder welk vaandel mij te scharen; bovendien ben ik een vijand van cameraderie’. En al spoedig volgt er, alsof het gisteren geschreven ware, hoewel eene halve eeuw sedert voorbijging: ‘De litterarische hemel in Nederland is zwart van donderwolken, en het staat nog te gebeuren dat onze letterkundige vergaderingen eene onverzoenlijke vijandschap vertoonen, alleen beteugeld door eene beschaafde huichelarij: men ademt er met bestorvene, doch niettemin glimlachende kaken gal en gif, en in het binnenste des harten bidt ieder zijn broeder een vroegen en vergeten dood toe. *Eendracht maakt macht*, zeiden de vaderen: allerlei lage, onedele, jaloersche, baatzuchtige hartstochten zullen den laatsten snik aan Hollands letterkunde doen geven. Hare kwaal zal haat geweest zijn. Dronken van haat zal zij de vergetelheid intuimelen. Zij zal zichzelf vermoord hebben, en de vreemdeling waarheid spreken: Holland zal noch denkkraft, noch poëzie, noch taal meer bezitten. En wie stookt het vuur aan, wie blaast in de vlam? Onze periodieke pers. Men verstaat zichzelf niet meer. Hoort dat marktgeschreeuw! Dolle benden rukken op. Men spreekt zich en elkander tegen. Het is bespottelijk, het is om te schreien. Twistende jongens: *ik zeg 't is wel, ik zeg ' is niet!* ziedaar de wetgevers op den Hollandschen Parnas. O schande! En de schrijver? Of de eene bent verscheurt hem, omdat hij in eene andere vergood wordt; of hij wordt door dezen vergood, omdat gene hem verscheurt; of, zoo hij onafhankelijk staat en alleen, sleept en sleurt men

hem tegen wil en dank mede. Ware de zaak van minder belang, men noemde het kinderspel en zou telkens hooren: *die jongens doen valsch!*' Mengelschriften II, opstel iets over eene Beoordeeling.

Een tweeëntwintigjarige, die zich dus wist uit te drukken, beloofde veel, omdat hij zichzelf hooge eischen stelde. Aan zijn overdrijven bemerkt men dat hij werd opgevoed buiten iedere persoonlijke aanraking met *la bohème littéraire*, en de algemeene geschiedenis der letteren nog te weinig door hem bestudeerd was. Anders zou hij geweten hebben dat hartstogten, als de door hem geschilderde en betreurde, in de litterarische wereld nooit ontbroken hebben, waar het zij, en dat er in dit kinderspel, zoo er maar telkens wezenlijke talenten ontluiken, zulk een groot kwaad niet steekt. Te zeggen: 'Er staat een vreeselijke zelfmoord voor de deur', was aan de zaak meer aandacht schenken en meer beteekenis hechten dan zij verdiende.

Maar die zoo sprak *was* een talent, een onmiskenbaar talent. Hij voerde iets in zijne mars, en was zich bewust dat het iets goeds was. Met eene gunstige verwachting zien wij in de letterkundige wereld hem zijne intrede doen. Hoe vaster hij zich overtuigd houdt dat de anderen een nationalen zelfmoord staan te plegen, des te aangener is het ons hem zulke goede voornemens te zien koesteren, en hem te hooren betuigen dat hij voor zich, in het belang der letteren zelf, onafhankelijk wenscht te blijven.

IV

In een politiek vlugschrift, door Kneppelhout uitgegeven in 1848, - het eenige van die soort in de verzameling zijner werken, wordt men verrast door den levendigen weerzin des auteurs tegen de toen in Nederland waarneembare overblijfselen van het *ancien régime*, verschanst achter het bolwerk der zich noemende Tweede Kamer.

De brochure is noch het werk van een regtsgeleerde, noch van een candidaat-staatsman. Haar hoofdinhoud bestaat uit een

populair pleidooi ten gunste der regtstreeksche verkiezingen, in onderscheiding der getrapte. Zij wilde aantonen dat, vooral met het oog op de onwaardige samenstelling der volksvertegenwoordiging, aan regtstreeksche verkiezingen onvoorwaardelijk de voorkeur behoorde gegeven te worden:

‘ - Eene vraag: waant gij u verstandiger dan zoo vele afgevaardigden die in de Tweede Kamer onlangs? ... - Onpartijdiger zeker. Verdienen die vertegenwoordigers vertrouwen? outerknappen die het wierookvat voor elk optredend ministerie zwaaien; aanbidders van iedere zon, aan welke streek der kim zij oprijze; weesjongens, wie het geene moeite kost in het rood terug te keeren, als zij straks in het zwart zijn voorbijgegaan; mannen zonder achting voor zichzelf, zonder achting voor het volk; weêrhanen op het oude kasteel, om hetwelk de sloopers gereed staan, van welks dak zij schaamteloos hunne gewetenloosheid uitkrassen. Weg met die hardnekkige behouders van gisteren, die, heden op commando liberaal, van *langgevoelde behoeften* reppen, gedurig ieder nieuw bewind, welks handelingen nog niet blijken konden, op deszelfs eerste woord toejuichen, en iedere overtuiging tegen f 2400 aannemen! Spreekt niet van de Kamer. Het meerendeel der leden verdient achting noch invloed, en onbegrijpelijk is het hoe men aan de stem van zulke lieden eenig gezag kan toekennen’. Mengelschriften I, opstel Landgenooten.

Kneppelhout spreekt ergens over de werken zijner jeugd als geschreven in een tijd toen, naar Heine's uitdrukking, *die Flamme der Wahrheit* hem *mehr erhitzte als erleuchtete*, en hij somtijds een toon aansloeg die geschikter was te verbitteren dan te verbeteren. Studenteleven 2de Deel, Ophelderingen. Dit zal ook van toepassing zijn op dien uitval tegen de vroegere Tweede Kamer.

Doch met zijne democratische neigingen was het hem ernst, en men beoordeelt hem verkeerd wanneer men, op grond van zijne geboorte of zijn fortuin, hem houdt voor iemand die aristocratische voorregten beminde. *Een man uit het volk zoals ik*, plag hij te zeggen; en dit meende hij niet minder

van zichzelf, dan van den sprekend door hem ingevoerden Klikspaan. Besluit van Studentetypen en Studenteleven. Bij Klikspaan's wapen.

Zijn opstel *Een dichter uit den burgerstand*, dat van 1849 dagteekent en weleer in *de Gids* verscheen, Met den titel: Een dichter uit het Volk. *Gids* 1849, I 427 vgg. bewijst, dunkt mij, dat Kneppelhout een juisten blik had op de samenstelling der nieuwere nederlandsche maatschappij.

Verschillende personen zijn indertijd om dat artikel boos geworden. Men zag er den toeleg in, den dichter Van den Bergh, die winkelier in drogerijen en tuinzaden was en verzen schreef achter eene toonbank, maatschappelijk te vernederen. In Kneppelhout's persoon zag men een aanzienlijker en vermogender stand der samenleving een armen drommel en kruidenier uit de hoogte op het lijf vallen.

Die zoo vonnisten hadden het opstel niet gelezen, of hadden het niet begrepen. Kneppelhout zegt eenvoudig: 'Van den Bergh is geen volksdichter. Hij behoort tot de deftige burgerij, de kern der natie, gelijk men tegenwoordig zegt. Ziedaar juist wat hem in den weg staat. Wanneer de jonge dames uit onze eerste standen haar vijftiende of zestiende jaar bereikt hebben, gaan zij voor een paar winters - bij zomers rekt de groote wereld niet - naar de kostschool, ten einde aldaar de fijne schaaft over hare opvoeding gelegd worde en zij hare belijdenis leeren; *pour achever leur éducation*, gelijk het heet. Die laatste hand bedoelen wij dat onzen dichter min of meer ontbreekt. De burgerij - herinneren wij ons dat hier van kunst sprake is - is iets halfslachtigs, iets wel zeer talrijks en belangrijks in den Staat, maar dat tusschen twee uitersten, de aristocratie en het eigenlijk gezegde volk, in ligt. Zoekt men in deze omstandigheid wellicht met vrucht de reden, waarom hare kenmerkende eigenschap middelmatigheid is?'

Even gezond is Kneppelhout's voornaamste aanmerking op het dichterlijk gehalte bij Van den Bergh (in wien hij een epigoon van Auguste Barbier ziet) en op Van den Bergh's versificatie. 'De lavastroom van Barbier', zegt hij, 'is milder en heeter dan de zijne, die, gestold, wel eens scheurtjes ver-

toont, welke vervolgens met eene stof, poëzij niet meer dan aanverwant, gestopt worden. Zijne verzen zijn lek, en de druppel, die uit den alexandrijn valt, is zelden de quintessens van dezen’.

Kneppelhout, naar men ziet, doet niets anders dan zich en den lezer rekenschap trachten te geven hoe het komt dat een bundel, die zich aanbiedt als geschreven voor het vaderland door een volksdichter, het hoofdkarakter der volkspoëzij mist:

‘Het is bij Van den Bergh minder de bron, door haren natuurlijke loop uit de rots gesijpeld, en met losse vaart en liefelijk geklater door het dal kronkelend. Zijne poëzie heeft meer overeenkomst met de geldersche beek, in haren val en richting zichtbaar gedwongen en bestierd. Weinig flinke verzen, die, keurig en zuiver gestempeld, gangbare munt worden onder het volk; weinig, die, als van metaal gegoten, den man van den vorm in bewondering zetten; weinig, die zich onwillekeurig in hunne kernachtigheid als spreuken aan het geheugen opdringen; want al schrijft men poëzij voor het volk, het volk erkent nog niet altijd die poëzij voor de zijne en neemt ze nog niet altijd als volkspoëzij aan. Deze is het niet. Ze is poëzij voor den middelstand: het volk is te natuurlijk voor al wat schoolsch is, eenigszins opgesmukt en zoo'n beetje geknutseld lijkt. En wat stijl betreft, het volk zou iemand foppen met zijn fijnen neus’.

De juistheid dezer opmerkingen moet een ieder treffen. Mannen als Van den Bergh en de zijnen vereenzelvigden toen onwillekeurig hun eigen partij- of standbewustzijn met het bewustzijn der natie. Zij waren warme koningsgezinden, en verheerlijkten de Republiek der 17de eeuw; warme anti-papisten, en vergaten dat het nederlandsche volk voor twee vijfde gedeelten uit roomschen bestaat. Evenmin hielden zij rekening met het feit dat de drie overige vijfden voor een groot gedeelte kalvinisten zijn. Zij vermoedden niet dat zijzelf slechts één groep der nederlandsche zamenleving vormden, voortgekomen uit de fransche omwenteling van 1789.

Kneppelhout wél; en dit was, vrucht van lezen en van reizen, het geheim zijner meerderheid. Wel ver van den burgerstand te verguizen of te verachten, eerde hij dien als den

stand der naaste toekomst, den stand van den nieuweren tijd. Maar niet hij sloot de oogen voor het feit dat burgerstand of burgerij, en poëzie, twee ongelijkslachtige grootheden zijn. Echte poëzie, was zijne leus, echte poëzie heft het burgerlijke op, en omgekeerd vernietigt het burgerlijke het poëtische. Hoogstens kunnen verzen, uit beider hybridische vereeniging geboren, als gelegheidsdichten een voorbij gaanden indruk maken.

V

Te Londen, in 1845, heerschte er op zekeren Februaridag onder de bewakers van het Britsch Museum, afdeeling antieke kunstwerken, eene ware ontsteltenis. Door een onvoorzigtig toegelaten bezoeker, krankzinnig, beschonken, baldadig, - men wist niet terstond aan welke beweegreden zijne daad moest toegeschreven worden, - was in een onbewaakt oogenblik, met eene vuist of een steen, de beroemde Portlandvaas stukgeslagen. Daar lagen zij verspreid op den grond, de ontelbare scherven der legendaire en kostbare grafurn. Handewringend stonden de oppassers toe te zien. De Portlandvaas, sedert gerestaureerd, is herdacht door T. van Westhrene Wz., in *de Gids* van 1868, III 487.

Aan dit voorval heeft Knepelhout de stof van het fraaiste zijner *Verhalen* ontleend. En het eigenaardige is dat hij van den dader een schuldig vreemdeling maakt, van den vreemdeling een Hollander, van den Hollander een jong mensch van goeden huize, van het jonge mensch een averegts opgegroeid leidsch student. Hij schijnt te hebben willen zeggen: Ziedaar hetgeen er uit zulk een hollandsch muzezoon voorbestemd is te groeien, indien hij toegeeft aan de verkeerde neigingen die ik, in mijne *Typen* en mijn *Leven*, mij voorgesteld heb te bestrijden: een geblaseerd woesteling; een vandaal, een stukslaander van Portlandvazen.

Inderdaad is Knepelhout, naarmate hij voortschreef aan de twee werken die in zijne jeugd een man van hem gemaakt hebben en waaraan hij vier volle jaren onafgebroken arbeidde, van schilder meer en meer paedagoog geworden. Hij

had bijzondere denkbeelden omtrent het academieleven. Hij geloofde aan de opvoedende kracht der hoogeschoolen in het algemeen.

Wat is eene hoogeschool? *Wij* zouden zeggen: eene zichtbare hoogeschool (over de onzichtbare des levens, der boeken, der kunstwerken, kan ditmaal gezwegen worden), eene zichtbare hoogeschool is in de eerste plaats, uit het oogpunt der studenten beschouwd, eene hoogere normaalschool. Die zich daar komen vormen zijn vóór alles de jonge mannen die naderhand op hunne beurt hoogleraren zullen worden, ieder in zijn vak, en door wier toedoen de overlevering der wetenschap telkens verrijkt met nieuwe overleveringen, eene nooit verbroken keten zal blijven vormen of eene soort van heilig vuur, steeds onderhouden.

Voorts is zulk een universiteit eene hoogere ambachtschool, meenen wij. De aanstaande theoloog, jurist, medicus, filoloog, filosoof, komt er de kundigheden opdoen die hij naderhand niet zal kunnen missen bij het waarnemen zijner betrekking in de maatschappij.

Déze klasse van leerlingen is uit den aard der zaak veel talrijker dan de eerstgenoemde. Aan de verschillende universiteiten kunnen slechts eene beperkte hoeveelheid professoren geplaatst worden, en de beoefenaars der wetenschap om de wetenschap zullen steeds eene minderheid vormen. De maatschappij daarentegen heeft onophoudelijk behoefte aan nieuwe scharen geneesheeren, godsdienstleeraren, advocaten, leden der regterlijke macht, docenten bij de inrigtingen van middelbaar onderwijs. Het aanbod is aanzienlijk omdat het zich regelt naar de vraag, die dikwijls óók aanzienlijk is.

Wil het geval dat zulk eene vereenigde hoogere ambachten hoogere normaalschool bezocht wordt door achthonderd of duizend studenten tegelijk, dan zullen die jongelieden vanzelf eene kleine afzonderlijke maatschappij vormen; te eerder wanneer de plaats, waar de hoogeschool zich bevindt, eene dier doode steden is, zonder nijverheid, zonder gezelschappen, zonder openbare gemakelikheden, zonder iets van hetgeen de jeugd pleegt te verstrooijen. Onwillekeurig sluit men zich dan aaneen, en is zichzelf genoeg.

Maar verder gebeurt er niets bijzonders. De onbepaalde vrijheid, welke men de jongelieden laat, heeft de gewone gevolgen, half boos, half weldadig. Een gedeelte der studenten bereikt het doel, een ander gedeelte verongelukt. Op elke honderd komt een bijna onveranderlijk cijfer wetenschappelijke of maatschappelijke schipbreukelingen. Geen hervormingen, geen vertoogen, geen strafredenen, geen straffen, vermogen iets wezenlijks hiertegen.

Kneppelhout nu, - en dit moge mijne uitweiding doen verschoonen, - Kneppelhout was eene geheel andere meening toegedaan, en zou niet onmogelijk zulk eene beschouwingswijs plat of wreed genoemd hebben. Van Noorthey, onderstel ik, was hij thuisgekomen met een paedagogisch ideaal in het hart. Hoogescholen waren bovenal volgens hem hogere kostscholen, inrigtingen voor de vorming van het karakter, opvoedingsgestichten in volle vrijheid.

Men kan hem hooren zeggen: 'Eene universiteit, zouden wij haast geschreven hebben, is een brandpunt van wetenschappelijke beschaving, *waar ook graden verleend worden*. Binnen muren, waar alle kunsten en wetenschappen als het ware te zamen zijn geroepen; op een leeftijd, waarin zich het denkvermogen opent, voor het onzichtbare vatbaar wordt en de ziel vleugels aanschiet naar het onbekende buiten en in zichzelf, - welk oord, welk tijdstip ware geschikter en doeltreffender, om den edelen trek van den jeugdigen mensch tot de hogere volmaking zijns bestaans te bevredigen, hem, blootgesteld aan de wrijving en den invloed zijner tijdgenooten, af te doen dalen in zichzelf, in te wijden in de kennis van zijn eigen gemoed?'.
Uit het opstel Wuftheid, achter het Studenteleven 2de Deel, Bijlage I.

Is dit taal van Klikspaan, den geestigen teekenaar van het onbezorgd studenteleven, geïllustreerd door Overalby? Niet alleen is zij van hem, moet het antwoord luiden, maar dit overspannende drukt nog slechts de helft, en de gematigdste helft, zijner eigenlijke gedachte uit.

Naarmate hij, tot opwekking van het edele in de jeugd, aan de hoogeschool in zijne voorstelling meer invloed toekende,

griefde het Kneppelhout dieper dat zulk een groot aantal studenten daarvoor ontoegankelijk en ongevoelig bleven. Waar hij op adel van ontwikkeling gerekend had, zag hij verschillende slechte eigenschappen onder zijne oogen zegevierend bovenkomen. Is het niet verdierlijking, een gevolg van toegeven aan de meest plebeesche hartstogten, het is eene flauwheid, eene wuftheid, die alleen wat den vorm aangaat van het beestachtige verschilt. Daartegen te toornen wordt hem, onder het voortschrijven aan zijne academische schetsen, bij toeneming eene behoefte. Het laatste hoofdstuk van *Studenteleven* is eene doorgaande boetpredikatie. Geen ander geschrift is mij bekend, waarin de nederlandsche student zulk een terugstootend beeld vormt. Met weerzin en walging wenden wij het hoofd af van den jongeling in wien elke vonk van hooger leven uitgedoofd is, en wien zelfs niet genoeg veerkracht overblijft tot verwenschen en vloeken der hoogeschool, die naar geest en ligchaam hem te gronde rigtte.

Wij behooren het Kneppelhout te vergeven dat hij deze bladzijden heeft laten drukken, en in herdrukken ze gehandhaafd heeft. Hij kon moeilijk anders. De afzigtelijke werkelijkheid schreeuwde zoo luid met zijn ideaal, dat ook hij zelf er door gedrongen werd lucht te zoeken in stemverheffing.

Maar kunstwaarde bezitten die uitboezemingen niet, en de *Portlandvaas* bewijst dat Kneppelhout dit even goed gevoelde als wij. Eerst in dit kleine verhaal, van later dagteekening, wordt de Cornelis Troost van het nationaal studenteleven weder geheel zichzelf. Zijn de hersenschimmen geweken, de verontwaardiging is tot rust gekomen, de blik op den toestand en den persoon vrij geworden. Wij zien den ontluisterden knaap aan het werk, en, luider dan de welsprekendste filippica had kunnen doen, verkondigt de daad welke hij pleegt het ongeneeslijke zijner zielsziekte, de diepte van zijn val, zijn dommen haat tegen het edele:

‘En nu ligt Henri Spartzen tot Abtsheim te Londen tegen half twaalf op zijne sofa met een fransch romannetje en eene fijne sigaar. Terwijl hij geeuwende en met half gelokene oogen - hij kwam eerst zeer laat te huis - de rookwolkjes tot kringetjes blaast en nátuurt, gaat hij, daar hem het boekje

uit de hand glipt, met zichzelf te rade, - wat hij nooit doet dan wanneer zijn eigenbelang in het spel komt of zijn traag vernuft zich scherpt in het opzoeken van middelen van verstrooiing.

Hij heeft het land, maar zonder het zich te bekennen of het zichzelf bewust te zijn; schrikkelijk het land, die vreeselijkste aller zedelijke kwalen. Hij denkt aan zijn luie en lekkere leventje in den Haag, aan Leiden, en aan den weg welken hij zoekt in te slaan om het zoo slim *af te leggen*, dat zijn oom het niet kwalijk neemt, - want het in de Rechten verder te brengen dan hij deed, waartoe zou het dienen? Advocaat wordt hij toch nooit, en een post heeft hij niet noodig, en de slotsom is een geweldige geeuw. Kneppelhout was een goed waarnemer van het geeuwen, zooals blijkt uit zijn verslag eener te Manchester gehouden kunsttentoonstelling weleer: 'Het geheele publiek gaapt, gaapt om wakker te blijven of te worden. Engeland is het land waar het meest gegaapt wordt, het rijk des gapens. Vooral tegen vieren, als de menschen moe waren gekeken en het lokaal verbaasd benauwd kon zijn, werd het werkelijk angstwekkend. Ik heb geeuwen gezien zooals ik niet wist dat er in de wereld waren, zooals ik niet wist dat konden worden voortgebracht; geeuwen heb ik betrap van vijf minuten; geeuwen die den lijder misvormden; geeuwen, dat er de man bleek als een lijk van werd; geeuwen, die zoo geducht aankwamen, dat het trillende slachtoffer zich moest vasthouden aan de borstwering'. *Mijne Zondagen in het Vereenigde Koninkrijk*, 1859, bladz. 226.

Hoe heeft zoo'n lichaam zonder ziel nog een candidaatsexamen kunnen doen? Vraagt het zijn repetitor! Ons is het een raadsel. Maar bedenkt dat het *simpliciter* was, vier jaren nadat hij in het *Album Civium Academicorum* was ingeschreven, en dat hij gaarne in een goed blaadje bij zijn oom, den generaal, bleef, die misschien wel vermoedde, maar nog niet volkomen wist, welk vleesch hij in de kuip had.

Op welke wijze krijgt hij heden zijn dag klein? Engeland is een beroerd land, Londen eene woestijn. Het volk is stijf en bokkig. Eenige reisboeken liggen onder het bereik van zijne hand. Henri vat er een op: *De kunst om Londen in één week te zien*, Londen, eene taak - maar hij volgde het recept niet op, want - zegt hij, zoo iets is een hondenbaantje - en hij heeft gelijk. Zijn oog valt bij het doorbladeren op het *British Museum*, het kabinet van oudheden.

- Vast leelijke dingen, spreekt Henri tot zichzelf, maar men dient ze gezien te hebben: reizigers-voorrecht!

Op het oogenblik dat hij zich gereed maakt zijn hoofdstuk uit te lezen en zijne cigar uit te rooken, waarna hij zich denkt te gaan aankleeden, stapt de eigenaar zijner *lodgings*, na behoorlijke voorafgaande beletvraging, zijn salon binnen en spreekt Henri aldus aan:

- Vergeef mij, mijnheer! maar ik ben verplicht u te komen zeggen dat in mijn huis niet gerookt wordt.

- Niet gerookt, als ik deze kamers gehuurd heb!

- Gehuurd of niet gehuurd, de kamers behooren tot mijn huis.

- Ik moet u zeggen, mijnheer! dat ik op mijne vorige kamers altijd heb gerookt, zonder dat mij er ooit eenige aanmerking op gemaakt is.

Henri was namelijk een paar dagen te voren van een *boardinghouse* in het Strand naar *lodgings* in Piccadilly vertrokken.

- Het kan wel zijn, mijnheer! ieder moge toelaten wat hij verkiest, maar in mijn huis wordt niet gerookt. Het staat u echter vrij, na voldoening van uw termijn te vertrekken.

- Mijnheer! ik zal blijven zoo lang als ik het goed vind, en rooken. In Holland rookt iedereen, overal. Bij mijne ouders, op den spoortrein, overal rook ik.

- Dat is op het *Continent*, mijnheer! viel de Engelschman altijd even flegmatisch en onverwrikbaar, in, maar ditmaal met een vies trekje om den neus. Bovendien vordert de *respectability* van mijn huis...

Henri raakt op eens buiten zichzelf en barst uit:

- Nog eens! ik denk mij aan uwe engelsche fratsen niet te storen, en zoovele cigaren hier op mijne kamer te rooken als het mij goeddunkt.

Toen nam de Engelschman Henri vertrouwelijk onder den arm, bracht hem voor het venster, wees hem zekeren persoon op het *trottoir*; en zeide op een besloten maar niettemin beleefden toon:

- Dan zal u niet kwalijk nemen dat ik u door gindschen *policeman* mijn huis laat uitzetten, en genoodzaakt zal wezen

u te laten dagvaarden, zoo u weigerachtig mocht zijn mij het verschuldigde bedrag der weekhuur te betalen.

En met eene lichte buiging verliet de huisheer, die, gelijk Henri bemerkte, niets van een Leidenaar had, het vertrek.

Henri was razend op den onverzettelijken kerel. Op zijne eigen kamer geen cigaar te mogen rooken! Zich door een londenschen ploert de wet te laten voorschrijven! Zijne gemelijkheid, vermenigvuldigd met de verveling waaraan hij zonder tusschenpoozen blijft lijden, wreekt zich op allerhande levenlooze voorwerpen. Hij zou allen en ieder willen kwaad doen, en wenscht ieder, zijn oom niet het minst, die hem geld voor dit londensch reisje zond, naar de hel. Uitgezonderd, naar het schijnt, zijne waschvrouw; want hoe vele schoone dassen, boordjes en overhemden werden op dien onzaligen morgen door zijne onbevredigbare handen niet verknoeid en in een hoek gesmeten!

Hij vindt alles leelijk, gek, ellendig. Engeland in het algemeen, en al wat engelsch is in het bijzonder. Dit lag trouwens wel in de richting van zijn smaak en geest. Hij is niet dat fijne, blinkende, mooie degentje, hetwelk doodt, waarbij Victor Hugo de scherts van Voltaire vergelijkt, of heeft iets van Goethe's *verneinende* schepping, want hij is niet geestig en staat daartoe niet hoog genoeg. Henri is wel een deugniet, maar nog meer een doeniet, enkel voor zichzelf rampzalig en gevaarlijk' -. De Portland-vaas, 4de Deel van Sythoff's uitgaaf der Geschriften, afdeeling Verhalen.

Zeer menschkundig laat Kneppelhout bij Henri de vlaag van krankzinnige baloorigheid, waarin hij eenige oogenblikken later den ongehoorden kwâjongensstreek volvoert en met een steen waarover hij struikelde de schoone vaas stukwerpt, voorbereid worden door dat ongeduldig makend onderhoud met den londenschen huisheer.

Deze Henri, het is zoo, geeft een geringen dunk van de nederlandsche academiejeugd der 19de eeuw. Maar hij doet glansrijk boete voor de misslagen waartoe, eenmaal gegeven Kneppelhout's opvatting van hoogeschool en hooger onderwijs, de schilder onzer studentewereld noodzakelijk vervallen moest.

VI

Was Kneppelhout voorbestemd de uitvaart onzer jongelingschap te schrijven?

Wij zijn geneigd dit te vragen, wanneer wij vele jaren later hem nogmaals de pen zien opnemen en, in een afzonderlijk werkje, Jan de Graan herdenken, den vroeggestorven vioolspeler. Arme Klikspaan, die bij zijn graf wilde gefluisterd hebben: 'Hier rust die het wél meende met de nederlandsche jeugd,' en voor wien het weggelegd was dus ontgoocheld te worden! Slotwoord van het Studenteleven 2de Deel: 'Dan gebeurt het wellicht, op een of ander woelig Academiefest, dat de van overal saamgevloede broeders van weleer Klikspaan's vergeten graf erkentelijk opzoeken, er de nakomelingschap, die onze plaats binnen Leiden bekleedt, in plechtige bedevaart heen leiden, er haar om heenscharen en bij de stille zerk met bewogen harte fluisteren: HIER RUST DIE HET WEL MEENDE MET DE ACADEMISCHE JEUGD.'

Doch dit is eene valsche gevolgtrekking; en wij miskennen Kneppelhout's bedoeling, indien wij onderstellen dat hij, bij het schrijven over De Graan, ook maar één oogenblik aan den erbarmelijken Henri Spartzen tot Abtsheim gedacht heeft.

Bij De Graan is alles anders. In plaats van het bedorven kind, opgevoed in de weelde en grootgebracht voor aristocratische ledigheid, - een stiefzoon der welvaart, een knaap uit de amsterdamsche achterbuurt. Zijn vader, een muzikaal goudsmid zonder werk en zonder brood, doet eene tapperij. Zijne aamborstige moeder telt niet mede. Zijn vroegste muziekonderwijzer is een overgegeven dronkaard, die den jongen leerling in vlagen van delirium de haren uit het hoofd plukt. Het kind, welks vroeg ontloken genie voor het gezin een inkomen van f 2400 's jaars vertegenwoordigt (het traktement van een lid der Tweede Kamer vóór 1848), staat acht uren daags met de viool onder de kin voor de lessenaar; en wanneer de kleine Jan teekenen van lusteloosheid of verstrooidheid geeft, dan voltoojen vaderlijke strafoefeningen hetgeen nog ontbrak aan de hardhandige teregtwijzing van den beschonken meester. Een Beroemde Knaap. Ter herinnering aan Jan de Graan, geboren te Amsterdam 10 September 1852, overleden te 's Gravenhage 8 Januari 1874. Den Haag, bij Martinus Nijhoff, 1875.

Onze biografische letterkunde der 19de eeuw heeft geen treffender bladzijde aan te wijzen dan Kneppelhout's verhaal van het uiteinde van De Graan den Vader. Het gelijkt eene ets van Rembrand uit de verzameling *Les Gueux* bij Charles Blanc:

‘Ik vernam uit den mond van Frans Coenen dat vader De Graan eene zware verkoudheid had opgedaan, tijdens eene reis over kruierende rivieren naar Breda, Ook 's winters ging de kleine De Graan dikwijls concerten geven buiten Amsterdam, en zijn vader vergezelde hem op die tochten. en zich daaruit dezelfde kwaal als bij zijne vrouw had ontwikkeld. Snel nam het borstlijden toe, hoewel hij, ofschoon door een hollen hoest en eene akelige schorheid vervolgd, die niet zonder medelijden waren aan te hooren, tot weinige dagen vóór zijn uiteinde op de been bleef, toen eindelijk waterzucht hem het gaan al te bezwaarlijk begon te maken. Den dood voelende naderen, stak hij, te bed liggende, eene laatste cigaar aan, deed Jan zijn ring aan den vinger en gaf hem den wensch te kennen hem, vóór hij van het leven scheidde, nog eens voor het laatst te hooren spelen. En het altijd gehoorzame kind, dat van vaders sponde niet week, haalde in het holle van den nacht zijne muziek te voorschijn, plaatste zijn lessenaar in de nabijheid van den zieltogenden vader, en speelde, meen ik, het bekende salonstuk van Ernst, waarmede hij zoo vaak het publiek onzer groote steden verrukte en dat hem voortaan zeker altijd als treurmuziek in de ooren zal hebben geklonken.

Weinige uren daarna was de vader niet meer en bracht de telegraaf mij, met de tijding van zijn overlijden, het bericht dat ik bij uitersten wil tot voogd benoemd was’. Een Beroemde Knaap, bl. 20.

In Kneppelhout's ambteloos leven is die voogdijschap slechts één der talrijke filanthropische bemoeiingen geweest in welke hij stelselmatig opging. Verschillende andere jonge Hollanders van talent, even misdeeld door de fortuin, zijn, op dezelfde wijs als De Graan, met geld en goeden raad door hem voort-

geholpen. Doch misschien is het oogenblik nog niet gekomen zijne veelzijdige verdiensten op dit gebied in het licht te stellen. Over De Graan mogen wij reeds nu vrijuit spreken, omdat Kneppelhout, in een bewonderenswaardig boekje, zelf openbaarheid heeft gegeven van hetgeen er tusschen dien beroemden knaap en hem is voorgevallen.

Het is noodeloos de levens- en lijdensgeschiedenis van Jan de Graan in bijzonderheden Kneppelhout na te vertellen. Zij is ongeveer de geschiedenis geweest van den jongen dichter John Keats in het begin dezer eeuw; en zelfs kan men sommige portretten van Keats en van De Graan niet nevens elkander leggen, zonder getroffen te worden door ik weet niet welke verrassende gelijkenis. De dichter van het: 'The flower will bloom another year', en van: 'A thing of beauty is a joy for ever', herleefde, zou men zeggen, in den hollandschen virtuoos.

De tering dreef Keats naar Italië, en deed hem te Rome een graf vinden. Met even weinig baat dreef zij De Graan naar Pisa. Naauwelijks loonde het de moeite dat de eenëntwintigjarige naar Holland terugkeerde, om in Den Haag te gaan sterven.

Doch het zou niet betamen Kneppelhout te herdenken, en te zwijgen over zijne studie van De Graan's karakter. Ik gaf reeds te kennen dat Kneppelhout mij toeschijnt, in dit kleine geschrift uit zijn natijd, zichzelf overtroffen te hebben:

'Het was zeer moeilijk, zoo niet volstrekt onmogelijk, Jan de Graan wat men noemt op te voeden. Hij had zich voorgenomen zijne gedachte nooit te laten uitlekken, zijn gemoed aan niemand te openbaren, zijne drijfveeren nooit kenbaar te maken, iedere aandoening te smoren en zich in zichzelf op te sluiten. Als dat van Van der Palm was zijn oordeel over menschen en zaken doorgaans zacht, gunstig, toegiefelijk, eene hoedanigheid die hij maar al te zeer tot zichzelf uitstrekke.

In tegenwoordigheid der personen kon echter, vooral als knaap, bij een bewijs van onkunde, van gebrek aan gezonde redeneering dat door hen gegeven werd, zijn blik verguizend, een enkel woord, hetwelk dien blik vergezelde, verpletterend van toon zijn, maar deed toch nooit aan de uiterlijke beleefd-

heid te kort, ging nooit zekere grenzen te buiten. Men werd stilletjes dol, maar Jan had gelijk.

Jan de Graan was en is gebleven een gesloten boek, een eenzame geest, en heeft getoond welk een onwillekeurig ontzag groote gaven, door stilzwijgendheid gesteund, inboezemen. Hij verbeeldde zich niemand noodig te hebben dan zichzelf. Waarlijk lief had hij niemand, ook zichzelf niet. Hij hechtte zich aan niets, en voelde zich overal tehuis. Hij ging als een logeergast door het leven, als iemand die tot zichzelf zegt: Voor den korten tijd dat ik hier ben, is het voldoende.

Niets kinderlijks kleefde hem aan. Nooit is hij kind geweest en werd ook nooit als zoodanig behandeld. Bij zijne vroege rijpheid, zijne, helaas! bedriegelijke wijsheid, zou dit ook eene onmogelijkheid, een onbegonnen werk zijn geweest. Ik had bij eene dergelijke poging de uitdrukking van Jan's gelaat wel eens willen zien. Hoe dwaas het schijne, nooit kwam het bij iemand op, dat men met een knaap te doen had. Hij werd niet alleen gevierd, maar ook ontzien. Men luisterde naar hem. Zijn woord had gezag en was wet. Hij besliste, en men zweeg op die liefelijke, zachte, fluisterende stem, maar die bescheid wachtte noch verlangde.

Het Beetsiaansche doen door laten was hem allerbijzonderst eigen. Wat men ook wenschte of beproefde, hij maakte er zich met een lachje, met een onbeteekenend half woord af, of deed alsof hij het zich liet aanleunen, maar liet de lieden praten en ging zijn gang. Werd hij al te sterk gedrongen, dan stemde hij toe, speelde meesterlijk *bonne mine à mauvais jeu*, maar stelde hen, die in zijn afgedwongen woord vertrouwen stelden, bitter te leur en dacht somtijds in het geheel niet meer aan het besproken punt. Eigenwijs was hij niet, maar in hooge mate eigenzinnig. Als alle groote mannen ontwikkelde hij onbewust eene onwederstaanbare aantrekkingskracht, een magnetisme, een prestige, waarvan zich niemand rekenschap wist te geven, doch waarvoor iedereen bukte. Maar nooit gaf hij zich. Hij bleef de marmeren afgod, die de hulde der menigte nauwelijks bespeurde; koud bleef, maar niet koud liet.

Nooit heeft hij iemand in zijne kaarten laten lezen; nooit heeft hij voor wie 't ook zij zijn gemoed ontgrendeld; nooit

heeft iemand geweten wat er in hem omging, wat hij aan hem had. Jan de Graan was een raadsel en is het gebleven, en met zijn levensgeheim is hij in het graf gedaald, tenzij het karakter van zijn vioolspel hem eenigszins verraden hebbe. Toen zijn geneesheer eens aanleiding vond een gemoedlijken toon aan te slaan, en wenschte hem te doen begrijpen dat hij al het treurige en bittere van zijn toestand beseftte, hoorde Jan de Graan hem geduldig aan, doch maakte, zoodra hij er kans toe zag, een einde aan de toespraak, waarvan de strekking hem kennelijk mishaagde, door de koele phrase: - Alzoo, doctor, twee pillen ieder uur, niet waar? - Toen ik hem gedurende zijn verblijf te Pisa in een vertrouwelijk gesprek meewarig op zijn droevig leven wees, hetwelk niet meer dan eene aaneenschakeling van opofferingen was, nog verzaard en verbitterd door zijn zwijgen en opkroppen; toen ik hem sprak van vriendschap, van het uitstorten des gemoeds, van samen te leven en te lijden, van de nadeel en van een gesmoord leed en verslondene tranen, antwoordde hij mij streng en afwerend: - Dit is nu eenmaal zoo, en moet ook zoo maar blijven.

Nogtans deed hij niets verkeerd, niets laakbaars, niets in het verborgen. Zijn wandel was rein voor het oog van God en menschen, wat zou hij dan te verbergen hebben gehad? Maar hij verkoos nu eenmaal met zichzelf alleen te zijn; hij stond geen vreemde tusschenkomst toe. Op zijn vaandel stond het *moi, dis-je, et c'est assez* van Medea, eene betreuenswaardige eigenschap, voorwaar, maar die hem in het bloed zat. Intusschen was hij ver van zoo koel als hij zich voordeed. Een zeer enkele maal schemerde onwillekeurig iets door het deurtje van een oven, die in zijn binnenste brandde. Plicht gebod somtijds, hoe zelden ook, een klein tooneel; zooals bij ieder kind diende er wel eens een doortastend woordje gesproken te worden. Men kreeg dan wel niets uit den tegen iedereen opgewassen stijfhoofd, maar zijn gelaat werd tragisch schoon en zijne oogen gloeiden van inwendige gramschap.

Over het algemeen trok alles wat degelijk was hem aan. Zette hij den voet in eene boekerij, men kon verzekerd zijn dat hij dadelijk, als op den reuk af, naar een der beste werken greep. Bij zijne aristocratische vormen voegde hij aristocratische

gewoonten, denkbeelden, sympathien. Zijne spraak, zijn gang, iedere beweging, was bedaard, kalm, waardig en zacht. Zegt Samson van Rachèl dat zij *grande dame* geboren was, dat zij zich in iederen kring met de gemakkelijheid en gratie, hooge personen eigen, bewoog, van Jan de Graan geldt hetzelfde: hij deed zich voor als een groot heer. Ik geloof niet dat hij ooit gevloekt, dat hij zich ooit aan een onbetamelijk woord hebbe bezondigd. Zoo iets streed met zijne natuur. Soberheid, spaarzaamheid, ook op financieel gebied, was een der wachtwoorden zijns levens. Eenvoud boven alles. Meer dan het noodige was maar lastig. Hij stond te hoog voor overdaad en weelde. Van kleuren had hij een afschuw. Hij kleeedde zich meest in het zwart of grijs. Maar fijn linnen was hem iets onontbeerlijks. Er moest een cache-nez voor hem gekocht worden, en de bijgevoegde aanbeveling luidde: Niet opzichtig, maar toch mooi, anders draagt hij hem niet.

Hij had een adel over zich die imponeerde. In de kerk en des morgens onder het bijbellezen waren zijne houding en de uitdrukking van zijn gelaat het aanbiddelijk ideaal van christelijken ootmoed en eerbied. Soms meende men een vochtig oog waar te nemen na het lezen van een Psalm. Was dit een gevolg van het werkelijk dóórdringen des hoogerens beginsels in die keurige ziel, of slechts dat van de trillende aanraking van Davids koninklijke snaar? Of wel was het niet meer dan een bloote vorm, door opvoeding aangeleerd? *Mysterie!* Een Beroemde Knaap, bladz. 36 vg.

Dit laatste woord - mysterie - vat niet kwalijk al de hoofdtrekken zamen van het door Kneppelhout ontworpen zedelijk beeld. Slechts éénmaal, in 1864, toen hij nog pas twaalf jaren telde, en niettemin Ernst Lübeck reeds van hem getuigde: 'Die kleine jongen heeft mij totaal geënfonceerd', heb ik Jan de Graan viool hooren spelen. Wij zijn in het najaar van 1864. Het is druk te Amsterdam, druk met vreemdelingen. Het congres der sociale wetenschappen is er vergaderd. Onder de feestelikheden behoort natuurlijk een concert. Het moet luisterrijk, in de eerste plaats nederlandsch zijn. Frankrijk en Duitschland behooren te vernemen dat Nederland ook in de toonkunst medetelt, en op 30 September gingen de deuren der Parkzaal open, eene talrijke schaar stroomde binnen, en grootendeels maakten compositiën van inlandsche toonzetters het programma uit, terwijl als solist Ernst Lübeck uit Parijs was geseind, en de juist twaalfjarige Jan de Graan, op wien toen aller blikken gevestigd waren, niet ontbreken mocht. - Die kleine jongen, zei Lübeck na den afloop (het waren zijne eigene woorden) heeft mij totaal geënfonceerd. - En het was de waarheid: voor Jan de Graan was de eer van den avond geweest. Een Beroemde Knaap, blz. 1. Nooit ontmoette

ik hem in gezelschappen of op reizen, en strikt genomen bezit ik voor het beoordeelen van Kneppelhout's oordeel geen maatstaf. Maar indien het oogmerk van Kneppelhout geweest is een raadselachtig jong wezen te schilderen, bekoorlijk jong en dichterlijk raadselachtig, dan heeft hij zijn doel bereikt.

Zijn onderwerp vervult en vervoert hem. Gedurende een half dozijn jaren is Jan de Graan een hoofdvoorwerp zijner zorgen geweest. Op den knaap wiens lot hij, uit liefde voor de kunst, gedreven door eene edelmoedige opwelling, zich aantrok, heeft hij met vele anderen de schoonste verwachtingen gebouwd, en aller teleurstelling was ook de zijne. Zoomin als iemand gelukte het hem door te dringen in De Graan's binnenste. De man van zestig jaren stond tegenover den jongeling als een scholier tegenover den meester, en van die verhouding wilde hij in het openbaar zich rekenschap geven.

Kneppelhout deed wél, De Graan's herinnering voor ons te bewaren. Elk volk moet blijven gelooven dat het van tijd tot tijd, al is het maar voor eene korte bloeimaand, genieën voortbrengt. Zonder dit zelfvertrouwen zou het uitzigt in de toekomst noodeloos donker worden.

Niet minder heilzaam is het wakkerblijven der overtuiging dat komen er zulke zondagskinderen te voorschijn, zij het uit de laagste rangen der nederlandsche samenleving, het in de hoogere niet aan personen ontbreekt, welwillend genoeg om zich daarover te verheugen, onbevooroordeeld genoeg om deze schijnbare minderen als hunne gelijken of hunne meerderen te erkennen.

VII

Lezers, gemeenzaam met de herinnering der romantische strijdlitteratuur van 1830 en vervolgens in Frankrijk, zullen herhaaldelijk getroffen zijn door zekeren familietrek dien Klik-

spaan's *Studentetypen* en *Studenteleven* gemeen hebben met *Les Jeunes-France* van Théophile Gautier. Théophile Gautier, geboren in 1811, overleden in 1872, was drie jaren ouder dan Kneppelhout. *Les Jeunes-France*, Gautier's eerste hoofdwerk in proza, werd geschreven in 1832.

Ik voeg er aanstonds bij: even vaak zal, als zij de Cyprienne's en de Mariette's herdachten die de parijsche schetsen van Gautier verlevendigen, - en ook dan wanneer zij aan de leidsche academiewereld van den hollandschen schrijver het volste regt lieten wedervaren, even vaak zal de verzuchting hun ontsnapt zijn: Te weinig vrouwen!

Dit is zoo; en, ware het niet dat sommige punten van overeenkomst des ondanks aandacht verdienen, deze bedenking zou iedere vergelijking tusschen heide geschriften volstrekt in den weg staan.

Op hetgeen ik reeds gezegd heb over Kneppelhout's denkbeelden omtrent hooger onderwijs en hoogeschoolen, kom ik niet terug. Mijns inziens geloofde hij ten onregte aan het bestaan van een specifiek verschil tusschen universiteit en maatschappij en las hij menigmaal academie waar hij zich had moeten bepalen tot het lezen van provinciestad.

Evenmin, ondanks het klimmen van den doctrinair en moraliserenden toon in de tweede verzameling, evenmin onderscheid ik tusschen de *Studentetypen* en het ietwat later verschenen *Studenteleven*. Het zijn twee boeken in één band, dunkt mij, of één boek in twee of drie deelen, die bovendien met elkander het eigenaardige gemeen hebben dat niemand ooit behoeft te vragen welk geschrift eigenlijk, onder Kneppelhout's letterkundige nalatenschap, als zijn hoofdwerk te beschouwen is.

Zelfs geloof ik dat er personen gevonden worden die geen anderen Kneppelhout dan Klikspaan toelaten of erkennen, en voor wie Kneppelhout's verdere geschriften bijna niet bestaan.

Hoe onbillijk en oppervlakkig dit laatste oordeel is, meen ik in de voorgaande bladzijden te hebben aangetoond; en het zou nog sterker aan het licht gekomen zijn indien mijn bestek veroorloofd had ook over de fransche geschriften van Kneppel-

hout's jeugd te spreken, of over de reisverhalen en reisherinneringen van zijn manlijken leeftijd. Sythoff's uitgaaf der Geschriften bevat twee deelen Schetsen en Verhalen op Reis, een deel Reisverhalen en het deel: Mijne Zondagen in het Vereenigde Koninkrijk. Afzonderlijk zagen het licht, in 1883, insgelijks bij Sythoff, de italiaansche reisherinneringen in het Fransch: Ce qui m'a passé par la tête en Italie. - Eene bloemlezing uit de Opuscules de Jeunesse vormt het 9de Deel der Geschriften. Daaronder munt uit, den leeftijd des auteurs in aanmerking genomen, een opstel over Vondel.

Doch, de eenzijdigheid der uitspraak neemt haar betrekkelijk goed regt niet weg. De warmste vereerders van Kneppehout als weldoener, als stichter of voorstander van menschlievende inrigtingen, als beschermer van kunstenaars en kunst, als schrijver zelfs der werken die ik noemde of waaruit ik plaatsen bijbragt, moeten erkennen dat hij aan zijne schetsen uit de nederlandsche studentewereld, vroegere en latere, zijn eigenlijken rang in de nieuwe nederlandsche letteren dankt.

Voor de hand weg kies ik eene dier levendige schilderingen, ruw van toon en schreeuwend van koloriet maar verwonderlijk vast van teekening, aan welke van het eerste oogenblik Kneppehout's gaaf herkend is, en die nog heden, hoe onherkenbaar schier de aanblik van het academieleven tusschentijds veranderd zij, hem door de studenten van al onze hoogeschoolen als een meester doen begroeten.

Tevens kan dit voorbeeld duidelijk maken binnen welke grenzen, voor het publiek in meer uitgebreiden kring, zamengesteld uit personen die hebben opgehouden student te zijn of onafhankelijk van iedere academische opleiding mannen van beteekenis werden, deze soort van litteratuur voortgaat litteratuur te zijn:

'Niet ver van de Vischbrug, op de stoep van een gebouw voor welks gevel de voorbijganger den naam van den diplomatischen vogel Pauw leest, staat eene lange groene bank, en op den bovensten ijzeren bout van het hek bootst een smal plankje, tot borreltafelte bestemd en ingericht, de *tours d'équilibre* van Madame Schmidt na. Op de groene bank hangen, liggen - zitten? - lamzalig als de toebel van den kraai aan de Witte Poort, eenige jonge heeren, waarvan het eene gedeelte de oogen dichtknijpt als eene oude poes

voor het vuur, het andere beurtelings de beenen in eene rechte en de armen boven het hoofd in eene verdraaide richting uitstrekt. Allen zijn het Afleggers. Zij houden *Café des paresseux*.

- Kijk, roept een hunner, daar komt Vlierinxen ook aanzetten.

Tot Vlierinxen.

- Waar kom jij van daan?

- Van mijn nest. Wat is dat hier een afleggersboel!

Iemand die in het laatste half uur niets gezegd, en in de laatste drie jaren nog minder gedacht heeft:

- Nog al!

- Kom, jij met je nog al, schik je slapende bakhuis eens wat op, lui zwijn!

Vlierinxen slaat hem met zijne karwats op den buik. De andere springt ijlings overeind.

- Schei uit! gromt hij, leg nou niet te d-derjagen.

Twee heeren, die van achter uit de zaal komen, voegen zich bij het gezelschap.

Buiten komt iemand aangestrompeld.

- Wien hebben we daar?

- Och, dien aflegger van het Rapenburg.

- Zoo, dronken soes!

Een dikke vent, met breed omgeslagen hemdboorden, zijden das, geel en rood, losgerukt vest met rooden wijn bemorst, zoo zat als eene... als iemand die zeer zat is, zwaait tegen den paal van het hek, ondanks den stevigen vriendenarm die hem beet houdt.

- Gloeiend opgewonden! stamelt hij, en lacht tegen de musschen in de boomen. - Bonjourrr, koorbeurs!

- Kom nu mee, Frans! zegt Ter Strook, zijn geleider. Dan ga je 't afleggen op mijne kamer.

De dronkeman ontsnapt Ter Strook's arm, en valt op de stoep bij de bureu; men richt hem met veel moeite op. - Goe morgen! - is alles - de hemel zij gedankt dat het alles is! - wat er uit komt. Hij krijgt eene plaats op de bank.

- Die glazen vervelen mij!

Het dronken projectiel schopt met zulk een geweld tegen

het plankje, waarop een twintigtal zoo volle als leege likeurglaasjes staan, dat het omkantelt.

- Neem mij niet kwalijk, zegt hij, ik ben naar Amsterdam geweest, naar Amsterdam. Ben jij te Amsterdam geweest?

- Ja wel!

- Dan ben je een piet. 'K zeg tegen me juffrouw: - Juffrouw, hou me lamp aan! - Dat was gisteren acht dagen dat ik zei tegen me juffrouw: Juffrouw, hou me lamp aan! Van morgen kom ik weerom. De lamp was uit! Ik wierd vervloekt nijdig. Juffrouw! zeg ik, 'k ben geen dwingeland, maar 'k ben Student. Eens gezeid blijft gezeid. En nou zeg ik: ik verhuis, dadelijk! Ik heb een bliksemsch standje geschopt. Piet, bom bitter!...

- Kijk eens, wat een troep volk!

Allen vliegen op. Een wagen, met stoelen, tafels, eene secretaire, eene kast, boeken van allerhande formaat, enz. enz., in één woord, een volledigen studenten-inboedel bevracht, trekt, in den trant van eene amsterdamsche verhuisslee, door drommen leidsch gepeupel omringd, den Rijn af.

- Wat duivel! daar zit waarachtig Verkolken boven op den wagen!

- Wat voer jij nou weer uit, eeuwige dweil!

- Op straat gezet, jongens! - feest gehad - de boel stuk geslagen - kwaadaardige hospita - op stel en sprong! zei het beest. - Goed, varken! zeg ik. Deze held - hij duwt, daar hij dit zegt, den voerman de pet in de oogen - rijdt onder mijn raam voorbij. - Hei, baas! drie gulden voor jou; door de stad rijden, mij en mijn personeel, totdat ik zeg: sta, bok! Dag, hospita! 'k hoop je op je ouden dag op krukken te zien bedelen. *Omnia mecum porto.* Als de trage slak.

Hij haalt een trompetje voor den dag:

- Hier is te zien dat groote wonder der natuur...

Maar niemand wil het groote wonder der natuur gaarne huisvesten, dat tot over de ooren in de schulden steekt en weldra op een blauwen Maandag met de noorderzon en de kous op den kop zal verdwijnen. De trein zet onderwijl, omstuwde door Leidenaars en Studenten, den tocht voort, en het duurt geen

kwartier of beide partijen slaan den inboedel stuk op elkanders ruggen en elkanders ruggen met den inboedel'. Uit het opstel De Aflegger, in den bundel Studentetypen.

Raadpleegt men, in *Les Jeunes-France*, de hoofdstukken die Kneppelhout in zijne jonge jaren op het denkbeeld kunnen gebragt hebben zich in het karakter van Klikspaan voor te doen, dan wordt men, onafhankelijk van het overige, getroffen door één sterk sprekend verschil.

Wat de inkleeding betreft, en voor zoover in eene stad gelijk Parijs toestanden als de leidsche denkbaar zijn, is Gautier's *Sous la Table* juist zulk een greep uit het studenteleven als de bladzijden die ik zooeven aan Klikspaan's *Typen* ontleende. De bundel *Les Jeunes-France* bevat zes opstellen. Daarvan is *Sous la Table* het eerste, en de hierna te noemen *Bol de Punch* het laatste.

Het tooneel verbeeldt de kamer van een vrijgezel, jongmensch van goeden huize. Het is twee uur in den nacht. Bij het schijnsel eener in de pijp gebrande kaars, en bij eene batterij leeggedronken of aangebroken flesschen op eene tafel, zit Théodore eene pijp te rooken. Smoordronken grijpt hij nu en dan over zijn schouder naar eene flesch, en zet die aan den mond of er naast - hij weet het zelf niet.

Is het mogelijk dat één persoon al dien wijn naar binnen geslagen hebbe? Een blik onder de tafel doet het antwoord vinden: zij zijn met hun beiden geweest, Théodore en Roderick, maar Roderick is bezwaken. Roderick ontwaakt, wenscht overeind geholpen te worden, en heeft dorst. In eene vlaag van medelijden met den drenkeling, die niet op dons maar op gecireerde steenen rust, wil Théodore hem ondersteunen en hem zijn glas aanreiken. Doch Théodore heeft zijne krachten overschat:

'Théodore se décida à tenter la périlleuse opération de remettre son ami sur sa chaise; mais le succès ne couronna pas cette pieuse entreprise; il fit le plongeon entre la table et le banc, et disparut.

Ce fut pendant quelques minutes des grognements sourds et étouffés; car Théodore était précisément tombé sur l'estomac de son estimable camarade, et il lui pesait plus qu'un remords; cependant, après des efforts inouis, ils parvinrent

à se mettre dans une position un peu moins incommode, et le calme se rétablit.’

Maar Gautier, ondeugend romanticus, schrijft de satire der romantische school, en laat, onder de tafel, tusschen zijne twee jonge vrienden vol zoeten wijns, zich een dier paradoxale gesprekken ontspinnen, half wijsgeerig, half zielkundig, zooals toen, kwanswijs diepzinnige dronkemanspraat, onder *les Jeunes-France* in de mode waren. De schildering van Roderick's en Théodore's zatheid (zou Klikspaan gezegd hebben) is bij Gautier maar een aanloop geweest. Het geheele verdere verhaal wordt door dat onderhoud ingenomen.

‘Théodore’, vraagt Roderick met dikke tong, ‘qu'est-ce que la vertu?’ Dubbelslaand antwoordt Théodore: ‘Que sais-je!’ En wanneer Roderick hervat heeft: ‘Ceci est du Montaigne, et c'est ce que tu as dit de plus raisonnable depuis que tu abuses de la langue que Dieu t'a donnée’, dan volgt het eigenlijk bedoeld hekeldicht in proza, ingeleid door een toepasselijk vers als motto. Deugd der mannen, deugd der vrouwen, alles gaat romantisch over den roskam.

Niet anders in *Le bol de punch*.

Natuurlijk is dit onderwerp ook door Klikspaan aangeroerd. Had hij het verzuimd, hij zou Klikspaan niet geweest zijn. Reeds vijf en veertig jaren geleden wees Potgieter in *de Gids* met welgevallen op de bladzijden in Klikspaan's *Flanor*, waar de opgewonden leidsche studenten, vereenigd op Flanor's kamer, punch-brûlé uit champagneglazen drinken, en de fantastisch opslaande vlammen hunne verhitte aangezichten beschijnen:

Nous étions beaux à voir autour d'un bol en feu, Buvant sa flamme. Potgieter's aankondiging der Studentetypen, in *de Gids* van 1841, vormde een onderdeel van het uitvoerig opstel: Kopyeerlust des Dagelijkschen levens. Sedert herdrukt in Potgieter's *Verspreide en Nagelaten Werken*, Kritische Studiën, 1ste Deel.

Als de jongelieden van den tegenwoordigen tijd rhum wenschen te zien vlammen, dan bestellen zij ieder voor zich in eene

gaarkeuken, met bijbetaling van vijftwintig of vijftig centen, eene portie voedzamen plumpudding. Ook spijzen en dranken zijn nu uit, dan in de mode; nu dichterlijk, dan prozaisch. Tusschen de jaren 1830 en 1840 was vlamme punch, in eene gezellige waschkom, een onmisbaar bestanddeel van de poëzie der jeugd.

Maar weder doet bij Gautier hetzelfde verschijnsel zich voor als daareven, en nogmaals wordt de beschrijving der kom, en de schildering van het gezelschap, dienstbaar gemaakt aan de ironie.

Philadelphes kamer, waar het feest vastgesteld wordt, gelijkt een klein museum van middeneeuwsche oudheden, vermengd met levantijsche en met herinneringen der renaissance. De kleederdragt der jongelieden doet beurtelings denken aan den tijd van Frans I, van Hendrik IV, van Richelieu.

Eene pyramidale, eene fenomenale orgie zullen zij aanleggen, en de letteren zullen daarbij evenmin gespaard worden als in *Flanor*. Maar niet de letteren van den vorigen dag zullen den moedwil dezer jeugd ten offer vallen. De letteren van den vorigen dag, - sedert lang hebben zij die doodverklaard. Thans hebben zij het gemunt op de romantiek zelf.

Een roman van Balzac, een van Paul Lacroix, een van Jules Janin, een van Eugène Sue, - vier romans waarin vier orgien beschreven worden, - zullen om den *Bol de Punch* een heksedans uitvoeren.

Théodore giet zich een groot glas wijn tusschen vest en overhemd: 'Uit gehoorzaamheid aan hetgeen te lezen staat bladz. 171 van *la Peau de Chagrin*', zegt hij. - 'In naam van bladz. 151!' laat Roderick volgen. En meteen stopt hij Rodolphe een eind servet in den mond.

Allengs krijgen sommigen der feestvierenden het zoo kwaad, dat zij welstaanshalve verwijderd moeten worden.

THÉODORE. - Heuh! heuh!

UNE AME CHARITABLE. - Tenez-lui la tête.

THÉODORE. - Ouf!

SECONDE AME CHARITABLE. - Rangez-le dans un coin, qu'on ne lui marche pas dessus.

UN FARCEUR. - Portons-le au tas avec les autres. Quand

il y en aura assez, *nous les fumerons* pour les conserver à leurs respectables parents, selon la recette d'Eugène Sue dans *la Salamandre*.’

Dit voorstel - rookvleesch te vervaardigen uit de slachtoffers der dronkenschap - vindt bijval.

Philadelphie eischt dat Rosette in hare volle lengte achterover uitgestrekt worde op den grond, en hij de voeten moge zetten op hare borst. De tekst van *le Divorce* luidt, bij Paul Lacroix: *Si tu n'avais pas les deux pieds sur cette ravissante Aquilina*. Rosette lacht, en onderwerpt zich. Alleen wordt overeengekomen dat Philadelphie eerst zich van zijne laarzen ontdoen zal.

In Jules Janin's *Barnave* worden vrouwen uit het venster geworpen: en, ondanks het tegenstribbelen van Rosette, Laure, Guillemette, en de overigen, brengen de jongelieden ook deze les in praktijk. ‘N'ayez pas peur, mes mignonnes’, zegt één hunner, ‘nous sommes au rez-de-chaussée, et l'on a eu soin, crainte d'accidents, de mettre des matelas au dehors’. Daar gaan zij!

Is de toer volbragt, en zitten de gasten weder min of meer aan tafel, dan bedenkt Guillemette, uitgeleerd in het spreken der romantische taal, eene gepaste wraak:

‘GUILLEMETTE. - Malaquet, mon doux ami, mon gentil ladre, tu n'es mie dans l'esprit de ton rôle: tu as omis un très-beau et très-mirifique passage: *Ils léchaient le plancher couvert d'un enduit gastronomique*.

MALAUQUET. - Cuides-tu, ribaude, que j'aie envie de faire un balai de ma langue?

HOURRA GÉNÉRAL. - Le bol de punch! le bol de punch!

Un bol de punch, grand comme le cratère du Vésuve, fut déposé sur la table par deux des moins avinés de la troupe.

Sa flamme montait au moins à trois ou quatre pieds de haut, bleue, rouge, orangée, violette, verte, blanche, éblouissante à voir. Un courant d'air, venant d'une fenêtre ouverte, la faisait vaciller et trembler; on eût dit une chevelure de salamandre on une queue de comète.

- Eteignons les lumières, cria la bande.

Les lumières furent éteintes; on n'y voyait pas moins clair.

La lueur du bol se répandait dans toute la chambre, et

pénétrait jusque dans les moindres recoins. L'on se serait cru au cinquième acte d'un drame moderne.

Des reflets verdâtres et faux couraient sur ces figures déjà pâlies, hébétées par l'ivresse, et leur donnaient un air morbide et cadavéreux. Vous les eussiez pris pour des noyés à la Morgue, en partie de plaisir.'

VIII

Klikspaan, zien wij, heeft niet zooals Gautier vóór alles een litterarisch bijoogmerk. Niet de satire of de kritiek der studenten schrijft hij, maar hunne fysiologie, en sluit in die beschrijving zich op.

Van daar dat in *Typen* en *Leven* steeds enkel jonge mannen ten tooneele gevoerd worden, en nogmaals jonge mannen. Want het is een historisch verschijnsel, reeds in het begin der 18de eeuw opgemerkt door den zwitserschen Von Haller, - toen hij in zijne jeugd te Leiden de lessen van Boerhaave kwam volgen, - dat de leidsche student den omgang der vrouwen of schuwt of verwaarloost. Albrecht Haller's *Tagebücher*, 1723-1727. Over de leidsche studenten: 'Die Jugend ist meist ungeschliffen, und, auss Mangel ehrlicher Gesellschaften, garstigen Wollüsten ergeben. Das Frauenzimmer kenne ich eben so sonderlich nicht, doch habe wohl gesehen dass sie, entweder aus Kaltsinn oder aus Noth, der Besuchung unseres Geschlechtes nicht sehr begierig sind, wie dann in den Zusammenkünften zu Leyden gegen 10, 12 Frauenzimmer manchmal nur ein oder zwey Männer sich befunden.' *Bladz. 29* der uitgaaf van 1883. Straatmadelieven zijn de eenige veldbloemen in de weide welke Klikspaan doorkruist. De tusschensoort van Gautier, welke het midden houdt tusschen de deerne en de jonkvrouw, ontbreekt bij hem; niet omdat hij desgevraagd haar niet zou weten te schetsen, maar omdat zij geen deel uitmaakt van zijn personeel. Hij heeft zichzelf veroordeeld tot het behandelen eener onbevallige stof.

Dit is ook de reden der betrekkelijke dorheid welke, ondanks hunne uitgelatenheid en het jonge bloed in hunne aderen, Klikspaan's beelden aankleeft. In de wereld welke voor onze oogen bij hem opdaagt, - zoozeer vormt zij eene

uitzonderingsmaatschappij, - kunnen alleen studenten zich te huis gevoelen.

Van de aandacht der oningewijden eischt het boek zulk eene spanning, dat, door overdaad van locale kleur en locale bijzonderheden, het genoeg der lectuur voor hen bedorven wordt.

Lamzalig als de totebel van den kraaijer aan de Witte Poort - zelfs eene zoo schilderachtige vergelijking heeft, jammer genoeg, slechts zin voor de Vlierinxen, de Ter Strook's, de Verkolken. En nog is het de vraag hoeveel studenten er op dit oogenblik te Leiden gevonden worden die weten wat een totebel is; zich herinneren welke klasse van stedelijke ambtenaren in 1840 kraaijers genoemd werden; of zich eene heldere voorstelling vormen van de afleiding welke deze gedesoevereerde wachters van den municipalen fiscus in het visschersbedrijf vonden.

Noch het *Studenteleven* noch de *Studentetypen* zijn ooit een nederlandsch volksboek geworden. Het terrein waarbinnen zij zich bewegen raakt op te weinig punten aan de grondslagen der nederlandsche samenleving in het algemeen. Maar hunne litterarische waarde is niet gering; en indien het juist is dat zij ten behoeve der academische jongelingschap nog gestadig worden herdrukt, dan pleit dit voor den zuiveren smaak der studenten.

In 1850, toen, buiten een klein getal vakgeleerden, zeer weinig schrijvers in Nederland zich met nederlandsche kunstgeschiedenis bezighielden, had Kneppelhout de verdienste het publiek opmerkzaam te maken op het naauw verband tusschen de voorvaderlijke zeden, in de eerste helft der 18de eeuw, en de beroemde pastelteekeningen van Cornelis Troost in het haagsche Mauritshuis. In vijf of zes bladzijden schetste hij met vaste hand, vijf geestige tafereelen na, in de kunstgeschiedenis genoemd naar de aanvangletters der vijf latijnsche spreuken die de onderwerpen aanduiden. Opstel Nelri in het 2de Deel van Kneppelhout's *Mengelschriften*, 11de Deel van Sythoff's uitgaaf, bladz. 109 vgg.

Niet één trek in dat opstel verraadt, of doet vermoeden,

dat Kneppelhout onder het schrijven aan zich gedacht heeft. Er komen zelfs uitdrukkingen in voor welke die onderstelling verbieden. En toch weet ik niet of dit bijschrift bij de teekeningen van Troost, door Klikspaan in persoon, niet een beter kommentaar bij de *Studentetypen* en het *Studenteleven* is, dan iemand in staat zou zijn te leveren.

Nemo loquebatur. Dit is het beeld van Klikspaan's studenten in rust. Na tafel zijn zij huiswaarts gekeerd, hebben hunne hospita gelast de kachel op te stoken en het theegoed gereed te zetten, en verdiepen zich nu gedurende drie of vier volle en eenzame uren in de boeken. Niemand spreekt.

Erat sermo inter fratres. Klikspaan's studenten staan te redeneeren op den drempel der collegekamer, of laten daarbinnen, vóór professor's komst, dien hooggeleerden heer over de tong gaan: hem, zijne huisvrouw, zijne dienstmaagd, zijn os, zijn ezel, en zijn onderwijs. Straks ijlen zij naar de Convocatie, en bepleiten hunne studente-aangelegenheden met eene warmte, of er de toekomst van het menschelijk geslacht aan hing. De broeders keuvelen.

Loquebantur omnes. Eene babelsche spraakverwarring vormt van Klikspaan's studenten het gewone onderhoud. Zij stoeijen met de hollandsche taal of deze een leidsch dienstmeisje ware, en bezigen somtijds zulke groote woorden dat een leidsch agent, indien hij niet, door zijn dagelijks in aanraking komen met muzenzonen, de neiging daartoe al vroeg verleerd had, er van blozen zou. Hetgeen meer dan al het overige Klikspaan's jeugd van Salomo's hooge jaren onderscheidt, is dat de wijze koning van Israël, een oud man geworden zijnde, drie dingen noemde welke hem steeds te hoog en te wonderlijk gebleven waren. Den student van Klikspaan is niets te wonderlijk, niets te hoog. Hij weet alles, begrijpt alles, heeft van alles verstand, en voert over alles het hoogste woord.

Rumor erat in casa. Er wordt feest gevierd op Flanor's kamer, wier vensters in het holle van den nacht hoog opgeschoven staan - evenwel niet hoog genoeg om lucht te schenken aan de gemoederen vol *punch brûlé*. Eén heeft het zoo benauwd dat hij in overweging geeft de voorkamer naar

de achterkamer te schuiven, ten einde meer ruimte te bekomen: 'Duwen maar, kerels! duwen!' Een ander stelt voor, de achterkamer even uit het venster der voorkamer te houden. Daar gaat het, met den doodgedronkene op de schouders, de straat op. Het hokvast getier van daareven wordt een tierend en zingend wandelen, een tusschen twee rijen slaapvertrekken van eerbare Leidenaars en Leidenaressen zich voortbewegend bacchanaal.

Ibant qui poterant, qui non potuere cadebant. In deze hoogere eenheid - de eenheid van het gaan, tenzij de wijn tot vallen nope - lost van Klikspaan's studenten, booze en brave, laffe en dappere, grootmoedige en kleingeestige, geniale en botte, de levensgeschiedenis onveranderlijk zich op. Op den dag der promotiepartij fraterniseert Flanor met den Klaplooper, de Hoveling met Bivalva, de liefhebber met den Aflegger, het Dispuutcollegie met de Rederijkerskamer, Minerva met Sempre Crescendo. De promotie is één aanhoudend drinkgelag; en, spiegel van vier of vijf academiejaren, caleidoscoop van studie, omgang, vechten, rijden, varen, toosten-slaan, resumeert dit gelag Klikspaan's *Leven* en Klikspaan's *Typen*. Morgen komt de maatschappij, en eischt van den student dat hij een ordelijk lid der zamenleving worde. Morgen begint de Grootte Vasten der werkelijkheid. Vandaag wordt de promotiepartij gevierd. Vandaag is het Vastenavond. Nog eens voor het laatst den beker geligt, en tot den bodem hem geledigd. Zijn er wien de wijn uit het hoofd in de beenen schiet, - welnu, de rijtuigen die hen huiswaarts kunnen voeren, staan ingespannen. Of, geven de heeren de voorkeur aan de nachtdiligence, zoo aanstonds houdt zij stil voor het Huis ten Deyl.

Kneppelhout's roem durf ik beweren, Kneppelhout's roem is, op een leeftijd dat andere jonge auteurs meest broddelwerk verrigten en zij hun weg nog vinden moeten, kant en klaar te zijn opgetreden met een in zijne soort volmaakt boek; volmaakt als die pastels in het Mauritshuis. Vóór of na hem, geen Klikspaan. In December 1839 verschijnt de eerste aflevering, en te rekenen van 1 Januarij 1840 is Klikspaan er voor goed.

Herlees ik de *Typen*, herlees ik de *Jeunes-France*, keer op keer ontmoet ik, in twee talen, dezelfde oorlogzuchtige denkbeelden. Beiden, de hollandsche auteur en de fransche, gevoelen dat zij jong zijn en tot eene nieuwe generatie behooren.

Door beiden wordt afrekening gehouden met een achter hen liggenden pruiketijd, wien zij allerlei halsmisdaden toedichten. Klikspaan's leidsche academiewereld, met hare professoren, hare burgers, hare aansprekers, hare 'ploerten-donderende' studenten, verschilt niet wezenlijk van de grappig door Gautier ter dood veroordeelde *bourgeoisie* in de litteratuur en *bourgeoisie* in de maatschappij.

Uit die oorzaak verklaar ik mij den lichtgloed van eeuwige jeugd om de slapen van Klikspaan's twintigjarige helden. Nog menig geslacht na ons zal in *Typen* en *Leven* een frisch boek begroeten. Te vergeefs stelt gij een onderzoek naar hunne familiepapieren in. Zij hebben er geen. Zij zijn van gisteren.

Onze 17de eeuw heeft lachwekkende kluchtspelen voortgebracht, onze 18de humoristische spectatoriale vertoogen. Kneppelhout was de eerste Nederlander die een boek als het zijne schreef. Om in onze letteren iets te vinden wat niet te zeer bij hem afsteekt, moeten wij teruggaan tot sommige middeneeuwsche *Goede Boerden*, door Eelco Verwijs aan de vergetelheid ontrukkt.

De studenten van Klikspaan vormen eene kleine wereld *in* eene kleine wereld; een microcosmos op zichzelf. En dit gemeenebestje, met Flanor tot president, is op zijne voorregten even trotsch als in den overouden tijd de ridders van koning Arthur's Ronde Tafel het op de hunne waren. Flanor is een tweede Perceval, uitgetogen tot verovering van den Heiligen Graal.

Dr. Jonckbloet.
Julij 1817 - Oktober 1885.

I

Hoewel van het groote werk van Dr. Jonckbloet Dr. W.J.A. Jonckbloet, *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde*, 3de geheel omgewerkte uitgave, Groningen, J.B. Wolters, 1881-1885. Vijf Deelen. - Deel I en II, de Middeleeuwen; Deel III en IV, de 17de Eeuw; Deel V, de 18de en 19de Eeuw tot en met Tollens. over de geschiedenis der nederlandsche letterkunde reeds de derde geheel omgewerkte uitgaaf verscheen, is het met de vijf deelen die wij aankondigen nog niet compleet; een zesde deel, het laatste, ligt in het zout. Het zal geopend worden met eene studie over Bilderdijk, en daarna handelen over de dichters en romanschrijvers die op Bilderdijk gevolgd zijn: Da Costa, Willem de Clercq, Jacob van Lennep, Potgieter, De Génestet, en de nog levenden.

Toch geloof ik dat men zonder onbescheidenheid reeds nu beproeven mag eene korte kritische beschrijving van dit gedenkteeken te geven.

Er is nog nooit eene pragmatische litteratuur-geschiedenis verschenen, wier wezenlijke waarde bepaald werd door hetgeen daarin omtrent des auteurs tijdgenooten voorkwam. Zij en hunne onmiddellijke voorgangers staan te dicht bij hem. Ook al beginnen zij door hunne haren te groeijen, zij behooren nog te weinig tot het verleden.

Dr. Jonckbloet zal in zijn nog onuitgegeven laatste deel ons kunnen verrassen door menige schrandere opmerking. Aan diegenen onder ons, voor wie het nog niet te laat is hun voordeel te doen met zijn onderrigt, zal hij meer dan één nuttigen wenk kunnen geven. Maar de vijf eerste deelen zullen met het zesde staan noch vallen. Zij hebben hunne beteekenis in zichzelf. Het lot heeft niet gewild, dat de schrijver het 6de Deel voltooijen zou. Op het tijdstip van zijn overlijden waren slechts zes bladen afgedrukt. Het ontbrekende wordt aangevuld door een van Jonckbloet's beste leerlingen, Dr. Penon..

Om aan te vangen met den schrijver, Dr. Jonckbloet vertegenwoordigt met glans in ons land een jonger geslacht, onder welks leiding de academische leerstoelen, voor het bijzonder vak der nationale letteren, zoo niet in het leven geroepen zijn, althans voor het eerst aan het oogmerk beantwoord hebben. Met den hoogleeraar M. de Vries is hij de grondlegger eener klasse van studiën, die te voren in Nederland niet ernstig deel uitmaakten van het hooger onderwijs.

Vandaar zijn gestadig polemiseeren, bedekt of openlijk, tegen nederlandsche litteratuur-historici als Jacobus Scheltema, Collot d'Escury, Van Kampen, Witsen Geysbeek, Jeronimo de Vries, Siegenbeek, Lulofs, Visscher, Jacob van Lennep; mannen uit de oude doos, volgens hem, begaafde dilettanten, esthetici zonder stelsel, veelweters zonder methode, taalkenners uit de school van grootmoeder Natuur, niet wetenschappelijk gevormd; fantasie-etymologen, zoetwater-grammatici. Tegenover al die *vieux de la vieille* gevoelt hij, met zijne voorbereidende romaansche en germanistische vorming, zich staan als jong en nieuw.

Werkelijk kan hij in vele opzigten als een type van onzen tijd beschouwd worden. In Klikspaan's schilderkamer van 1840 zat hij als model van den genialen, levenslustigen student. Hij gispde daarna in een vroolijk pamflet de huichelarij der nederlandsche zeden, en opende in onze letteren het eerste moderne bierhuis.

Uit dien gezelligen kring werd hij, half in ernst, naar het hooger onderwijs geroepen. Zulk een deventersch profes-

soraat gold toen niet voor vol. Hem was het alleen eene voorbereidingsschool om naar Groningen; om uit Groningen, uit Winschoten, of uit welk ander koddig kiesdistrict het geweest moge zijn, in de Tweede Kamer te geraken. De hoogleeraar-volksvertegenwoordiger is een vast verschijnsel der 19de eeuw.

Nogmaals toonde hij een Nederlander van zijn tijd te zijn, toen hij in de Kamer zich op de studie onzer koloniale kwestie toeleigde: de nederlandsche kwestie bij uitnemendheid. Sedert zag men hem, als nederlandsch kommissaris hij internationale tentoonstellingen, tijdelijk zich naar verschillende hoofdsteden der oude en der nieuwe wereld verplaatsen; steeds Flanor, steeds kind zijner eeuw, steeds liberaal. In die dagen althans waren de kalvinisten en de ultramontanen nog niet zoo magtig als op dit oogenblik. De wittebroodsweken van het liberalisme hielden nog aan.

Maar deze vlugtige omtrek wil bijgeteekend worden. De schrijver der *Physiologie van den Haag*, wiens satire voor ligtzinnigheid doorging en eene onopregte orthodoxie gelegenheid opende toorn te veinzen; die geestige fantaseschrijver had toen reeds in het openbaar eene geleerde verhandeling over eene middennederlandsche rijkronijk verdedigd.

De vrijzinnige publicist en volksvertegenwoordiger was ja, naar Uhland's zeggen, met meer dan één druppel democratische olie gezalfd; maar dit verhinderde hem niet aan gekroonde hoofden tekstuitgaven op te dragen van middeneeuwsche fransche historiezangers, of studien over den *Roman de Renart* te schrijven welke de beste fransche specialiteiten tot eer zouden verstrekt hebben.

Had de Tweede Kamer den hoogleeraar van het hooger onderwijs vervreemd; scheen de rondreizende kommissaris die ballingschap moedwillig te verlengen; daar kwam verandering in. Onder het uitspreken van een *J u r e m e o !* welks bevoegdheid door niemand in twijfel kon getrokken worden, werd de wandelaar opnieuw professor, en zette zich aan het bewerken en omwerken van het groote boek hetwelk, in Nederland althans, meer dan één zijner andere geschriften, het voortleven van zijn naam verzekert.

Op de deftigste wijs sloot hij hiermede eene veertigjarige geleerde loopbaan; en slechts eene enkele bijzonderheid verried dat de oude tegenstelling zijner geleerdheid en zijner luim, zijner liefde voor het leven en zijner liefde voor de studie, nog niet volstrekt uitgewischt was. Hij werd professor te Leiden in D e n H a a g , en trotseerde in zijne nadagen het haagsche Binnenhof en den minister van Binnenlandsche Zaken, gelijk hij in zijne jeugd het de geheele haagsche wereld en hare pantoffelparade gedaan had.

Van dit puntige en humoristische, in den geest en de loopbaan des schrijvers, vertoont het boek sommige sporen. Flanor is in de *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde* hier en daar present op het appèl.

Naar de hartsgeheimen van Jacob van Maerlant wordt door hem een vermakelijk onderzoek ingesteld. De zedeprediker Boendale, van kakelend liberaal behoedzaam konservatief geworden, krijgt zijne trekken behoorlijk thuis. Anna Byns wordt bekeken tot op het hemd, en zelfs er onder. Op de ijdelheid en de pedanterie van den historieschrijver Hooft valt een overvloedig licht. Het wordt meer dan waarschijnlijk gemaakt dat Elizabeth Wolff, echtgenoot van een predikant der gereformeerde staatskerk, doodelijk geweest is van den doopsgezinden liefdeprediker Loosjes. Vondel en Tollenskomen in de nis der burgermannetjes te staan.

Wij bekomen op die wijs de physiologie van Tollens en Vondel en Hooft, de physiologie van Boendale en Maerlant, de physiologie van Elizabeth Wolff en van Anna Byns.

Dit zijn echter maar incidenten; vrolijke intermezzo's. Doorgaans woont gij in deze *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde* de openbare zamenkomst eener geleerde Debating-Society onder het voorzitterschap van Dr. Jonckbloet bij. De bekwame president verleent aan oudere en jongere medegeleerden beurtelings het woord. Hebben al de anderen uitgepraat, dan geeft hij zijne persoonlijke meening ten beste, en vat in notulen-stijl, met vermelding van ieders aandeel in de gewonnen slotsom, het gesprokene omstandig zamen. Geschiedenis is het niet, of is het maar ten deele. Het is eene belangwekkende gedachtewisseling van deskundigen onder elkander.

Hebben Dr. de Vries, Dr. Verwijs, Dr. van Vloten, Dr. Verdam, Dr. Te Winkel, Dr. Franck, Dr. Wybrands, Dr. van Helten, Dr. Kalff, een nieuwen tekst bezorgd of een belangrijk boek geschreven, dan breekt Dr. Jonckbloet den draad zijner geschiedenis af en zet, gelijk de Hollanders op Javazeggen, over het punt in kwestie een eigen ‘boom’ op. Zijn verhaal wordt een debat; een schooldebat. Evenals in de *Overwintering* van Tollens de makkers van den schreijenden maat veroordeeld waren de voornamen van al zijne kinderen te vernemen, en hoe lief zijne vrouw hem had, zoo vervolgt de hoogleeraar u met argumenten ten gunste z i j n e r opvatting. Vroeger dacht hij er dus over; thans doet hij het zoo. Dr. A. sloeg indertijd den bal deerlijk mis. Nuttige lichten werden sedert opgestoken door Dr. B. Er is reden te gelooven dat een volgend geslacht zich zal nederleggen bij de uitkomst onlangs verkregen door Dr. C.

Gij, onderwijl, zit op heete kolen en roept om l a p i è c e ! De afspraak luidde (15) dat gij een stuk in drie bedrijven en vijf tafereelen zoudt bijwonen: de midden-eeuwen, de rederijkers, de 17de eeuw, de dichtlievende genootschappen der 18de eeuw, de nieuwere tijd. Maar de schrijver heeft stilzwijgend zich het regt voorbehouden, zoo vaak hem dit dienstig of noodig toeschijnen zou, eene pauze in te stellen; en van die voorwaarde maakt hij een ruim gebruik. Om een haverklap is het bij hem r e l â c h e , om een haverklap zakken zijne epische muze de kousen op de hielen. Hij volgt haar voorbeeld; gaat, terzijde van den weg, nevens haar op den dijk zitten; en rekent, terwijl zij den tijd verdoet met hare beenbekleding weder in orde te brengen, intusschen af met Dr. D.

‘Het boek is daardoor misschien wat meer een studie- dan een leesboek geworden’, verontschuldigt de schrijver zich (III, Voorrede); en het zou mij leelijk staan die drijfveer niet te laten gelden. Aan zijne uitweidingen had ik het voorregt te danken, meer dan eens met instemming aangehaald te worden. Doch een onzijdig publiek hecht aan zulke gemoedsredenen geen waarde. Het vraagt eene oordeelkundige beschrijving van het geleverde, en schenkt het overige.

II

De wetenschap onzer dagen eischte dat de geschiedenis der nederlandsche letterkunde geschreven werd. Het was een schandaal, dat de Duitschers onze middeleeuwen beter kenden dan wij. Konden wij Hoffmann von Fallersleben niet overtreffen, wij behoorden voor het minst blijk te geven na eene halve eeuw hem te kunnen evenaren.

Die pligt is door Dr. Jonckbloet vervuld. Indien er voortaan geleerde vreemdelingen gevonden worden die verlangen te weten op welke wijs (het hooge woord moet er uit) de lappendeken onzer letteren ontstaan is, bij hem kunnen zij terecht.

Van elk vodge afzonderlijk zal hij hun de geschiedenis verhalen. Uit welke snippermand, aan welken straathoek, het werd opgeraapt. Van welke uitheemsche kleedingstukken of uitheemsche meubelgordijnen het een overblijfsel is. Hoe de knaap heette die er onze grenzen mede overkwam. Vanwaar het die kleur, dien snit, die rafels heeft. Om welke reden onze eenvoudige landgenooten zich die vreemde ooren gaarne lieten aannaaijen. Hoe zij met het ding naar hunne wandsnijders of hunne lakenwaardijns liepen, of in hunne saaihallen, welgenaamd, het van een nationaal loodje deden voorzien. Hoe zij de deken voor een statierok aanzagen en, als ware zij een mantel van eigen fabrikaat, haar zich om de leden plooiden. Hoe zij, in hunne oogen heel wat heers, in die der wereld voor opgeschikte boeren doorgingen.

In al deze kleine verborgenheden zullen de buitenlandsche geleerden door onzen landgenoot ingewijd worden; en zij zullen die gewichtig vinden. De wetenschap zou de wetenschap niet zijn zoo zij niet van alles kennis nam, aan alles waarde hechtte, alles klassificeerde.

Een woord van opheldering is noodig om het verklaarbaar te maken dat Dr. Jonckbloet, van gevoelen dat de Nederlandsche letterkunde dien naam eigenlijk niet verdient (hetgeen zijn regt is), nochtans een groot en geleerd werk aan hare geschiedenis wijdt. Zulke tegenstrijdige verschijnselen staan zelden geheel op zichzelf. Meestal danken zij hunne wording aan verkeerde invloeden van buiten.

Neem eene duitsche litteratuur-geschiedenis ter hand als de geïllustreerde van Robert König. Ik noem haar om geen andere reden dan omdat zij binnen weinige jaren veertien malen herdrukt werd, en zij, evenals het werk van Dr. Jonckbloet, zich uitstrekt over zeven eeuwen of meer, van de 12de tot de 19de.

Welke gapingen vertoonen de duitsche letteren! Zijn, tot en met de bijbel vertaling van Luther, de duitsche middeleeuwen rijk gestoffeerd of ruim voorzien, een groot gedeelte der 16de eeuw ligt er braak. Braak ligt de geheele 17de eeuw, braak de geheele eerste helft der 18de. Pas met de opkomst van Pruissen onder Frederik den Groote beginnen de duitsche letteren een wereld stroom te worden, - stroom aan wiens oevers groote steden liggen, buitenplaatsen bloeien, parken zich uitstrekken, en waarin niemand, hij zij vreemdeling of een zoon van Duitschland zelf, zonder zijne eigen schade verzuimen kan zich te baden.

Bovendien dragen de duitsche letteren, afgezien van die leemten, een onmaatschappelijk karakter. De schoonste voortbrengselen der duitsche poëzie zijn kostbare intellectuële broeikasplanten. Geen politieke of sociale omwentelingen van eigen bodem hebben, sedert hare herleving, de duitsche letteren bezielde; geen uitbarstingen van populaire vulkanen; maar het genie van een betrekkelijk klein getal zondagskinderen der nieuwere beschaving; keurbende van hoofden en harten (van hoofden vooral) die al de geheimen van het moderne leven doorgrond, en voor ieder zijner schakeringen eene nieuwe uitdrukking gevonden hebben.

Lees Gervinus, lees Vilmar, lees Scherer, lees zelfs König (die overigens slechts voor een vulgarisator wil doorgaan), en gij zult zien dat er geschiedenissen der duitsche letteren kunnen geschreven worden, - geschiedenissen der duitsche poëzij, - die maar op sommige punten aan de geschiedenis van het duitsche volk of het duitsche leven raken. Door de magt der omstandigheden, zonder het te bedoelen of te bedenken, is men in Duitschland de letteren schier enkel als poëzij gaan opvatten, en de poëzij als een organisch wezen in zichzelf.

‘De Poëtische Letterkunde van het Nederlandsche Volk’, zegt Dr. Jonckbloet de Duitschers na, ‘ziedaar mijn onderwerp’ (I 3). De onvoorzigtige! Want hijzelf is van oordeel dat het nederlandsche volk weinig andere poëten dan klapperlieden voortgebracht heeft. De nederlandsche dichters der middeleeuwen, stelt hij op den voorgrond, zijn voor het meerendeel letterdieven geweest, en welke letterdieven! In het geheele tijdperk der rederijkers wordt maar één persoon door hem onderscheiden: de antwerpsche dichteres en schoolmatres van wie hij eene verliefde zottin maakt. Vondel's treurspelen, toont hij aan, zijn alegader dramatische wanschepsels, te dwaas om alléén te loopen en zamen niet veel wijzer. Zoo hij Tollens een aalmoes geeft, het is meer om u of mij genoegen te doen, en af te komen van den liereman, dan uit een gevoel van persoonlijke ingenomenheid. En zoo gij wist hoe in de poëtische gaarde van het nederlandsche volk, waar het groene hout dus bejegend wordt, het dorre zich vermenigvuldigt! Neen, gij hebt er geen voorstelling van, met welk dichterlijk janhagel Dr. Jonckbloet in den regel u noodzaakt kennis te maken; welke litterarische baliekluiers, drooglevers, botmuilen, pennelickers.

Zijn niet de Duitschers uitnemende theoristen? Wist niet reeds in het begin dezer eeuw A.W. von Schlegel met gezag de wetten der litterarische kunst uiteen te zetten? Heeft niet sedert, in Duitschland, de wetenschap der esthetiek zulk een omvang bekomen, dat zij eene afzonderlijke litteratuur vormt?

Ongetwijfeld; doch daaruit volgt niet dat Dr. Jonckbloet wijs handelde toen hij Schlegel's paard van stal haalde en besteed, ten einde wapenschouwing over de arme nederlandsche troepen te gaan houden. Het was eene soortgelijke onvoorzigtigheid als toen hij de Poëtische Letterkunde van het Nederlandsche Volk tot onderwerp koos. Het eene duitsche model deugde voor ons zoo min als het andere.

Wanneer ik op schlegeliaanschen trant het denkbeeld hoor ontwikkelen dat men aan het heldedicht, het blijspel, het treurspel, den roman, een objektief bestaan moet toekennen, en de verschillende soorten van letterkundige voortbrengselen aan deze prototypen moeten beantwoorden, dan herinner ik mij

den vagebond tot wien de jonge Jules Janin in zijne onervarenheid de vraag rigtte: 'Comment comprenez-vous le bonheur en général?' Wijselijk verontschuldigde de landlooper zich met te zeggen: 'Comme il n'y a pas de vagabond en général, je ne puis vous répondre.'

Ook in de litteratuur is le v a g a b o n d e n g é n é r a l een hersengewrocht; en zoo de nederlandsche dichters, wier geschiedenis Dr. Jonckbloet schrijft, maar wezenlijke dichters geweest waren, dan zou het er niet op aankomen of hunne poëzij voor de regtbank van Schlegel al dan niet bestaan kan.

De Poëtische Letterkunde van het Nederlandsche Volk, - dit klinkt als een klok. Maar wat komt er van terecht? De historieschrijvers, de reisbeschrijvers, de schrijvers over natuurkunde, over wijsbegeerte, over regtsgeleerdheid, over godgeleerdheid, over kunst, worden door Dr. Jonckbloet niet volstrekt uitgesloten. Evenmin de taalkenners of de redenaars; althans, zoo zij in het nederlandsch geschreven hebben. Die voor hun oogmerk zich van latijnsche verzen of latijnsch proza bedienden, tellen niet mede. Toch zijn ook de anderen, hoewel door hen de geschiedenis van den nederlandschen geest in niet geringe mate bepaald wordt, eigenlijk altogader bijloopers geweest.

Waart gij daarentegen, in de dagen uws vleesch, de auteur van een prulroman, van eene zouteloze klucht in kreupelrijm, van een aartsvervelend treurspel in alexandrijnen, dan bevordert Dr. Jonckbloet u tot letterkundige.

Tot letterkundige met ezelseoren, moet ik er bijvoegen; want hij is een degelijk, scherpzinnig, veeleischend recensent. Met de stukken toont hij aan dat gij zoo min benul van karakterstudie als van stijl hebt. Uw roman is laf en langwijlig, uw leerdicht een braakmiddel. Uw blijspel kan alleen den engelenbak behagen. Uw treurspel houdt het midden tusschen betreurenswaardige platheid en betreurenswaardigen bombast. Slechts dit goede hebt gij, dat gij een letterkundige zijt.

Wat komt er van terecht? vroeg ik. Dr. Jonckbloet's geschiedenis, zoo breed opgezet, zoo krachtig uitgewerkt, getuigenis dragend van zooveel kennis en zooveel nadenken,

geeft op die vraag een onverkwiklijk antwoord. De nederlandsche letteren van dezen historieschrijver loonen de moeite der kennismeming niet.

Over in verrukking brengen zwijg ik: het schijnt van te voren bij hem vast te staan dat geen nederlandsch prozaschrijver, geen nederlandsch dichter, het vermogen daartoe ooit bezeten heeft. Ook de beste vertegenwoordigers van het vak zijn vernuften van den tweeden rang geweest. Van die soort erkent hij er een vol dozijn misschien. Hen geldt zijne ironische beeldspraak eener 'Zon der Poëzie', die de drie eerste kwartalen eener vroegere eeuw 'soms zoo schitterend verlicht en gekoesterd had' (V 3).

De anderen? Al de anderen waren rijmelaars, leuteraars, ingebeelde gekken, breedsprakige knullen; lieden wier geschiedenis, indien zij enkel verwaande kruideniers geweest waren, geen verstandig man ooit zou hebben opgeteekend, doch van wier nietige lotgevallen en nog nietiger pennevruchten wij het eindeloos verhaal moeten aanhooren, - onder voorwendsel dat deze onbevoegden onze landgenooten geweest zijn, en zij onze taal geledebraakt ja, maar dan toch op hunne wijs geschreven hebben.

III

De nederlandsche letteren eenmaal genomen voor hetgeen zij zijn, staat Dr. Jonckbloet persoonlijk zeer hoog. Hare toekomstige historieschrijvers zullen valsche getuigen wezen, zoo zij, in eene eventuëele voortzetting van zijn werk, hem niet eene eereplaats toekennen. In zijne soort vind ik het boek volmaakt. Er is een oneindige arbeid aan besteed. Over honderd jaren zal het nog even bruikbaar zijn als nu. Vóór de methode van den schrijver valt evenveel aan te voeren als er tegen. Zelfs de stijl is verdedigbaar.

Maar ik heb niet enkel aan den schrijver, niet enkel aan het boek, ik heb ook aan hen te denken voor wie het in de eerste plaats bestemd is.

Eenerzijds een geleerde die, in de bijzondere orde zijner studiën, voor niemand in Europa behoeft onder te doen.

Een grondig kenner der nederlandsche taal. Iemand die de onmogelijkste nederlandsche kakografieën, ter wereld gebragt in den loop van zevenhonderd jaren, gelezen heeft niet alleen, maar van buiten kent. Die over een materiaal beschikt, welligt driemaal uitgebreider dan dat van Balthazar Huydecoper in de tweede helft der vorige eeuw. Die een groot geheel levert op een gebied waar anderen slechts hoofdstukken of monografieën gaven. Die in zijn persoon de meeste eigenschappen vereenigt, welke den wetenschappelijken man en den bevoegden geschiedschrijver maken. Die tot de bronnen gaat; uit eigen oogen ziet; voor het moeilijkst of tijdroovendst onderzoek niet terugdeinst. Die niet pocht of zwetst; met zijne kundigheden niet te koop loopt; de verdiensten van mede-onderzoekers niet verkleint; niet aarzelt eene vroeger geuite meening terug te nemen en eene betere in de plaats te stellen. Die den moed heeft zijn boek driemalen geheel om te werken.

Aan den anderen kant eene geschiedenis die u de nederlandsche taal als een wanhopig idioom leert beschouwen, lijmerig, brijachtig, platburgerlijk; de nederlandsche hersenen als beneveld en ondoordringbaar; het nederlandsch publiek aller tijden als bot, dom, schaaпachtig; de nederlandsche letterkundigen als eene klasse van pedante stumperts; de nederlandsche letterkunde als eene litteratuur zonder pit, zonder zout, zonder vlugt, zonder heerlijkheid of kracht, tot niets nut dan om er een boek over te schrijven, kollege over te geven, of examen in te doen.

Met een schijn van regt zou iemand kunnen beweren dat het nederlandsch gouvernement, gebonden door eene grondwet welke het openbaar onderwijs tot een voorwerp van de aanhoudende zorg der regering verheft, in dezen stand van zaken tusschenbeide behoorde te komen. De wetenschap, moest de regering zeggen, heeft uitgemaakt dat de nederlandsche jeugd in de geschiedenis der nederlandsche letterkunde niet onderwezen kan worden zonder bij haar den smaak te bederven, het nationaal gevoel te verzwakken, of de vaderlandsliefde te doen afnemen. In naam van het algemeene en heilzame constitutionele Art. 194, moest de regering aan de

volksvertegenwoordiging voorstellen de bijzondere bepalingen op het onderwijs in de letterkunde en hare geschiedenis, welke schadelijk werken, hetzij op te heffen, hetzij te wijzigen. Harerzijds zou dit kunnen geschieden zonder dat zij hare eigen waardigheid of die der natie te kort deed. Het eene volk onderscheidt zich door dit, het andere door iets anders. Het niet-bezitten eener schoone eigen litteratuur is geen organisch gebrek. Ondanks dat gemis kan eene natie krijgshaftig, ondernemend, gelukkig, beminlijk, naar geest en ligchaam welontwikkeld zijn.

Maar deze jokkernij is noch edelmoedig, noch praktisch. Er zijn wetten, die het onderwijs in de nederlandsche letteren en hare geschiedenis uitdrukkelijk voorschrijven. Er is eene schaar docenten, die slechts een pligt volbrengen wanneer zij dit gebod nakomen. Er is een opkomend geslacht, dat eene daad van piëteit meent te verrigten wanneer het zich naar de bevelen of de wenschen van waardige leermeesters voegt. Met al dit bestaande moet rekening gehouden worden. Daarin met een pennestreek verandering te brengen is onmogelijk. Er zich van af te maken met een kwinkslag leidt tot niets.

Juist de magt van het bestaande is het groote struikelblok.

Niet genoeg dat gij, om zoovele arme knapen en meisjes, gebonden naar den geest door eene moedertaal welke hen van het wereldburgerschap uitsluit en in de groote menschelijke zamenleving hen tot eenlingen maakt; niet genoeg dat gij, om den wil hunner toekomst, het dubbel bejammert hen van eene schoone nationale letterkunde verstoken te zien.

Dit negatieve is nog maar de helft. Hoeveel beter gewapend zouden zij, indien het anders ware, den strijd des levens te gemoet gaan! Van welke edeler gevoelens zouden zij kunnen blaken! Hoe zouden, in moeilijke oogenblikken, de letteren van hun eigen land hun karakter kunnen verheffen en met hun lot hen verzoenen! Welk eene gezonde bron voor het stalen van den wil! Welk een schild tegen de ledigheid of de verveling! In een hoekje met dat boekje, welke verkwikkelijke tooneelvoorstellingen! Hoe goed doet

die ontroering aan het hart dat zij verruimt; in welke geestdrift ontsteekt dat voorbeeld; hoe gladvergeten is de druilloorige werkelijkheid bij het opgaan van dien smakelijken lach! Goddank, de tijd baart nog rozen. Het leven is niet gedoemd zich te zitten verkniesen in zorgen voor het dagelijksch brood. Het snuiten der neusjes van zuigelingen behoeft niet de eenige afleiding der aanstaande moeders te zijn. In de kringen van den tabaksrook, boven hun glas beijersch, kunnen de aanstaande jonge mannen zich nog aanvallige beelden zien vormen.

Gij weet nu echter eenmaal dat men om zulke dingen bij de nederlandsche letterkunde niet komen moet. Wie hollandsche poëzij verlangt, dit is u bekend, zoek haar in Hollands natuur, Hollands geschiedenis, Hollands wetenschappen, Hollands kunst. Gij hebt er vrede mede dat uwe dochters en uwe zonen vreemde talen aanleeren, om van de poëzij in de letteren zich althans eene voorstelling te kunnen vormen, en te leeren begrijpen dat er volken leven die de dichtkunst eene Muze noemen. Gij verdraagt dit; of stemt het toe; of keurt het goed. Voor het minst, gij blijft bedaard. Uw hart hebt gij er afgetrokken.

Doch daar zendt de boekverkooper u Dr. Jonckbloet's *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde* op beziens.

Dit doet den beker overloopen. Wat? roept gij uit, dat s t u f f , die n o n s e n s e , die middelmatige letterkunde, zullen mijne brave kinderen zich daarmede het hoofd moeten breken! God beware mij, vijf deelen van vier- à vijfhonderd bladzijden ieder, en een zesde in het verschiet! Drieduizend pagina's platheden, daar kom ik tegen op! Dit is geen onderwijs, maar noodlottige kinderrust bereid uit slaapbollen. De leidsche giftmengster is overtroffen. Dat gaat zoo niet. Wij leven in een vrij land. Er zijn regters in Den Haag!

Zacht wat, mijn vriend, en reken niet te zeer op de haagsche regters. In zoover hij weleer deel heeft uitgemaakt van hun wetgevenden raad (want de regters die gij bedoelt zijn tevens wetgevers), is Dr. Jonckbloet hun medepligtige. Wel is waar kan hij het niet helpen dat de nederlandsche

letteren zijn die zij zijn. Maar, doe wat gij wilt, gij komt bij den duivel te biecht.

Toen de hoogleeraar ten behoeve van ambtgenooten en medegeleerden water op de koffie goot, toen smaakte het vocht reeds niet naar meer. Ik geef u te raden welk maagverslappend drankje er moet overblijven, nadat de docenten der hoogere burgerscholen een afgietsel van dit afgietsel zullen gemaakt, en de hoofdonderwijzers der volksschool het nogmaals door de zeef zullen gedaan hebben.

Want dit is het voorland, en de vroede mannen kunnen of mogen niet anders. Het onderwijs in de nederlandsche letterkunde en hare geschiedenis zal voortaan hierin bestaan, dat de leeraren het werk van Dr. Jonckbloet zullen raadplegen gelijk men een lexicon naslaat. De wet gebiedt; en de leidsche oud-hoogleeraar is voor dit vak de hoogste autoriteit. Dat het voor de jeugd welligt beter was sommige hersenschimmen te blijven koesteren, dit is geen argument. De jeugd moet op die heide hare nooddrift leeren vinden. Die heide is de waarheid. Uitdrukkelijk zegt de schrijver dat niemand met klinkklank en holle frazen gediend is; hij enkel naar waarheid gestreefd heeft; en hij meer dan eens, ten einde de stem van deze duidelijker vernomen zou worden, aan sleur of nationale ijdelheid het stilzwijgen heeft opgelegd (I en IV, Voorrede). Hoe wanstaltig moeten onze letteren zijn dat haar historieschrijver het geraden acht zulke plechtige woorden te bezigen om het verwijderen harer sluijers te doen goedkeuren!

Er is aan het dilemma geen ontkomen, naar men ziet. Uit de derde of vierde hand gaat een walgelijk nat van wetenschap, onder den naam van nederlandsche letterkunde, de nederlandsche jeugd van beide seksen in de keel gegoten worden. Dr. Jonckbloet is in Nederland de Dr. Kuyper der litteratuur. De hoogtijd van nóg een kalvinisme is in aantogt.

Het eenige blijde vooruitzicht daarbij is, dat de aldus volgepompten, zoodra zij hunne studiën zoogenaamd ten einde gebragt hebben, naar het goede woord van den leidschen Rector Magnificus, zich door leêgloopen schadeloos zullen

stellen. Dr. G.D.L. Huet, Rectorale Redevoering van 9 Februari 1885 blz. 26: 'De kunst van vergeten eischt geen lange studie. Reeds bij zijn intrede in de Universiteit onttrekt de leerling, wars van dwang en inpomperij, zich veeltijds aan alle onderwijsbanden en loopt een tijdlang leeg in dubbele beteekenis. *Post satietatem nihil agendum*, zegt Celsus'. Juichend dat zij van deze nachtmerrie verlost zijn, zullen zij de zes deelen, die hun zooveel haarpijn bezorgden, naar den uitdrager brengen. De God der liefde en der vreugde zij geprezen, zal hun danklied luiden, dat wij eerst hiernamaals misschien, en stellig niet zoolang onze voet eene bloeiende aarde drukt, weder van die vermaledijde geschiedenis der nederlandsche letterkunde hooren zullen!

Johannes van Vloten.
Januarij 1818 - September 1883.

Men kan eene lijst van Van Vloten's gebreken en eene lijst zijner deugden samenstellen; doch wanneer men de eenen met de anderen vergelijkt, dan moet men besluiten dat hij zijn land gewigtige diensten bewezen heeft.

Het was kortzigtig van hem, zoo men wil, heil te verwachten van de staatkundige liberalen onder zijne medeburgers, niettegenstaande geen hunner hem voldeed en hij zelfs de meest geavanceerden als halfheden beschouwde. Dit is oorzaak geweest dat hij, ondanks zijn zich bemoeijen met de politiek in land en stad, nooit lid der Tweede Kamer is kunnen worden, lid der Provinciale Staten, of ook maar lid van een gemeenteraad. Voor een zoo onpraktisch liberalisme als het zijne, was in de werkelijkheid geen plaats.

Niettemin hebben, wegens zijn prediken van het geloof in de vrijzinnigheid als zaligmakende waarheid, onafhankelijk van de middelmatigheid harer belijders, de vrijzinnigen verpligting aan hem. Menigeen in Nederland is liberaal geworden, of liberaal gebleven, omdat hij wist of vernam dat, ondanks teleurstellingen, - zooals de gehuwde vrouwen het afspringen van sommige verwachtingen noemen, - Van Vloten het nog altijd was; en hem niet het minst zal men het te danken hebben, zoo aan die rigting nog eene geruime poos krediet verleend wordt.

Hijzelf verhaalt in eene korte eigen levensbeschrijving, Nederlandsche Prozaschrijvers der 19de Eeuw, bladz. 460 vgg. waar hij van zijn opkomen voor het *Leben Jesu* van Strauss in 1843 gewaagt, dat het grootste deel zijner landgenooten zich toen met zijne denkbeelden gansch niet ingenomen toonde. ‘Verre echter van zich daardoor te laten afschrikken’, gaat hij voort, over zichzelf sprekend in den derden persoon, ‘had het op zijn eigen onverzettelijk vrijen geest geen anderen invloed dan hem, hoe langer zoo meer, tot die zelfgenoegzame vastheid van beginselen en blijmoedige zelfstandigheid van levensbeschouwing te leiden, wier waardeering hunnerzijds hij gaarne aan 't beter oordeel zijner natuurgenooten overlaat, maar in welke zijn persoonlijke ervaring hem voortdurend de onbederfelijke bron van alle ware levensvreugd heeft leeren kennen.’

Men moet Van Vloten's luim niet enkel naar deze proeve beoordeelen. Doch het blijft merkwaardig dat veertig jaren geleden, toen niemand in Nederland openlijk met Strauss durfde instemmen, en gemoedelijke nederlandsche boekhandelaars Gode een dienst meenden te bewijzen door het opkopen en verbranden der hollandsche vertaling van Strauss' boek, Van Vloten's meening reeds gevestigd was. Voor de minsten is het weggelegd, reeds op hun vijfentwintigste jaar besef te hebben van den nieuwen hoek waaruit in hunne omgeving eerlang de wind zal gaan waaijen.

Het spinozisme waarmede hij de menschen sedert achterna zat, meer door ijver dan door goeden smaak gedreven, was, met allen eerbied voor zijne uitgaaf van Spinoza's werken, ondernomen in overleg met Dr. Land, *Benedicti de Spinoza opera* quotquot reperta sunt recognoverunt J. van Vloten et J.P.N. Land. Hagae Comitum 1882-1883. eene nieuwe dogmatiek, weinig diepzinniger dan de oude waarvan zij heette te verlossen. Gij moest te vergeefs u afvragen waarin, van dit spinozisme zonder Spinoza, het aantrekkelijke bestond; en onvermijdelijk was de slotsom dat gij met eene zelfgebrouwen of huisbakken godsdienst te doen hadt, alleen bruikbaar voor eene eigenwillige soort van geloovigen op eigen hand.

Doch welbezien heeft Van Vloten's ware kracht nooit in

het aanbevelen van dit surrogaat bestaan. Zijne specialiteit was veeleer, de menschen tot nadenken te dwingen, door op het betrekkelijke en willekeurige van meer dan ééne hunner gevestigde overtuigingen (hielden zij vol) hem opmerkzaam te maken.

Op de roomschen en de regtzinnig-hervormden moest zijn strijd tegen een overgeleverd kerkgeloof uit den aard der zaak zonder invloed blijven. Maar indien het eene weldaad is dat sedert de laatste vijftwintig jaren de vrijzinnige protestanten in Nederland omtrent zichzelf tot helderheid gekomen, en van het houdbare of onhoudbare hunner stelling zich bewust geworden zijn, dan behoort vóór alle anderen hém de eer tot die omkeering den stoot gegeven te hebben. 'Bij de lurven,' gelijk hij zich teekenachtig plag uit te drukken, heeft hij ingedommelde moderne theologen van den kansel en uit kerkeraden gehaald.

De Génestet's menschkundig en vernuftig rijm:

De liefde dient. Zij dient, als 't moet,
Ook klappen toe en vege....

vond op dit gebied bij Van Vloten zijne ongezochte en volledige toepassing. Niets koddiger aan den eenen kant, wanneer men met den meesten nadruk hem had hooren verkondigen hoe het christelijk geloof nu onlangs op stal gezet en de eeuw der liefde gekomen was; niet gezelliger dan hem op hetzelfde oogenblik eene geheele schaar godgeleerden, waaronder er waren wier financiën in minder bloeienden staat verkeerden dan de zijne, met gestrekten arm uit het heiligdom te zien drijven.

Wat ging het doen of laten dier mannen hem eigenlijk aan? Wie had hem tot geloofsregter benoemd? Wat kon hem eene kerk schelen, kwam men in verzoeking te vragen, welke hij voor zich sedert lang het lidmaatschap had opgezegd? Doch die zoo redeneerden, toonden hem niet te begrijpen. Hij meende te goeder trouw dat al zou ook maar één man in Nederland door hem er toe gebragt worden niet langer zeker evangelie te verkondigen, dit eene aanwinst voor het rijk der waarheid en van het licht over de geheele aarde

was. Elke overwinning van die soort stond voor hem gelijk met het verlossen eener ziel uit het Vagevuur.

Er is geglimlacht, toen uit de dagbladen vernomen werd dat onder de talrijke schaar vereerders die Van Vloten naar zijne laatste rustplaats geleid hadden (universiteits-professoren, leden der Tweede Kamer, leden der regterlijke magt, onderwijzers, kunstenaars, letterkundigen) ook predikanten opgemerkt waren. 'Een haan,' heeft men van die opzigtig edelmoedigen gezegd, hun eene overweging uit Van der Linde's natuurlijke historie toedichtend, 'een haan zijn grootste plezier is nog altijd de begrafenis van een poelier.'

Wees echter verzekerd dat de edelmoedigheid opregt gemeend was. Ook Van Vloten's slagtoffers geloofden voor het meerendeel aan zijne braafheid; en het was alleen aan zijn horizon te wijten, niet aan zijn hart, indien hij aan het veldwinnen zijner zienswijze eene overdreven waarde hechtte.

Het moest verwonderen een man van zoo uitgebreide en zoo verscheiden kennis telkens uit het oog te zien verliezen dat het tegenwoordig Nederland noch het land der groote ondernemingen is, noch dat der groote studien, der groote letteren, of der groote kunst. Hetgeen Van Vloten voor groote nederlandsche denkbeelden hield waren echo's uit den vreemde, Duitschland, Engeland, Frankrijk; en het eenige wat hij doen kon was, die geluiden zoo onverzwakt mogelijk op te vangen.

Niet alleen echter zal men steeds de opgewektheid moeten bewonderen waarmede hij van alles wat op het gebied der gedachte elders voorviel kennis nam, - zoodat zijn *Levensbode* als eene doorgaande aankondiging van belangwekkende buitenlandsche geschriften kan beschouwd worden, in Nederland door de minsten opgemerkt, - doch men behoort ook te erkennen dat hij daartoe aangezet werd door eene buitengewone mate van vaderlandsliefde. Hij beminde Nederland als eene weldadige schuimspaan of zeef, bestemd het buitensporige in uitheemsche stelsels of bewegingen te verwijderen. Hetgeen achterbleef, en met zijne eigen denkbeelden strookte, hield hij voor de kern der waarheid. Het voerde volgens hem, door die bewerking, een nationalen stempel.

In het historische was hij kort van blik en had in het litterarische een onvasten smaak, samenhangend met vooropgezette begrippen omtrent het esthetische. Door te veel opeens te willen omvatten, en in het mededeelen zich te overijlen, verrigtte hij veel werk dat herziening behoeft. Zijne meeste tekst-uitgaven van oude nederlandsche schrijvers wemelen van onnaauwkeurigheden. In de nederlandsche filologie was hij tegen de meesters in dit vak te onzent, meermalen hartstogtelijk door hem bestreden, niet opgewassen. Bij het bepalen der waarde van verschillende vaderlandsche auteurs, jongere en oudere, liet hij zich door een onredelijk chauvinisme leiden, of hield het redelijke voor kunst en vond dichterlijk hetgeen slechts welsprekend of welgezegd was.

Lees met dat al zijne *AEsthetika*, en gij zult toegeven dat Van Vloten is moeten komen om de Nederlanders bekend te maken met een rijke, door hen verwaarloosde litteratuur over een gewichtig onderwerp. Lees zijne *Nederlandsche Prozastukken*, zijne *Nederlandsche Geschiedzangen*, zijne *Brieven van Hooft*, en gij bemerkt dat hij de bronnen kende waar sommige voorname stroomen der nederlandsche letteren ontspringen. Werp een blik in zijne bloemlezingen uit dichters en prozaschrijvers der 17de, 18de, 19de eeuw, en gij staat verbaasd over zijne gemeenzame bekendheid met zoovele werken van vaderlandsche auteurs, waaronder onverdiend vergetenen. Lees zijn *Opstand tegen Spanje*, en wanneer gij van de onuitgegeven stukken onder de bijlagen kennis neemt, dan begrijpt gij dat hij niet wel verdragen kon den vreemdeling Motley te hooren voorstellen als den man die, tot beschaming van landgenooten, de studie van dit tijdvak wezenlijk vooruitgebragt had.

Van Vloten's gebrek aan historischen zin kwam duidelijk aan het licht (te duidelijk, moeten wij erkennen) wanneer hij over personen uit de vaderlandsche geschiedenis of litteratuurgeschiedenis sprak en daarbij aan zichzelf dacht.

In de 18de eeuw had hij Elizabeth Wolff, wier bijbelgeloof hij op den achtergrond hield en die hij, in strijd met warme betuigingen van het tegendeel harerzijds, als eene vrijdenkster voorstelde. Hij had Onno van Haren, in wien hij ondanks de bescheiden een smetteloos edelman zag, miskend

en mishandeld. In de 17de eeuw had hij Vondel, dien hij op één lijn met Goethe plaatste; Spinoza, van wien hij een positivist of monist onzer dagen maakte; Balthazar Bekker, dien hij prees als een voorganger in het loslaten van het geloof aan een persoonlijk God. In de 16de eeuw had hij de watergeuzen, wier dapperheid hij uit hun kalvinisme verklaarde en ter navolging aanbeval, in weerwil dat hij hun kerkgeloof voor eene schadelijke hersenschim hield. Hij had Coornhert, dien de watergeuzen wilden fusilleren, en dien hij liefhad wegens zijn onvermoeid opkomen, in polemische vlugschriften, tegen al wie in de religie of de politiek anders dacht dan hij. In de 13de eeuw had hij Jacob van Maerlant, dien hij niet onduidelijk te verstaan gaf indertijd door bekrompen lieden uit zeker kostersambt gezet te zijn, evenals hijzelf in 1867 uit zijn deventersch professoraat.

Ik zal deze methode van geschiedvorsching niet verdedigen, al acht ik haar tot zekere hoogte somtijds onvermijdelijk. Doch bij Van Vloten is men aan die anachronismen eene levendigheid van voorstelling verschuldigd, welke bij de nederlandsche historieschrijvers over het algemeen te zeer ontbreekt. Door zichzelf en zijne denkbeelden over te brengen in het verleden, wist hij zijne verhalen eene aangename warmte bij te zetten. Maerlant, Coornhert, Spinoza, en de overigen, worden bij hem persoonlijke feiten die hem het woord doen vragen, en welke hij toelicht met al het vuur dat bij het behandelen van zulke zelfdoorleefde onderwerpen pleegt aangebragt te worden.

Bovendien miste hij op die wijze niet altijd evenzeer het wit. Hij dwaalde wanneer hij de geschiedenis der Nederlanders sedert de tweede helft der 17de eeuw schilderde als een voorwaartsschrijden van geloof tot deugd; Van Vloten bij Arend, *Algemeene Geschiedenis des Vaderlands*, 1877- 1879. Voorrede van het 4de Deel. maar hij had gelijk wanneer hij met het oog op de tweede helft der 16de zeide: 'Wat het licht voor ons oog, de lucht voor onze longen is, dat is eenmaal het kalvinisme voor ons vaderland geweest: zijne levensvraag, de bron zijner sterkte en van zijn bestaan'. *Nederlands Opstand tegen Spanje*, 1856, I 7.

Bij meer dan één gelegenheid is het misprezen dat door Van Vloten van partikuliere brieven gebruik werd gemaakt bij het op de kaak stellen van personen. (Een zijner *hobby's* was dat men niet 'aan', maar 'op' de kaak moet zeggen). Op grond echter van eigen ervaringen kan ik verzekeren dat hij daarbij minder door onbescheidenheid gedreven werd, dan door zekere eenvoudigheid. Een vertrouwelijk schrijven van mij uit Batavia, dat niet vertrouwelijk bedoeld was, werd door Van Vloten afgedrukt in den *Levensbode*, zonder dat hij bemerkte of vermoedde dit te doen in mijne dienst.

Onder zijne polemische geschriften is vooral zijne teregtwijzing van Douwes Dekker merkwaardig. Van Vloten en Douwes Dekker hebben met hun beiden bij de eerzame burgers meer glazen ingeslagen, en meer van dezelfde soort, dan de meeste andere Nederlanders van onzen tijd te zamen. Een volgend geslacht zal hen als tweelingbroeders beschouwen. Het eenig onderscheid, zal men dan zeggen, is geweest dat Van Vloten meer boekekennis bezat, zoodat het hem geen moeite kostte Douwes Dekker op onwetendheid te betrappen; Douwes Dekker in hooger mate een volksmenner was, zoodat hij in Van Vloten's oogen, hoewel beiden het in den grond der zaak even eerlijk meenden, schijnen moest slechts eene rol te spelen.

Hoe kan evenwel, bij zooveel overeenstemming tusschen twee volbloed Hollanders, de een er toe gekomen zijn den ander dus uit te kleeden? Hoe heeft Van Vloten kunnen vergeten dat hij door deze daad slechts voldoening schonk aan hen die niets liever verlangden dan hem en Douwes Dekker elkander te zien verslinden?

Ik herinner enkel aan dit misverstand omdat het gelegenheid geeft te wijzen op het buitengewoon litterarisch talent van Van Vloten in het algemeen. Nevens Douwes Dekker heeft de tweede helft der 19de eeuw in Nederland geen schrijver voortgebracht, in zulke mate heer en meester over sommige vormen der moedertaal. Van Vloten verstond de kunst, door het bezigen van een epitheton, het vinden van een bijnaam, het koppelen van twee zelfstandige naamwoorden, het leggen van den klemtoon op een betrekkelijk voornaamwoord, een tegenstander met één trek te teekenen en de toeschouwers

tot vrolijkheid te stemmen. Aan het hollandsch taaleigen zelf ontleende hij die hulpmiddelen, evenals Douwes Dekker; en om van zijne verrassende effecten aanstonds het volle genot te hebben, moest men van ouder tot ouder een inboorling zijn. Het was een talent dat aan het nederlandsch kluchtspel van den voortijd herinnerde; en niet bij toeval. Het schrijven eener geschiedenis dezer dramatische litteratuur is jaren lang, hoewel hij zijne lezers noch zichzelf daarin ooit heeft kunnen voldoen, in Van Vloten's snipperuren eene zijner voorname bezigheden geweest.

Men legt hier den vinger op het snijpunt van Van Vloten's kracht en Van Vloten's zwakheid. Zijn eigen gemeenzaam omgaan met de schoonste litterarische werken van het buitenland deed hem voorbijzien dat de kleine man in Nederland, voor wien hij schreef, die kennis mist en met vaderlandsche modellen zich behelpen moet. Hij vergat dat de nederlandsche letteren een onvoldoend voedsel voor den geest vormen. Door het stelselmatig verheerlijken dier letteren kweekte hij, in strijd met een zijner hoofdoogmerken, bekrompenheid. Voor hem persoonlijk, toegerust met eene zeldzame gaaf, was het hollandsch slechts speelgoed, vuurwerk, tijdverdrijf; en hij bedacht niet dat de armen van geest, die hij tot helderder begrippen wilde brengen, daartoe in de eerste plaats, evenals hij, bij magte hadden moeten zijn de boeijen hunner moedertaal te verbreken.

Zijn opkomen tegen Multatuli bevestigde overigens de oude waarneming: dat de felste vijandschap der menschen onderling niet aangetroffen wordt bij voorstanders van tegenovergestelde denkwijzen, maar van meeningen die elkander zoo dicht naderen dat de onverschillige buitenwereld het onderscheid nauwlijks bespeurt.

Douwes Dekker, M. de Vries, Jonckbloet, R. Fruin, Scholten, Kuenen, Réville, Opzoomer, mannen die nagenoeg hetzelfde wilden als hij, zijn door Van Vloten heftig aangevallen; en hij heeft instemming gezocht en gevonden bij anderen, N.C. Kist, W. Moll, Alberdingk Thijm, Beets, Hasebroek, Brill, die men veeleer voor zijne natuurlijke tegenvoeters zou gehouden hebben.

Dit komt zeer in mindering van hetgeen ik zooeven zijne eenzijdigheid noemde. Wanneer het zaken gold van taal, spelling, geschiedbeschouwing; van een meer of een minder in de godgeleerdheid naar links, in de wijsbegeerte naar regts: wanneer de vraag over het beste middel van propaganda-maken liep, en men hefboomen aanwendde die niet van zijne gading waren, dan werd Van Vloten warm en vergat zich, omdat hij, hoewel een geestig man, evenwel niet genoeg geest bezat om te onderscheiden dat de paarden die *hij* bereed óók stokpaarden waren.

Bleven daarentegen die brandende kwestien rusten, - zooals vanzelf sprak, bij het ontmoeten van mannen met eene eigen overtuiging op een geheel ander gebied, - dan bleek hij de beminnelijkheid in persoon te kunnen zijn, en slechts die gevoelens voor te staan welke bij de menschen in het algemeen voor aangenaam en maatschappelijk gelden.

Dit verklaart ook het welgevallen waarmede sommige kleine geschriften van Van Vloten ontvangen zijn door vrouwen, en de toejuicing die hij bij jongelieden heeft geoogst wegens het breken van sommige lanssen.

Welk student moest niet, ter wille van zijn opkomen voor de onschuldige vrolijkheid van Jacob van Lennep's *Vermakelijke Tafereelen uit de geschiedenis des Vaderlands*, ter wille van zijn aanbevelen der *Snikken en Grimlachjes* van Haverschmidt, hem een goed hart toedragen? Zijne *Baker- en Kinderrijmen* leven in den mond der nederlandsche moeders. Twee keurige vertalingen van zijne hand, *Een plattelands Romeo en Julia* uit het duitsch, het *Dagboek van Margareta More* uit het engelsch, vonden op de boekerekjes der nederlandsche jufferschap eene welverdiende eereplaats.

Vruchteloos zou ik beproeven te verbergen dat Van Vloten mijns inziens bij zijn leven veel water troebel heeft gemaakt om weinig of niets, en zijn geloof in Minerva's opslaan van hare tent te zijnent, oorzaak is geweest dat hij van de drukpers zich niet altijd op de wenschelijkste wijs bediende.

Doch zoo kort na zijn dood, en als bij zijne ongesloten groeve, past het den jongeren vriend en tijdgenoot niet bij fouten te verwijlen die hijzelf erkennen moet meest op de

oppervlakte gelegen te hebben. Van Vloten leeft in de herinnering voort als een buitengewoon en een goed man, voorbeeldig werkzaam, leerzaam in den omgang, zeldzaam weetgierig, en daarbij vrolijker dan de meeste hollandsche geleerden of letterkundigen van zijn tijd. Niet met het oog op hem zou Bagehot gezegd hebben dat *pomposity the bane of philosophy* is. Goed lachs geweest en levenslang gebleven te zijn, in een land en een kring waar dorheid en deftigheid te vaak voor wetenschap doorgaan, is een zijner beste titels.

1883.

Multatuli (Eduard Douwes Dekker)

I

Van de enkele malen dat ik, door brieven en persoonlijk, met Multatuli in betrekking gekomen ben, is mij eene aangename herinnering bijgebleven.

Als kind of als jong mensch heb ik hem niet gekend. Enkel als den reeds gevormden schrijver van *Max Havelaar* en der *Ideën*, voor goed teruggekeerd uit Indie. Ik was toen jong predikant te Haarlem ('pasteibakkers' noemde hij destijds de predikanten), en hij zelf woonde in die dagen te Amsterdam, onledig met letterkundigen arbeid.

Nog bezit ik een present-exemplaar van zijn toen uitgegeven portret in steendruk. Met zijne hand staat er onder geschreven dat hij mij dit geschenk vereerde omdat ik, volgens hem, een pasteibakker was die van zijn hart geen moordkuil maakte. Dit compliment was aan den schrijver der *Brieven over den Bijbel* gerigt.

Wederkeerig vereerde ik hem toen mijn exemplaar van - *Max Havelaar*: hij was met het wegschenken van zijn werk zoo mild, dat de voorraad, door zijn uitgever hem verstrekt, telkens opraaakte, en hij van het boek dat door de geheele wereld gelezen werd op dat oogenblik geen eigen afdruk bezat.

Onze laatste ontmoeting had plaats in het najaar van 1867

of de lente van 1868, kort vóór mijn vertrek naar Java. Bij gelegenheid van een verblijf in Den Haag bragt hij mij een bezoek te Bloemendaal, en was op *Sorghvliet* een paar dagen mijn gast.

Meermalen heeft sedert de gedachte mij vermaakt dat hij, voor zijne nachtrust, zich toen behelpen moest met zeker klein bovenvertrek dat vóór hem een- en andermaal ook voor lief genomen was door den heer en mevrouw Bosboom en door Johannes van Vloten. Ik twijfel of er vele partikuliere woningen in Nederland gevonden worden waar de zoldering derzelfde logeerkamer heeft nedergezien op buitengewone tijdgenooten van zoo verschillende rigting.

Er bestond eene reden waarom ik vóór 1868, ondanks zijne uitlandigheid, met Multatuli in aanraking gebleven was.

Toen in den zomer van 1866 de pruissisch-oostenrijksche oorlog uitbrak vertoefde hij aan den Rijn, te Keulen en te Koblenz, en ontving ik van hem onverwachts een schrijven, waarin hij den wensch te kennen gaf korrespondentieartikelen te leveren voor de *Haarlemsche Courant*, aan wier redaktiebureau ik in die jaren verbonden was.

Pruissen had Oostenrijk op dat oogenblik nog niet geslagen en buiten het Verbond geworpen. De dag van Sadowa moest nog aanbreken. De onzekerheid omtrent de dingen die komen zouden deed in de Rijnprovincie eene sterke gisting heerschen. Het was de tijd dat de redactie der *Kölnische Zeitung* verhaalde hoe, onder hare oogen, de pruissische dienstpligtigen met stokslagen de waggons der gereedstaande spoortreinen werden ingedreven om, in de rigting van Boheme, naar het vermoedelijk hoofdtooneel des oorlogs vervoerd te worden, en hoe barbaarsch de pruissische vrouwen dit vonden.

Het scheen mij een gelukkig denkbeeld van Multatuli dat hij van zijne aanwezigheid ter plaatse partij wilde trekken, ten einde, uit eigen aanschouwen en op grond van eigen waarneming, onze landgenooten voor te lichten.

Zijn voorstel, onderworpen aan de overweging en goedkeuring der heeren Johannes Enschedé & Zonen, werd aangenomen; en met beproefde schranderdheid kweet hij zich van zijne taak.

Hij mogt noch partij kiezen tusschen Pruissen en Oostenrijk, noch enkel persoonlijke indrukken geven. Het een paste zoo min als het ander in het kader eener hollandsche courant, die van oudsher haar buitenlandsch nieuws beschouwd wil hebben als hetgeen de Duitschers *Tagesgeschichte* noemen: feiten en beoordeeling van feiten, maar eene beoordeeling geput uit de buitenlandsche bladen zelf, en tekstueel of bij uittreksel vervat in de eigen bewoordingen der organen van verschillende rigting.

Nooit had Multatuli, tenzij als eerstbeginnend indisch ambtenaar in de bureaux te Batavia, zulk objektief werk bij de hand gehad. Het streed met zijn aard, zijne neigingen, zijn talent. Hij is alleen zichzelf en in zijne kracht, wanneer hij bij voorkomende gelegenheden losbarsten, en of de verontwaardiging, of de satire, zijne muze worden mag.

Maar het duurde niet lang of hij vond voor den ziedenden stoomketel zijner subjektiviteit eene geschikte veiligheidsklep, en schiep den *Mainzer-Beobachter*.

Van al de beschouwingen en berigten uit de Rijnprovincie, door hem aangetroffen in de *Kreuz-*, de *Vossische-*, de *Kölnische-*, de *Frankfurter-Postzeitung*, deed hij trouw verslag. Maar, achtte hij dat die bladen het te zeer bij het verkeerde eind hadden, of gevoelde hij behoefte, als ooggetuige, ook aan andere opvattingen het woord te geven, dan bragt hij den *Mainzer-Beobachter* zijner vinding in het vuur.

Het schaadde aan zijn gezag als korrespondent, zoo men wil, dat niemand in Nederland ooit van den *Mainzer-Beobachter* had gehoord. Hetgeen hij er kwanswijs uit mededeelde, zou hoewel de taal van het gezond verstand, nóg meer indruk gemaakt hebben indien de courant een gevestigden naam gehad en jaren lang bestaan had.

Aan den anderen kant, en dit hielp, was er evenmin in Nederland iemand die er aan dacht het aanzijn van Multatuli's zegsman te loochenen of in twijfel te trekken. De *Mainzer-Beobachter*: hoe natuurlijk klonk dit in de ooren van het hollandsch publiek! Het was zulk een vloeiende duitische *Zeitungs* -naam! Kon men zich niet dadelijk herinneren dien reeds elders aangetroffen te hebben, men ontgaf het zich. Dan

wel, men verweet zichzelf, niet vroeger te hebben gelet op een duitsch blad dat zulke juiste opmerkingen maakte, zoo geschikt voor de Hollanders.

Indien er lezers gevonden worden die mij verdenken Multatuli bij het ter wereld brengen van den *Mainzer-Beobachter* behulpzaam geweest te zijn, dan protesteert mijne zedigheid. Ik verklap enkel een onschuldig geheimpje, en waag mij aan eene voorspelling. Er zal een tijd aanbreken dat losse nummers der *Haarlemsche Courant* van 1866, waarin korrespondentie-artikelen van Multatuli voorkomen, opgeld zullen doen.

Het portret waarvan ik zoo even sprak was zeer gelijkend, maar had één gebrek. Vervaardigd naar eene overigens fraaije brusselsche fotografie die Multatuli's blonde haren en blonden knevel zwart gemaakt en zijne lichtblauwe oogen van hun weerschijn beroofd had, stelde het - door de schuld van den lithograaf, die bij het overbrengen op den steen beide fouten had moeten verhelpen, maar het niet deed - den afgebeelden persoon slechts gedeeltelijk voor.

Wie in dien tijd te Amsterdam Multatuli tegenkwam op straat, redenerend met een geestverwant of een tegenstander, gewikkeld in een onderhoud dat hem warm maakte, - of hem als pleitbezorger der Javanen het woord hoorde voeren in het kongres der Association Internationale van 1864, - werd juist in de eerste plaats getroffen door het *blond-cendré* van dien afgevaardigde uit het donkere Oosten, en door het vonken-schieten dier germaansche en schijnbaar bleeke oogen.

Het eenige goede, of althans het beste van het portret - verstout ik mij te beweren - was de nette kleeding. Overal waar Multatuli zich vertoonde maakte hij, door zijne schoone gelaatstrekken, zijn tengeren welgemaakten ligchaamsbouw, zijne natuurlijke wellevendheid, den indruk van een *gentleman*; en de zorg die hij droeg voor zijn toilet was daarmede in overeenstemming. De Sjaalman der fantasie mogt zich toetakelen zoo veel hij wilde, die der werkelijkheid kende te Amsterdam het adres van den besten hoede-, den besten laarze-, den besten handschoen- en, bij den besten kleedermaker, het aangezicht van den besten coupeur.

In het dagelijksch leven vonden mijne huisgenooten en ik

Multatuli zeer beminlijk. De jeugd wist hij bezig te houden en te vermaken door haar op de knie te nemen, en met haar zich te verdiepen in uitknipsels en kaartehuisjes. De vrouwen boeide hij door den toon van overtuiging waarop hij paradoxale maatschappelijke stellingen verdedigde.

Tijdens zijn verblijf op *Sorghvliet*, herinner ik mij, was hij vervuld met het denkbeeldig huwelijk van een jongen Hollander en eene jonge Hollandsche zijner kennis. Het meisje was niet gevraagd. De jonge man, erg bedeesd, durfde niet. Van eene gewone echtverbindtenis kon geen spraak zijn. Maar wat zou dit? Het meisje moest aangemoedigd worden. Zij moest leeren het als hare levenstaak te beschouwen den jongen man te ‘ontbolsteren’.

Voor zoover ik weet is deze ontbolsteringsproef nooit genomen, of niet op denzelfden persoon. Hetgeen niet verhinderde dat wanneer Multatuli, 's avonds in de huiskamer, bij een kopje thee onder de lamp, zulke stokpaarden bereed, men het eene oogenblik genoeglijk lachte, het andere met hem de vleugels van den geest repte, en steeds aan zijne lippen hing.

Hiermede is de kleine voorraad mijner persoonlijke heugenissen uitgeput. Niemand betreurt opregter dan ik de geringe strekzaamheid.

Wat betreft de verhouding van Multatuli tot de nederlandsche wereld in het algemeen, en van de nederlandsche wereld tot Multatuli, ik weet die niet beter te kenschetsen dan door de volgende anekdote.

Toen ik, een half dozijn jaren geleden, met een vermogend landgenoot van leeftijd mij over Multatuli onderhield, en beweerde dat het verzekeren der onafhankelijkheid van een schrijver van dien rang de openbare zaak raakte, toen kreeg ik ten antwoord: ‘Het ligt niet op mijn weg iemands onafhankelijkheid te helpen verzekeren, alleen omdat hij stijl heeft.’

Multatuli's ongeluk, indien men het zoo noemen wil, - want personen die het kunnen weten zeggen mij dat hij in zijne wiesbadensche afzondering een gelukkig leven leidt, - zijn geluk of zijn ongeluk is geweest Nederlander te zijn en stijl te hebben.

Rien ne vit que par le style, heeft Sainte-Beuve gezegd; en dit geldt van alle vormen der kunst. Het woord moge eene zwevende beteekenis hebben, allen gevoelen wij instinktmatig dat met stijl in de schilder-, stijl in de bouw-, stijl in de beeldhouwkunst, stijl in de muziek, stijl in de letteren, iets van blijvende waarde bedoeld wordt, in onderscheiding van het wuft bestaan der mode.

Zeg van de Nederlanders van den tegenwoordigen tijd dat zij weten te leven; dat zij beminlijk zijn, hulpvaardig, vlijtig, niet overdreven ernstig, niet hinderlijk ligtzinnig; een ieder zal het toegeven. Maar dat zij aan stijl een lid hunner familie verloren hebben, - wie durft het tegenspreken?

Multatuli, waar hij op dreef is, bezit die gaaf in zoo hooge mate dat zijne werken in zichzelf, onafhankelijk van de zaak die er in bepleit wordt, eene reden van bestaan hebben, en men hem liefheeft en bewondert ook wanneer men met hem van gevoelen verschilt.

II

Gedurende de twee jaren of langer dat hij sekretaris der residentie Menado op Celebes geweest is, - wij blikken meer dan een halven menscheleeftijd achterwaarts, - heeft Multatuli voor het genoeg van derden eene soort van dagboek aangelegd waaruit ik vergunning bekomen heb deze en gene proef mede te deelen.

Het zijn geen biografische maar meest litterarische herinneringen of bespiegelingen, van 1851 teruggaand tot 1841, den eersten tijd van zijn verblijf te Batavia. Het dagboek van tien letterkundige leer- en wandeljaren alzoo; jaren vervuld met het besef eener wassende auteursroeping, onder het ambtenaarskleed en als krul van den ambtenaarstitel; vervuld met den telkens levendiger lust als man der pen eenmaal een man van de daad te worden; met een afwisselend gevoel van vertrouwen en wantrouwen in zichzelf; maar reeds bij meer dan één gelegenheid, naar ons achteruitziend oordeel en ons profeteren *post eventum*, vruchtbaar in bladzijden die den toekomstigen grooten schrijver verraden.

Vooraf iets over Multatuli's levensloop uitwendig. Misschien onnaauwkeurig, en zeker onvolledig; waarvoor ik verschooning vraag. Dezelfde toegevendheid roep ik in voor mijne bijzonderheden omtrent Multatuli's loopbaan in Indie, hierachter. Officiële bescheiden staan mij niet ten dienst.

Geboren te Amsterdam, in Maart 1820, is Eduard Douwes Dekker in Junij 1838 naar Java vertrokken. Hij zou zijne moeder, die hij tot het einde met kinderlijke vereering aanhing, niet terugzien. Evenmin zijne zuster. Zijn vader was koopvaardijkapitein; burgerlijk scheepsgezagvoerder in de groote vaart; en dit waren ook twee zijner broeders, forscher gebouwd dan hij. Een derde broeder zou doopsgezind predikant worden.

Uit deze laatste bijzonderheid leid ik af dat in het gezin een getemperd liberale protestantsche toon heerschte, en de jonge Eduard in dien geest opgevoed is. Zijne denkwijze in later tijd werd in elk geval door deze atmosfeer der jeugd scherp bepaald en bleef daarin als gewikkeld, gelijk de aarde in den haar omringenden dampkring, waar zij nooit uitkomt. Het is bekend uit zijne werken dat hij naderhand voor eene poos zeer vervuld geweest is met *la question religieuse*, als de Franschen zeggen. Tevens blijkt uit de toen door hem gevoerde oppositie, nooit gerigt tegen het katholicisme, nooit tegen het kalvinisme, altijd tegen het vrijzinnig protestantisme en tegen dit protestantisme alleen, dat hij aan de godsdienstige voorstellingen uit de omgeving zijner kinderjaren eene overheerschende beteekenis gehecht heeft. Niemand wordt op rijper leeftijd een hemelbestormer, indien hem uit het ouderlijk huis de algemeene indruk is bijgebleven dat de hemelsche berg niet veel meer dan een molshoop is.

Van de amsterdamsche scholen, door den knaap bezocht, kan ik niets anders melden dan dat hij nog vele jaren daarna den onderwijzer Meskendorff een warm hart toedroeg. Omtrent de verdiensten van den heer Meskendorff, die ongemeen moeten geweest zijn, heb ik geen inlichtingen kunnen bekomen.

Waarom Eduard, met zijn buitengewonen aanleg, niet opgeleid is voor de studie en naar het Amsterdamschen Gym-

nasium gezonden, weet ik niet. Er blijkt alleen dat zijn vader hem voor den handel bestemde, en een koopmanskantoor zijne praktische Hoogere Burgerschool geweest is. Het innig verbond in dezen tijd door hem gesloten met Abraham des Amorie van der Hoeven Jr., student bij het Seminarie der Remonstranten en voorbestemd theoloog, bewijst dat hij den omgang van geniale geletterden zocht.

Op Multatuli's vriendschap voor Van der Hoeven, dien hij reeds bij zijne eerste terugkomst uit Indie in 1853 niet meer onder de levenden aantreffen zou, Abraham des Amorie van der Hoeven Jr. overleed te Utrecht in Maart 1848, slechts zevenentwintig jaren oud. kom ik terug, en vergezel thans in gedachte den aankomenden jongeling naar Java. Alleen dit, dat Van der Hoeven en hij daarvóór onafscheidelijk waren en, na het ontwassen aan de kinderschoenen, de geheele opleidingsperiode van Multatuli door deze David- en Jonathansverhouding beheerscht is.

De vader heeft ongetwijfeld niet vermoed, toen hij op eene zijner reizen om de Zuid den achttienjarige medenam en te Batavia hem aan den ingang der ambtenaarsloopbaan plaatste, dat die stille baan, betreden door den zoon, bestemd was het gerucht te maken dat vervolgens uit haar opgestegen is. Waarschijnlijk vond hij bij nader inzien dat de handel te Amsterdam toen niet genoeg vooruitzigten opende, en wilde hij Eduard in de gelegenheid stellen zich elders en op andere wijs te onderscheiden.

In 1838 bestond de Delftsche Akademie nog niet, en een radikaal als Indisch Ambtenaar was in dien tijd enkel te bekomen door in Indie-zelf zich op de studie der inlandsche talen toe te leggen. Dáárvoor echter was eene aanstelling bij het binnenlandsch bestuur noodig, liefst ver van de hoofdplaats; en voor Multatuli zou dergelijke benoeming eerst later volgen. Hij begon te Batavia, en debuteerde als klerk bij de Algemeene Rekenkamer: zuiver europeesch kantoorwerk, in dienst van den Staat.

Destijds werden er te Batavia, en er worden daar nog op dit oogenblik, kosthuizen ten behoeve der kleine beurzen

van ongehuwden gevonden. Vaak is aan het hoofd daarvan eene europesche burgerdame van leeftijd geplaatst, weduwe van een ambtenaar, een industrieel, een zeevaarder. Twintig of meer jonge Hollanders, met onaanzienlijke traktementen, hebben ieder in zulk een huis eene eigen kamer, ieder een eigen inlandsch bediende. Het eerste ontbijt en de avondmaaltijd worden gebruikt *en corps*. Kommensalen welke op koopmanskantoren in de benedenstad werkzaam zijn en per as derwaarts vervoerd worden, nemen hun middagmaal mede in een spijsdrager. De anderen, verbonden aan de gouvernementsbureaux, digter in de buurt, krijgen het hunne uit het huis, gebragt door een bediende.

Ik heb het voorregt gehad te Batavia een doorreizend hoofd-inspekteur te ontmoeten die zijne indische carrière begonnen was in hetzelfde jaar als Multatuli; evenals deze klerk bij de Algemeene Rekenkamer geweest was; en met hem in hetzelfde kommensalehuis gewoond had.

Na zoo vele jaren sprak hij over Multatuli met vuur, zooals men in Nederland het over een akademievriend doet, uit het oog verloren maar niet geweken uit het hart. Hunne kamers grensden aan elkander, herinnerde hij zich, en in voorkomende gevallen bewezen zij elkander kleine diensten.

In Nederlandsch-Indie zijn zulke loslopende jonge menschen wel eens verplicht, op oogenblikken dat hunne klee- of hunne linnenkast niet te wel voorzien is, hunne opwachting te gaan maken bij een chef, of eene soirée bij een beschermer te gaan bijwonen. Goede raad zou dan duur zijn, indien niet de gelijkheid van leeftijd en van ligchaamsbouw, nadat de deur der ledige kast mismoedig dichtgeworpen is, uitkomsten ontsloot. Meer dan eens leende de toekomstige hoofd-inspekteur van Multatuli een fijner overhemd, of Multatuli van den toekomstigen hoofd-inspekteur een beter gemaakten pantalon. Dit gemeen hebben van alle goederen, onder vrienden, viel in den smaak van den aanstaanden schrijver van *Max Havelaar*. Hij dweepte met zulke denkbeelden.

Zoo er in dien tijd (het regeringsorgaan de *Javasche Courant* was toen nog voor den Archipel het *hoc est pro vobis omnibus* en had het woord alleen); zoo er destijds te Batavia partiku-

liere dagbladen bestaan hadden; of indien ambtenaren, gesteld dat de dagbladen er in hunne opkomst waren, vrijheid tot medewerken gevoeld hadden; dan geloof ik dat Multatuli al spoedig beproefd zou hebben aan die kopijlievende kolommen proeven van zijn proza of zijne poëzie kwijt te raken. Reeds in 1841 had hij heel wat in portefeuille.

Maar ik ben niet overtuigd dat die eerstelingen terstond opgang zouden gemaakt hebben. Onder de tijdgenooten en jonge kennissen in de gouvernements-bureaux stond het vast dat Multatuli bekwaamer was en meer algemeene denkbeelden had dan de meesten. Er waren er, toen en later, die voor het ontwerpen van bruiloftsdichten, van gelegenheidsopstellen, zijne hulp kwamen inroepen, zeggende: ‘Toe, Dekker, jij die zoo geestig, jij die zoo knap in de historie bent, jij die zulke dingen uit je mouw schudt’, en meer complimenten van dien aard.

Hetgeen hij echter voortbragt bezat, hoewel geen der anderen in staat was het zoo goed en zoo snel hem na te doen, nog niet die volkomenheid welke de détail-kritiek, wanneer deze zich met het vergrootglas wapent en in naam van het gezond verstand of der koude berekening zich tot naciijferen zet, vitterij doet noemen en door onbevooroordeelden als vitterij verwerpen. De belanghebbenden waren dankbaar en voldaan, zoo men wil; doch bij nader inzien vonden zij het geleverde middelmatig. Hunne kleingeestige aanmerkingen hadden een schijn van grond.

Bovendien droeg, van het beste wat hij tot daartoe geschreven òf in schets gebragt had, niemand toen kennis. Hij was te eerezuchtig, en tegelijk nog niet zeker genoeg van zijne zaak, om gewone bureau-vrienden al dadelijk in het geheim zijner verborgenste gedachten te nemen.

Jongelingsdroomen, losse bladen uit het dagboek van een Oud Man, luidde de titel van een in 1843-1845 ontworpen verhaal, bestemd in beeld te brengen hoe grillig vaak in het leven de triviale uitkomst aantoont bij het poëtisch voornemen.

Men steekt van wal met grootsche verwachtingen, koestert van zichzelf eene hooge meening, verbeeldt zich in de wieg gelegd te zijn voor het volbrengen van iets buitengewoons.

Doch, niets gewoner dan het gewone einde. Is de jongeling een grijsaard geworden, dan zijn de idealen in platheden verkeerd. Uit den gedroomden blondgelokten held, die eene rol op het wereldtooneel vervullen zou, groeit een renteniertje in een theetuin aan de Vecht. *Desinit in piscem mulier formosa superne*. Het bovenlijf der schoone nimf, met het edel gelaat en de blanke borst uit de golven, is gaan uitloopen in een gestoofden kabeljaauwstaart. Men gevoelde zich dichter, en werd hengelaar.

Vader Anton, Multatuli's verzonnen dagboekhouder, is een Hollandertje uit de tweede helft der 18de eeuw, voortgesukkeld naar de eerste helft der 19de. Op zijn zestigste jaar naar Nederland teruggekeerd, na in Indie zoogenaamd fortuin of carrière gemaakt te hebben, woont hij, met eene oude nicht en een jongeren neef, ergens buiten op Beekhoven. De kinderen van den neef noemen hem grootvader, ofschoon hij maar hun oud-oom is en nooit eigen kroost of eene eigen vrouw gehad heeft. De vraag of hij op het land zal blijven hokken en, ter wille van de gelegenheid tot hengelen, de drukte van het woelig gezin verdragen; dan wel, naar de stad trekken en zich eene of twee eigen bovenkamers huren; is hem voortaan een levenskwestie. Hij is de speelbal van den knaap Frits, die knorrig wordt en hem op de vingers tikt wanneer grootvader, bij het vertoonen der chinesche schimmen, met de uitgeknipte poppen onhandig omspringt.

En diezelfde oude, wiens bestaan opging in het óverleggen van een stuivertje aan gene zijde der linie, is geboren kort na Bonaparte, en heeft in zijne jonge jaren gewaand een soortgelijk genie als Napoleon te zijn. Een man geworden zou hij een paar troonen omverwerpen, het juk van een paar onderdrukte volken breken, een nationaal bevrijder en weldoener worden, grootsche en nuttige hervormingen invoeren, nieuwe gelooven stichten op de puinhopen van oude kerken, aan het hoofd eener herboren zamenleving komen, op zijne beurt eene kroon dragen. Tintelen deed hij van edelmoedigheid, van algemeene mensche-, van onbaatzuchtige eigenmin. Als een zegenend gesternte zou hij op-, als een zegenend ondergaan.

Arme jongelingsdroomen! Het laatste woord is aan een rijkgeworden amsterdamsch broodbakker, in een optrekje aan de vaart naast Beekhoven, van wiens goeden wil het afhangt of Vader Anton ongestoord uit visschen zal kunnen gaan.

Beklagelijker nog, het laatste woord is aan den kleinen Frits:

‘Nu, grootvader, dit is Alexander - dit zijn generaal - zoó - houd vast - als ik u nu aanstoot moet de generaal zijn arm opligten - en aan zijn knevels trekken - wacht, nog niet - dáár moet een boom staan - dáár - met de pink, grootvader - houd den generaal met *dien* vinger - en Alexander zóó - en als ik u nu aanstoot, grootvader, moet de boom schudden alsof 't hard waait - dat maakt *natuurlijk* - de generaal ligt den arm op - en Alexander schiet een geweer af - het paard moet schrikken van den slag en steigeren’....

Multatuli zegt in eene noot: ‘Dit is geschreven in een oogenblik van bittere moedeloosheid; en al beweert de verzamelaar der *Losse Bladen* [hijzelf] dat het *geen* paskwil is op den ouden man, - ik Dekker, die den ouden man toch ook gekend heb, ik geloof dat het wel een paskwil is.’

Natuurlijk moest de jonge auteur bij nader inzien het daarvoor houden! Had hij reeds op dat oogenblik, vlagen van mistroostigheid of afmatting niet medegerekend, het lot van Vader Anton als zijn eigen onvermijdelijk voorland beschouwd, er zou van hem niets noemenswaardigs terechtgekomen zijn. En toen hij het verhaal voltooide telde hij reeds vijfentwintig, toen hij er die aantekening bijschreef reeds eenendertig jaren! Zou hij eenmaal iets beteekenen, vond hij, dan behoorde hij zich te reppen. Het was tijd, meer dan tijd.

Hoe gaarne men te Batavia hem lijden mogt; welken goeden dunk men van zijne bekwaamheden had; welke aanvallen men op zijne hulpvaardigheid deed, - dat er *dit* in hem stak, daarvan had geen der kameraden het voorgevoel.

III

Eerst volgt nu iets droogs.

Door den gouverneur-generaal Merkus is Multatuli in Julij 1842 benoemd tot kontroleur 2de klasse voor de dienst ter Westkust van Sumatra, en door den generaal Michiels, toen civiel gouverneur van dat gewest, geplaatst te Natal. Dit was het begin eener nieuwe loopbaan, en tegelijk de eerste aanstelling buiten Java.

In het begin van 1845, - overplaatsingen geen gebrek, - bevindt hij zich weder op Java en te Batavia, en in 1846 of al vroeger te Poerworedjo, in Bagelen, waar hij werkzaam is als kommissie op het residentie-kantoor.

De resident van Bagelen is, wegens zijne beleefdheid en zijne voorkomendheid in den omgang, hem zeer genegen. Hij roemt zijne overvloedige vermogens, zijne kundigheden, zijne algemeene bruikbaarheid, zijne bedrevenheid in het maleisch - dat hij niet alleen vlot spreekt maar ook schrijft, en met arabische karakters. Van een ambtenaar van die bekwaamheid, zegt de resident, kunnen in een anderen en ruimer kring de beste diensten verwacht worden.

Deze aanbeveling zal hare werking niet missen.

In Februarij 1851 is Multatuli sedert twee jaren sekretaris van Menado, wordt in Oktober van dat jaar benoemd tot assistent-resident te Amboina, tevens magistraat en kommandant der schutterij, en blijft dit tot hij in Januarij 1852 een tweejarig verlof bekomt, en kort daarna voor het eerst naar Nederland terugkeert.

In 1855 bevindt hij zich weder op Java, en aanvaardt in Januarij 1856 de betrekking van assistent-resident in Bantam, afdeeling Lebak. Zes weken later vraagt hij, om de redenen die in *Max Havelaar* door hem blootgelegd zullen worden, zijn ontslag uit 's lands dienst, keert nogmaals en voor goed naar Europa terug, en wordt in Nederland de agitator met de pen dien wij allen gekend hebben.

Het gewigt dezer plaatsnamen en jaartallen is dat wij er Multatuli's loopbaan als indisch ambtenaar, hoewel zij ruim

genomen slechts zeventien jaren geduurd heeft, uit leeren kennen als opmerkelijk afwisselend en veelzijdig.

Wie eenige jaren doorbrengt op Java niet-alleen, maar ook op Sumatra, in de Molukken, en op Celebes, is in de gelegenheid zich praktisch te oefenen in de taal-, land- en volkekunde van voornamelijk gedeelten van den Archipel.

Kontroleur 2de klasse bij het binnenlandsch bestuur eener buitenbezitting is geen hooge rang; maar op zulk een ambtenaar, zoo hij pas tweeëntwintig jaren telt, rust er niettemin, - en rustte op hem ter Westkust van Sumatra in dien tijd vooral, - eene groote verantwoordelijkheid. De controleur was betaalmeester van den Staat, was hoofd der politie, presideerde den landraad of het equivalent van den landraad, vertegenwoordigde op kleine schaal in zijn persoon, en in zijn persoon alléén, het souverain gezag.

Was voor Multatuli die post eene uitmuntende inleiding bij de Maleijers, te Poerworedjo kon hij van nabij de Javanen bestuderen, op Celebes de Makassaren of de Alfoeren.

Assistent-resident van Lebak geworden stond de gelegenheid hem open, bij het besturen eener javaansche afdeling, de ondervinding en de kundigheden toe te passen verzameld op Java-zelf en elders.

In sterke mate, dit spreekt, moest het leven in zulk eene aziatische omgeving, het waarnemen van zulke toestanden, het bekleeden van zulke ambten, de zelfbewustheid gaan bepalen van een jong Hollander met genialen aanleg, vol denkbeelden, ongemeen weetgierig, maar dien de omstandigheden tot een onvrijwillig autodidakt gevormd hadden, en dien men van zijn geboortegrond had losgemaakt op een leeftijd toen voor zijne jonge evenknieën in het moederland het hooger en het hoogste onderwijs nog aanvangen moest.

Multatuli's persoon is een uitgezocht exemplaar dezer hollandsche varieteit uit de dagen die 1848 onmiddellijk voorafgegaan en op 1848 onmiddellijk gevolgd zijn. Multatuli's geschriften zijn er de zuivere uitdrukking van.

Terwijl Jacob van Lennep den *Pleegzoon* en de *Roos van Dekama* voortzet en verjongt, Da Costa in zijne *Vijfentwintig Jaren* het zwijgen verbreekt, Bakhuizen van den Brink en

Potgieter de 17de eeuw bestuderen en in beeld brengen, Heije kinderliederen zingt, mevrouw Bosboom het *Huis Lauernesse* schrijft, Gouverneur *Jan den Rijmer* het woord verleent, Kneppelhout in zijne donkere kamer den omtrek der leidsche studenten opvangt, Jonckbloet de *Physiologie van den Haag* geeft, Van Vloten zich op het middennederlandsch proza werpt, Beets en Hasebroek en Ten Kate de poëzij van Byron en Lamartine overplanten, of medewerken aan de *Nederlanders door Nederlanders geschetst*; terwijl Geel's *Onderzoek en Phantasie* langzaam dóórdringt, De Vries zijn woordenboek ontwerpt, Fruin zijne *Tien Jaren* voorbereidt, Schimmel de hervorming van ons tooneel onderneemt, De Génestet *Fantasio* en den *Sint Nikolaasavond* voordraagt, Abraham des Amorie van der Hoeven Jr. eene duitsche akademiëreis doet, in de moedertaal gemeenzaam-verheven leerredenen uitspreekt, diepzinnige aforismen over katholicisme en protestantisme opteekent, in schoone verzen het ontspringen der godsdienst aan het menschelijk gemoed vergelijkt bij het slaan van naffhavlammen uit den schoot der aarde, Van der Hoeven, *Geloof des Harten*, 1841:

Geen schemerende lamp, aan vreemde toorts ontstoken!
 Geen flikkring van 't genie en geen geleende gloed!
 Is eens de bliksemstraal het aardhol ingebroken,
 - De naphtha vlamt hem te gemoet.

- zit daarginds, te Menado in den Maleischen Archipel, zit een tijd- en rasgenoot van die allen, wiens deelgenootschap aan hunne ontwikkeling schier gewelddadig afgebonden of doorgesneden is, zit hij, vier duizend mijlen uit de buurt, aan zijne hollandsche herinneringen voort te spinnen, indrukken van buiten op te vangen, blikken in de toekomst te slaan, zit hij aan zichzelf en aan *zijne* toekomst te denken.

Het is waar dat het trage zeilschip toen al op de voordragt begon te staan om allengs te worden afgedankt en gesloopt. De overlandmaildienst, al moest voor het doorgraven der landengte van Suez de eerste spade nog in den grond gestoken, en zelfs van den onderkoning van Egypte de onmisbare koncessie nog verkregen worden, was reeds eenigzins georganiseerd.

Maar dit gold alleen voor hetgeen over Singapore naar Batavia en naar de noordkust van Java kwam; niet voor de andere eilanden van den Archipel. Eene afzonderlijke nederlandsch-indische stoombootdienst, voor het verbinden van Java met Sumatra, met Borneo, met de Molukken, bestond nog niet of werkte pas half. Er verliepen vaak maanden dat er op Celebes geen tijdingen van Batavia kwamen; geen europeesche dagbladen, geen fransche of hollandsche boeken. Maanden, eer er weder gelegenheid was om van Celebes over Java naar Europa te schrijven. Een ambtenaar, verplaatst van Poerworedjo naar Menado, bleef somtijds langer dan een half jaar onderweg.

Heeft Multatuli, terwijl in Nederland zijne tijdgenooten deelnamen aan de beweging voortgekomen uit de grondwetsherziening van 1848, heeft hij met deze karige hulpmiddelen het moeten doen, zijne opgewektheid en zijne belangstelling waren misschien te levendiger, naarmate de afstand zijne verbeelding meer vrijheid bij het beoordeelen liet.

De sociaal-demokratische Februarij-omwenteling in Frankrijk; de verwachtingen door haar opgewekt bij de nationale eenheidspartij in Duitschland, en de reactie daarop gevolgd; de parijsche Junijsdagen en de opkomst van Napoleon III; Rome ontruikt aan Garibaldi; de koning van Sardinie verpletterd door de Oostenrijkers; Kossuth geslagen; Blum gefusilleerd, Kinkel tot vestingstraf veroordeeld, daartegen in, de abolitionistische strooming in de noordelijke helft der Vereenigde-Staten, gewekt door *Uncle Tom's Cabin*, - slechts een echo dier gebeurtenissen moge tot Celebes en de residentie Menado doorgedrongen zijn, Multatuli heeft dien weerklank opgevangen, er zijne sluimerende denkbeelden naar gevormd, er de herinnering van bewaard en met zich medegebragt uit Indie.

Wij zijn geneigd het vreemd te noemen dat, bij zijn terugkomen in Holland, de gelederen zich niet van zelf voor hem ontsloten hebben, en hij, welkom geheeten bondgenoot en mede-aanvoerder, niet terstond opgenomen is onder de nederlandsche hoofdleiders van toen.

Maar in de werkelijkheid gaat dit zoo gemakkelijk niet.

De ontvangst, welke Sjaalman te Amsterdam ten deel viel, leert het.

Wie gelijk Multatuli als knaap zijn vaderland verlaat, en, nadat de dood intusschen ouders en vrienden weggenomen heeft, als licht- en luchteischend man er terugkomt, vindt alle vensterbanken bezet. Ieder der tijdgenooten heeft zijne eigen zaken aan het hoofd, zijne eigen belangen, zijn eigen vechten voor eene zit- of staanplaats op de groote markt. Van landgenoot is de huiswaarts gekeerde een vreemdeling geworden. Voerde hij tastbare voordeelen in zijne mars, misschien zou men, na die bezigtigd en van hunne echtheid zich vergewist te hebben, hem inhalen; komt hij enkel mededingen, dan sluit men hem uit. De oude broederband is verbroken.

Is hij de anderen niet sympathiek, wederkeerig zijn zij het evenmin. Zijn horizont heeft zich uitgebreid, vindt hij; de hunne is beperkt gebleven binnen de oude grenzen. Terwijl zij de akademie van wetenschappen bezochten, deed hij het de hoogeschool van het leven. Hij houdt *zijn* hart voor warmer, *zijn* blik voor ruimer, *zijn* oordeel voor juister, *zijne* kritiek voor scherper. Hij durft meer en vermag meer, beweert hij, omdat hij onafhankelijk is en niemand naar de oogen behoeft te zien.

Van die zijde vertegenwoordigt Multatuli in zijn persoon de geheele telkens aangroeiende zamenleving van Nederlandsch-Indie, in hare betrekking tot de zamenleving in Nederland. Men denkt er bij aan het antagonisme van twee hoogmoeden of twee fierheden.

Nederlanders die Indie niet kennen, - of eerst op gevorderden leeftijd en slechts voor een gering aantal jaren zich derwaarts verplaatsen, - zullen gerepatrieerde landgenooten, welke aan Indie hunne geheele vorming te danken hadden, steeds met zekere verwondering aanstaren, en, zoo niet te hunnen aanzien ik weet niet welken argwaan koesteren, dan toch hen op een afstand houden. Er schijnen volgens hen uit Indie slechts twee klassen van personen naar Nederland terug te keeren, op één suikerlord vele honderden schooijers of maatschappelijke schipbreukelingen. In de poëzie der ge-

schiedenis draagt Nederland er roem op voor het vaderland der geuzen te gelden, maar de geuzen der werkelijkheid zijn er niet in aanzien, en al hetgeen uit Indie komt en geen millionair is ligt er eenigzins onder verdenking van geuzerij.

Omgekeerd klimt, door het toenemen der landbouw-ondernemingen op Java en elders in den Archipel, door de gestadige uitbreiding van het korps der burgerlijke indische ambtenaren en der officieren van het indisch leger, ook voortdurend het cijfer der Nederlanders die zich aan de tegenovergestelde miskennis schuldig maken.

Dezen, trotsch op hunne indische vorming, beschouwen hunne achter- en bij den haard gebleven landgenooten zooals men op de hoofdplaatsen van Europa en Amerika het kleinstedelingen, of bloedverwanten uit de provincie doet. De grootheden tehuis noemden zij dorpsgrootheden; de vernuften van den eersten, vernuften van den tweeden rang. Het moederland lijdt volgens hen aan eene afgodische vereering voor het geld, zamenhangend met bekrompenheid, kleingeestigheid, menschevrees, en allerlei vooroordeelen. Met de oudvaderlandsche deftigheid, middelmatigheid, en berekening, steken zij den draak.

Het evenwigt tusschen beide zienswijzen zal mettertijd zich ongetwijfeld herstellen. Het treffen eener groote nationale ramp, - een oorlog, eene overheersching, - zou daartoe heilzaam kunnen bijdragen. Doch, ook voor ons toenemen in zelfkennis, zonder meer, is de studie van het verschijnsel alvast nuttig. De geschriften van Multatuli bieden voor één helft dier soort van eigen waarneming overvloedig gelegenheid aan, en zij danken aan hunne eenzijdigheid te dien aanzien een niet gering deel hunner beteekenis.

IV

Eer ik beproef iets te zeggen over twee voorname werken van Multatuli, - den indischen roman *Max Havelaar*, en den nederlandschen *Wouter Pieterse* die in de *Ideën* verspreid staat, - vraag ik verlof tot aanhalen van enkele plaatsen uit het ongedrukt gebleven dagboek van 1851, beiden voorafgegaan.

Met het toenemen in leeftijd is Multatuli een naauwkeurig waarnemer van het nederlandsch leven geworden, inzonderheid van het lagere; en dit maakt scheiding tusschen de jaren zijner indische afzondering en de latere, gevolgd op zijne eerste en tweede thuisreis.

Natuurlijk hebben de hollandsche herinneringen, en de gaaf tot opmerken van het hollandsche, hem nooit ontbroken: het oudere dagboek vertoont er de sporen van. Maar die kiemen sluimerden toen nog half. De vaderlandsche heugenissen lagen, als 's morgens in het gebergte een dal, onder een mist, nog niet vaneen gescheurd en weggevaagd door de zon.

Evenzoo heeft het geruimen tijd geduurd eer Multatuli zijn talent is gaan wijden aan de bijzondere studie en schildering onzer koloniale kwestie, en meer in het algemeen aan hetgeen men in dagbladstijl brandende maatschappelijke vraagstukken noemt: eigendom, huwelijk, erfregt, stemregt, onderwijs, armwezen, gevangeniswezen, belastingen, regtspraak, lijkverbranding, vrouwelijke emancipatie.

Het talent was er, maar had zijne aangewezen stof nog niet gevonden of nog niet met hartstogt omhelsd. De groote onderwerpen, hoewel toen reeds op het menu geplaatst, bleven vooreerst onaangeroerde schotels. Bij het behandelen van kleinigheden, het vertellen van anecdoten, schemerden hunne geduchte namen maar even door. De meeste tijd werd besteed aan het opteekenen van het kurieuse in de naaste indische omgeving, aan gissen naar hetgeen voor zijn persoon de hollandsche toekomst baren zou, en bovenal aan zelfbespiegeling:

Menado, 24 Februarij 1851. - Het leven bestaat uit tusschenzinnen - het mijne althans. Maar vanwaar dan mijn God die wildheid in mijn gemoed, die woeste verbeelding!

25 Februarij. - Het is het eerst dat ik dus schrijf. Het is een voorspel van mijn vast voornemen om tot het volk te spreken. Ik ben zwanger van denkbeelden; over weinige dagen ben ik eenendertig jaar - het is tijd, tijd, - nu of nooit, dat is: *weldra* of nooit. Eenendertig jaar, en ik heb nog niets gedaan!

Ik heb vandaag zeer zoet mijn werk gedaan; - van middag

hadden wij visite van twee heeren te paard, - een en ander is verkoelend, zeer verkoelend. Dat geeft de goede God ons Indiers, omdat wij geen ijs hebben.

28 *Februarij*. - Weêr visite gehad - douches. Maar toch niet geheel, want ik heb mij driftig gemaakt door te willen bewijzen dat de uitbesteding van opvoeding en onderwijs aan een vreemde, à tant par mois, eene soort van crime tegen de natuur was. 'Mijne kinderen in Holland kosten mij nu al f 11.000', zei de man. En ik vraagde of hij God de kwitanties toonen zou als Deze hém vraagde: 'Qu'as-tu fait des enfants que je t'ai donnés?' 't Was een Franschman.

Van de week maakte ik eene portefeuille los met teekeningen (ik houd veel van mooye platen en heb er velen). Een bij, hommelmot, of wesp, had tusschen de randen der portefeuille celletjes gemetseld. Dat gebeurt veel hier; onze woningen zijn zoo open. In elk compartimentje lag een ongeborn diertje te slapen, wachtende op de lieve natuur die het vleugels geven zou. Welnu, bij elk popje lagen twee, drie, vier doode vliegjes - dat had de moeder gedaan. Wat moest zoo eene moeder van mij denken als zij denken kon, en wie weet!

En mijne katten dan! Wij hebben lieve katten, hollandsche katten. De indische katten hebben korte afgeknotte staarten; 't is of er een knoop in ligt. Maar *onze* katten zijn waarlijk mooi. Nu dan, telkens als ik eene kat haar jong zie wegdragen in den bek, denk ik er aan: 'Hoe meer ik katten leer kennen, hoe minder ik van menschen houd.'

Verbeeld je nu dat ik die wesp eens proponeerde hare popjes bij eene andere wesp, geleerder dan zij, in te kwartieren. Of de kat, hare jongen door een kater uit de buurt te laten dragen, sterker dan zij van gebit. De beesten zouden mij aanvliegen. En zet daar eens naast dien man van de f. 11.000!

Ik geloof in 1837, was ik met P. naar het Nut te Buiksloot geweest. Het waaide een storm. Bij het Tolhuis, daar waar men die sluisdeuren overloopt, was eene vrouw met een kind. Er was gevaar op die sluis, en kwestie of tweehanden-vrij genoeg was om zich te houden aan de balustrade die, zooals ge welligt weet, maar aan één kant was. 'Vrouwtje,

mag ik je kind dragen?’ 't Was eene stevige boerevrouw: ze had mij wel over de knie kunnen leggen. ‘Dankje, jongheer, ik ben *mans* genoeg geweest om het kind ter wereld te brengen, ik ben mans genoeg om het te dragen ook.’ En ze bragt het er over; en in de Tweede Buiksloter gaf ze 't de borst. O die vrouw!

1 Maart. -- Weêr visite. Ik heb er deze keer hoofdpijn van, omdat er maar één kwam. Drie, vier, houden *elkaêr* bezig, maar één komt geheel voor mijne rekening. *Praten* kan ik niet: ik zwijg of ik *spreek*, en dat laatste is meermalen vermoeijend, want ik grijp dan wel eens dieper of hooger dan ‘praten’ gedooft. 't Is me dan een gevoel of ik iemand moet op- of voortrekken; en ze verzeggen het maar, een handje meê uit te steken.

Onlangs viel 't gesprek op verdriet, tegenheid, zwarigheden enz., in 't leven. Ik vertaalde dadelijk smart, en greep een idee aan dat mij voorbijvloog: ‘O, smart kan zoet zijn!’

De smartman wou niet met mij omhoog. ‘Dat kan ik niet vinden’, zei hij. Toen *ik* aan 't betoogen, dat kunje nagaan. Ik voelde en tastte en greep in 't rond en zocht... naar bewijzen, naar gevoelsbewijzen. Wat ik zei weet ik niet meer: maar dit herinner ik mij dat ik ten slotte den man niet langer houden kon. Ik zakte, zakte met hem tot: ‘Heb je wel eens tandpijn gehad?’

Mooi was het niet van mij; maar zie, ik had die tandpijn noodig om iets te bewijzen. 't Ware mij een voetbankje geweest, en dan had ik den man wel weêr hooger gekregen, en de tandpijn dáárgelaten.

‘O - dat - is - geheel - iets - anders. - Tandpijn - is’ -. En hij woû me toen gaan vertellen wat tandpijn was! Toen liet ik den man liggen; dat is die vermoeijenis waarvan ik sprak.

Verbeeld u Christus: ‘Het koningrijk der Hemelen is gelijk het mosterdzaad’. En daarop het antwoord: ‘Neen - dat - is - niet - juist. - Mosterdzaad - is etc.’ Met eene botanisch-culinaire verhandeling over de mosterd. 't Is niet uittehouden.

2 Maart. 'S avonds. - Alweêr visite; maar ik heb ze ge-

zegd dat ik hoofdpijn - krijgen zou als ik te lang sprak of luisterde; en ze gingen. Maar toch, mijne stemming is weg, en ik zie vooruit dat ik in spijt van mijn eed weêr zal afhangen van mijne pen.

Heb je dat óók wel dat ge geen baas zijt over uw geschrijf? 't Is eene fout zeker, eene zwakheid. Je weet zoo niet waar je belandt. En toch, er is een zeker genoeg in, je zoo geheel en al weg te geven aan den indruk van 't oogenblik. 't Is een gevoel als iets wiegelends zonder stuur; iets opiumachtigs, iets als 't 'uitloopen' van een schommel. Herinnert ge u dat gevoel ? Neen of ja, - maar als ge jongens hebt, laat ze nooit schommelen. 't Is niet goed, dat weet ik.

Er is in het werk van jufvrouw Toussaint veel schoons en niemand zou liever dan ik haar ridder willen zijn, - als men haar eenmaal zal beginnen aan- of aftevalen. Maar zoolang men haar vergoodt, kan ik niets van haar velen.

't Is heel wel mogelijk, als ik overkom, en bij u anschel, en gij niet thuis zijt, en ik zonder mijn naam te noemen, alleen de boodschap achterlaat 'dat er een vreemde meneer geweest is die van middag zal komen eten', - 't is heel wel mogelijk dat gij mij 't verder verblijf ten uwent opzegt.

Verbeeld u, ik riep een man van de straat in huis en aan tafel; of ik zat in de keuken met de meid te praten en hield ze van 't werk af; of ik stookte de kagchel op met een Statenbijbel; of mijn gekibbel met u verveelde u.

Want kibbelen zouden we - daarover zal ik een verhaaltje schrijven voor de vuist: Damon en Pythias, 2de Deel (de lezer wordt verondersteld het 1ste Deel te kennen):

- 'Van 't schavot *bras dessus bras dessous* met Denys naar huis. - Diner ten hove.
- O wat duurden hun die toasten lang aan 't dessert, en met welke drift schoven zij hunne stoelen weg toen de laatste dronk - de gezondheid natuurlijk van de Dames te Syrakuse - weggeslikt was. Want zij hadden behoefte elkander te omhelzen, - alleen met elkaêr, - ver van de truffels en de opgedrongen vriendschap van Dionysius.
- "Mijnheer Pythias", riep de knecht, eene deur openende. 't Was eene logeerkamer. Damon woû meê binnengaan. Hij smachtte naar de omhelzing. - "Pardon

mijnheer, uw kamer is ginds. 't Is maar een éénmans bed hier". - "Ben je mal, kerel, weet je niet dat wij, Damon en Pythias, wij de helden van de schavot-historie van zoo even, één zijn in leven en in sterven? Dat we"... - "t Is mogelijk, menheer, maar het bed"... - Het doet er niet toe wat de vent verder zei of dacht. Damon schikte zich in zijn lot, en wenkte Pythias een "straks" toe. - Ieder maakte zich "lekker" in zijne kamer. In nachtpantalon en kabaai kwamen ze gelijk uitloopen, en daar had je de omhelzing in de gang: "Dierbare Damon!" - "Dierbare Pythias!" - "Wat ware ik zonder u!" - "Heilige vriendschap!" - "O, Goden!" - "Goden, o!" - "O, ik wist dat gij komen *zoudt*, van ochtend, maar ik hoopte dat gij *niet* zoudt komen". - "Ik was er eer geweest; maar de wind"... - "Toen ik tien uur hoorde slaan, dacht ik"... - "Tien uur? Pardon; toen was ik er al". - "Toch niet. Toen ik tien uur hoorde slaan"... - "Lieve vriend, wat praat je? Ik was er al lang toen 't tien sloeg. De koning begon juist te schreijen; herinner u maar"... - "t Is *niet* waar. De klok sloeg juist toen ik mij gereed maakte om te knielen". - "Wel verd-d hoe heb ik het met je? En ik"... - "*Mijn* horlogie is gelijk!" - "En 't *mijne* dan?" - En ze haalden hunne horlogies. - "t Is nu drie minuten over twaalf". - "Neen, twee!" - "Neen, drie! Neen twee, neen drie, neen twee, neen drie, neen twee!" - "t *Mijne* is van Breguet". - "Dit is een patent-lever, een timekeeper". - "t Loopt over tien steenen, kijk maar". - "En dit dan! *Échappement á cylindre*. De stuurman heeft er de zon op geschoten". - "Ben je daarom zoo laat gekomen?" - "Je bent vervloekt verwaand op je horlogie". - "Neen, maar ik kan je bluf niet velen met het uwe". - "k Zal me weêr zoo voor je reppen"... - "Ik heb uw gerep niet noodig. Je kunt gerust wegblijven". - "Mijnheer, ik heb de eer u te saluëren!" - "Mijnheer, uw dienaar!" - En ze gingen.' In Schiller's ballade heeten de twee vrienden Damon en Phintias. - Bij Tollens, wiens *Gijzelaar* eene gebrekkige vertaling van Schiller's *Burgschaft* is, heet Damon Moros. De ander wordt alleen aangeduid als 'mijn vriend' en 'zijn vriend'. - Schiller heeft welligt geput uit Cicero's *De Officiis*, 3de Boek, 10de Hoofdstuk. - Damon en Phintias of Pythias waren Pythagoreërs, en hunne geschiedenis of hunne legende moet beschouwd worden als eene bijdraag voor de kennis der vriendschap bij de Ouden, opgevat als eeredienst.

3 Maart. - Een fransche kleêrmaker te Batavia had eene broek voor mij gemaakt die ik wat duur vond. Ik trok eene andere broek aan, die door een Chinees gemaakt was, en die ik meende dat goed zat, ging daarmede naar den Franschman, en vertelde hem dat zij veel goedkooper was.

Hij betrok en beplukte de broek aan alle kanten, trok de lip op, en zei: 'Ce pantalon (hij trok haar scheef regts), ce pantalon (scheef links), mais, m'sieur, ce pantalon ('t was sterk goed, gelukkig), ce pantalon, mais ce n'est pas un pantalon!'

Ik had er het ding toch voor aangetrokken, en meende er niet indécént meê gekleed te zijn. Ik had den man kunnen vragen of hij mij voor een sansculotte hield, etc. Maar je begrijpt dat ik mijn valsch vernuft niet waagde aan *zijn* genie. Want geniaal is het. 't Is een soort van Napoleontisme in de kleêrmakerij.

Nog eene pantalon-historie, - al wat Napoleonlike is bevalt me.

Een heer te Batavia had een nieuwen pantalon aan, ging er meê uit, en zie, of liever zie niet, de broek scheurde - waar men het 't minst gaarne heeft. Hij den volgenden dag naar den kleêrmaker. Misschien dacht de goeije man dat hij in zijn regt was en het dien ber--den Franschman eens goed zou vertellen. Hij had, net als ik, gerekend buiten het genie van dien Franschman.

De eerste furie sla ik over. Je kunt je wel verbeelden hoe men zoo'n broek over de toonbank gooit met het gat naar voren - ik kan het niet anders zeggen. Hoe men dat... gescheurde gedeelte... wijd uitspreidt om het nog grooter te doen schijnen dan het is. Hoe men buldert, enz.

De Napoleon hoorde hem bedaard aan, en vroeg, toen hij aan 't woord kon komen, heel pacifiek: 'Mais, m'sieur, qu'avez-vous fait de ce pantalon?' - 'Wat ik er meê gedaan heb? wel, je l'ai mis'. - 'Soit! Et puis?'

Let nu eens wél op hoe 't genie alles naar zijn wil dwingt, en hoe het hier den kleêrmaker, van 't bankje der beschuldigden, in eens op den presidialen stoel helpt. *Hij* vraagt; hij *onder* vraagt, wat meer is. ‘Wat hebt gij gedaan met de broek die ik voor u gemaakt heb?’ er ligt majesteit in die vraag. De ander voelde dat hij voor zijn Regter stond.

‘Vous l'avez mis, soit! Et puis?’ - ‘Puis, je suis sorti.’ - ‘Soit! Et puis?’ - De man begon te stamelen; hij trok de broek naar zich toe. Hij begon te gevoelen dat hij ongelijk had. - ‘Et puis, m'sieur?’ met iets in den toon als: Antwoord, ellendeling! - ‘Puis je me suis (hij vouwde de broek toe - het gat keek hem akelig aan), je me suis rendu chez’... - ‘N'importe. Et puis?’ - ‘Là, j'entrais’... hij sidderde. - ‘Soit! Et puis?’ - ‘Je saluai’... hij schoof naar de deur. - ‘Soit. Et puis?’ - ‘Je m'assis’... - ‘Ah, m'sieur, voilà l'affaire! Les pantalons, m'sieur, qui sortent de mon atelier, m'sieur (de man was de deur uit, maar hij riep het hem na), ce sont des pantalons *pour se tenir debout*, m'sieur, et non pour s'asseoir, m'sieur! On ne s'assied pas au salon, m'sieur! A Paris, m'sieur’... - De rest weet ik niet.

8 *Maart*. - In den Jvaschen oorlog van 1825 enz. (ik weet het van een ooggetuige) ving men een spion, een inlander. Volgens gewoonte moest die man dadelijk doodgeschoten worden. Men bond hem aan een boom, en gaf één soldaat last op hem te vuren. In vreedetijd executeert men met een *peloton*. Ik heb er vrede meê. 't Is een reste van menschelijkheid, en dat is al veel - voor Christenen! Maar in den Jvaschen oorlog had men geen tijd voor zooveel omslag. Waar zou het heen als elk spion een heel peloton gekregen had? 't Zou eene onbescheiden vordering van de spions geweest zijn! Men gaf dus één soldaat last: schiet dien kerel dood!

Om niet te missen nam hij den afstand wat kort, - wat *heel* kort: ‘De kogel heeft geen licht te zien’, zei hij. Dat is: zóó uit den loop zoo in het hart, de tromp op de borst. Ook had hij er wat veel kruid op gedaan. Gij weet dat los kruid genoeg is, *à bout portant*.

De spion zag hemforsch in 't gezicht, en zeide: 'Koerang kirie', dat is: 'Wat meer links'. - 'G-v-d', riep de soldaat, - want hij was kwaad dat de man niet bevreesd was, en hij haalde den haan over. Toen ketste het geweer, - of althans het pankruid alleen brandde af, men had de percussies nog niet in die dagen. Thans hebben alle Christenkrijgslieden percussies op hunne geweren.

De man leefde nog, en hij lachte. Ja, hij lachte den soldaat uit, - omdat zijn geweer weigerde.

Toen werd de Christensoldaat boos. Hij keerde zijn geweer om en sloeg den lachenden Mohammedaan de hersenen in met de kolf. Ook in middeneeuwsche heldedichten, het *Nevelingelied*, *Goedroen*, ontmoet men voorbeelden van zulk lachen in den nood of de zegepraal als teeken van barbaarschheid. - In het Oude-Testament lacht God de vijanden van Israël uit. Psalm II.

9 Maart, zondagmorgen. - Sedert acht dagen gevoel ik aandoeningen in de lever. Dat is (met dysenterie) de ziekte die hier het werk doet van tering in Holland. Maar ik ben niets bevreesd voor mijn lever. Want zij zou zich moeten reppen als zij het niet uithield tot ult^o '53, en dan hoop ik klaar te zijn om eens met verlof te gaan. Klaar wil zeggen dat ik dan geld genoeg zal hebben voor een paar jaar, dat is 20/m. Met minder kom ik niet, want ik heb nababs caprices. Als je ze hoort zal je vragen of dit emmetje mille of millioen beduidt. Het laatste ware niet te veel voor mij.

Ik wil namelijk in Holland:

Haring eten, één kwartier na 't inrijden van de eerste kar.

Boerekool eten, als het goed koud is. Maar er moet iets meer zijn dan voor mij alleen: ik ben geen groote eter. Mijn knecht moet ieder binnenroepen die er uitziet als ware hem boerekool welkom.

Naar de kermis gaan en op mijn gemak in eene poffertjeskraam zitten, om de jongens te zien eten die ik binnen zou roepen.

Alle arme kinderen in Europa laat ik Sint Nicolaas houden.

Ieder krijgt zijn naam in letterbanket en 'wat daarnevens past', zooals Tollens zegt Tollens, *Winteravondliedje*:

En nooden we eens een vriend, te gast,
 Wij zetten vleesch en visch -
 En somtijds wildbraad op den disch,
 Met wat daarneven past.

Ik wil mij laten kiezen voor de Tweede Kamer.

Den Rodolphe uithangen, min het boksen. O, die Sue, die dief! 't Is waar, in 't *schrijven* is hij mij vóórgeweest, maar ook alleen in 't schrijven.

Ben ik klaar met de weinige armen, die in Europa verscholen zijn gebleven voor de Argus-oogen der christelijke liefdadigheid, dan laat ik in Den Haag de Opera spelen voor mij alleen. Maar 't moet op de affiches staan dat het voor mij is.

9 Maart, zondagavond. - Zonder gekheid. Over een paar jaar hoop ik te komen. Ik heb heimwee. *Herz, mein Herz, warum so traurig* zing ik - wel wat valsch - ik ken de wijs niet regt - maar ik meen het goed. Schrijf maar op: ult^o '53, want dan eerst heb ik vijftien jaren dienst; dat is de termijn voor een verlof: alleen wegens ziekte gaat men vroeger. Maar naar Holland *moet* ik, want ik heb er graven te bezoeken. - Vóór ik er aankom reeds - de Noordzee. Willem, Willem!

Als nu maar mijn lever mij met rust laat. Of dat zij vóór dien tijd een verlof wettigt wegens ziekte, - maar dan sterft men dikwijls op reis. Een graf in zee! 't Lacht mij toe, maar gaarne zou ik nog wat *doen* vóór dien tijd.

En na dat alles zijn wij nu zuinig, zeer zuinig. 't Viel mij wat vreemd in de beginne; maar ik heb 't gepoëtiseerd, en nu gaat het. Ik heb mijn gereken en getel in verband gebragt met de graven daarginder - en waarlijk, nu gaat het.

18 Maart. - Als ik nu niet zoo lui was, zou ik wel eens - ja dat zal ik doen. Ik zal eens iets copiëren uit een boek van een ander dat ik gedecideerd schoon vind. Als dat mij dan óók zoo afvalt onder 't schrijven, rijst mijn eigen werk misschien een beetje. Zoo niet, dan is het vonnis geveld.

Veel had ik er voor over, zekerheid te hebben of ik voor iets in staat ben of niet; want de gedurige twijfel daaraan beneemt mij de kracht tot doorzetten die ik toch zoo hoog noodig heb om mijne traagheid te overwinnen. Met ijver zal ik iets beginnen; de opgewondenheid, - die al wat er is op 't gebied der Aesthetiek leven geeft - is dáár. Ze zou ook voortstroomen ten einde toe: er is kracht genoeg. Maar zie, ik behoef me maar even in 't hoofd te halen: 't is toch maar prulwerk', en weg is de impressie.

Reeds lang heb ik mij beziggehouden met een streng onderzoek daaromtrent. Mijn eigen oordeel tel ik geheel niet; want evenals ik soms mijn werk 'mooi' vind, heb ik andere oogenblikken van zoodanige minachting er voor dat ik mij haast het te parodiëren, uit vrees dat een ander het doen zal. Ik zing of neurie verzen, die, mooi, of niet, toch *telquel* vruchten zijn van dichterlijke opwekking en als zoodanig verwant aan het beste wat ik heb, - mijne ziel, mijn hart. Welnu, ik heb er soms plezier in ze te zingen op de wijs van Jan die Lijsje sloeg!

't Klinkt me dan wel als een zonde - maar ik heb er plezier in. Ik heb een man gekend die nooit meer in zijn schik was dan als hij over de 'stomheid', de 'beroerdheid' zijner kinderen mogt uitvaren.

Mijn oordeel bewijst dus niets. Ik observeer *anderen*.

Maar wie *zijn* die anderen? 't Is zoo gemakkelijk Menado te verbazen, en het doen verstomd staan over 'zoo'n genie!' Maar dat beteekent niet veel.

De 'goede opinie van vrienden en bekenden die zoo aandrongen op de uitgave' heeft al zoo veel middelmatig in de wereld geschopt, dat ik puur het land krijg als men zegt dat het 'lief' is. En bovendien, dat 'lief vinden' is nog niet eens *opregt*. Ik heb er proeven van.

V

De indruk dien een boek als *Max Havelaar* maakt - en hetzelfde geldt van hetgeen verder door Multatuli over Java geschreven is - hangt voor meer dan de helft aan de omstandigheden

waaronder het in het licht verschijnt, en aan de op dat oogenblik heerschende denkbeelden.

In 1860 vormde de verhouding van Nederland en Indie, in de voorstelling van het nederlandsch publiek, een geheel ander beeld dan nu.

Sedert een dozijn jaren en langer staan wij thans, tegenover onzen bruinen broeder daarginds, met het kapmes in de vuist en het geweer op schouder. Hij, van zijn kant, doet zich aan ons kennen in al de felheid en onverzoenlijkheid zijner vijandschap. Van de weldaden onzer beschaving is hij niet gediend. Wij hebben onze humane bedoelingen te zijnen aanzien tijdelijk er aan moeten geven. Ons bezielt een gevoel van haat jegens hem, wegens het geld dat hij ons kost, de vernederingen die hij ons op den hals haalt, de bloedbelasting die hij van ons heft. Wij loochenen niet dat wij bezig zijn een ouderwetschen indischen verdelgingsoorlog te voeren. Robidé van der Aa: 'De meer vreedzame onderwerping van Sumatra's Oostkust; de des te bloediger verdelgingsoorlog in Atsji; dit alles enz.' Indische Gids, 1882.

Zoo dacht men in Nederland niet, toen Multatuli optrad. De groote javasche oorlog, uit welke wij hem in zijn dagboek eene herinnering van derden zagen opteekenen, behoorde tot een vergelijkenderwijs langverleden tijd. Eene eeuw van altoosdurenden vrede scheen aangebroken. De inlander was een ongewapend en weerloos veldarbeider geworden, vruchten telend voor onze europesche markt. Gewillig liet hij met den rotan zich drillen. Zijn lot wekte deernis. Het waren de wittebroodsweken onzer voorstelling van den Armen Javaan. Uit denzelfden tijd dagteekende de Maatschappij tot Nut van den Javaan, opgericht door den menschlievenden en edeldenkenden Bosch.

En dit is niet het eenig onderscheid tusschen toen en thans.

Ons is tegenwoordig het denkbeeld niet vreemd dat Nederland, ten aanzien zijner koloniale wingewesten, in den toestand van Beijaert verkeert, het strijdros van Reinout van Montalbaan in den middeneeuwschen roman *de Vier Heemskinderen*, toen het verdronken zou worden in de Oise.

De molensteenen aan den hals en de voeten, zeggen wij,

welke door hunne zwaarte Nederland naar den afgrond dreigen te slepen, heeten Java, Sumatra, Borneo, Celebes, en verdere eilanden van den Archipel. Naar de formule van den wijsgeer Herbert Spencer begint zich onder ons de overtuiging te vestigen dat zulke kolonien, indien men de oorlogs- en administratiekosten in rekening brengt, in den regel aan het moederland groote verliezen berokkenen. Brief van Herbert Spencer aan Yves Guyot, in de europesche dagbladen van Junij 1885. De meening is voorgedragen dat, moesten wij te eeniger tijd Indie missen, Nederland daardoor niet zou ophouden Nederland te zijn, en wij dan in elk geval nog gelijk zouden staan met Wurtemberg.

Twintig of vijfentwintig jaren geleden luidde, wanneer men te Amsterdam en in Den Haag voor een keer aan het trekken of kaartleggen ging, het horoskoop geheel anders.

Ook toen wel is waar hoorde men nu en dan Nederland als een drenkeling en schipbreukeling voorstellen, niet in staat den wal te bereiken, of het zoo lang uit te zingen tot hij door voorbij varenden opgevischt en aan boord genomen wordt.

Maar, tegenover dit beeld van den zinkenden passagier stond dat der weldadige koloniale reddingsboei, ligter dan het water, en den ongelukkige, zoo hij niet zwemmen kan of zijne krachten door het langdurig zwemmen uitgeput werden, een providentieel steunpunt aanbiedend. Indie, redeneerde men toen, Indie is de kurk waarop Nederland drijft.

Zoo stonden de zaken ongeveer toen *Max Havelaar* verscheen.

Multatuli nam het symbool der reddende kurk, aan hetwelk eene financiële of kruideniersberekening ten grondslag lag, niet over. Zijne oorspronkelijkheid noch zijne poëzie gedoogden dit. Evenmin wraakte hij het beeld. Hij gaf er een ander voor in de plaats.

Volgens hem lag er tusschen Oostfriesland en de Schelde een roofstaat, niet ongelijk aan het Algiers der 17de eeuw, waar, indien er geld was, de Staten-Generaal den admiraal De Ruyter heenzonden, met last zoovele christenslaven vrij te koopen als de begroting van Marine toen veroorloofde.

Multatuli, onder den indruk verkeerend van mevrouw Beecher Stowe's *Negerhut*, en niet vermoedend dat in dien eigen stond Tourguénef bezig was met minder hartstogt maar niet minder kracht aan de ketenen der russische Ijfeigenen te schudden, Tourguénef's *Jagtverhalen van een Russisch Edelman* zijn voltooid in hetzelfde jaar als *Uncle Tom's Cabin*, 1852. De oudste gedeelten gaan terug tot 1846. Multatuli generaliseerde, op grond eener kortstondige persoonlijke ondervinding, het bijzonder lot der Bantammers. Hij schilderde de volken van den Maleischen Archipel in het gemeen, met Java aan de spits, als eene aan knevelarij overgeleverde schaar, - overgeleverd door hetzelfde Nederland dat uit den gedwongen arbeid dier ongelukkigen, ten einde zichzelf in weelde te kunnen baden of uit de opbrengst der koffijveilingen van de Handel-Maatschappij zijne schulden te kunnen afdoen, buitensporige en oneerlijke winsten trok.

Wanneer men nagaat dat Multatuli's boek, - hetgeen sedert 1830 van geen ander hollandsch geschrift had kunnen beweerd worden - naar het zeggen van een redenaar in de Tweede Kamer eene 'rilling' door het land deed gaan, Van Hoëvell, in de zitting der Tweede Kamer van 25 September 1860: 'Er is in den laatsten tijd eene zekere rilling door het land gegaan, veroorzaakt door een boek'. Parlementaire Redevoeringen, IV 97. dan moet het geweten der Nederlanders toen niet geheel rustig geweest zijn. De oud-sekretaris van Menado, bleek het, had zijn tijd daarginds goed besteed. Andere hollandsche schrijvers en dichters, zijne tijdgenooten, mogten de kunst verstaan het nederlandsche volk afleiding te verschaffen in zijne ledigheid of met wiegeliëden het in slaap te helpen zingen, *hij* deed oogen uitwrijven en maakte wakker.

Eene bijkomende reden moest aan Multatuli's onthullingen bijzondere waarde doen hechten.

De politieke koloniale wereld in Nederland was op dat oogenblik in twee partijen verdeeld. Aan de eene zijde stonden de vrienden van naar het moederland teruggekeerde residenten of leden in den Raad van Indie. Deze waren voorstanders van de staatskultures op Java, en roemden de

welvaart welke in sommige gedeelten van het eiland daardoor verspreid was. Tevens vormde deze groep de regeringspartij. Zij wees er op dat sedert het stichten der Nederlandsche Handel-Maatschappij onder koning Willem I, en door de kontrakten van deze met het gouvernement, kolonie en moederland een tijdperk van bloei waren ingetreden, ongekend onder de fransche overheersching en vóór de afscheiding van België.

In de oppositie stonden de vrijarbeiders; de mannen die beweerden dat Java slechts tot ontwikkeling kon komen indien alle heerediensten werden afgeschaft, alle kultuurdiensten, en aan den inlander de gelegenheid geopend werd, ten behoeve van partikuliere landbouw-ondernemingen, op te rigten door europesche kapitalisten, in volle vrijheid tegen betaling te arbeiden.

Het eigenaardige in Multatuli's houding was dat hij noch de eene noch de andere partij in het gelijk stelde, en nogmaals, ten einde de identiteit van *beider* verhouding tot de inlandsche bevolking aan te toonen, een treffend beeld vond.

Dit was het vermaarde beeld der dubbele persomp. In de brochure *Vrije Arbeid in Nederlandsch-Indie*. 1873, 4de Druk, bladz. 120.

Bij het droogleggen der Haarlemmer Meer had eene machine *Cruquius* en had eene machine *Leeghwater* gediend: twee verschillende stoomgemalen, aangebragt op twee verschillende punten, doch beiden bestemd met meerwater over te brengen in de Ringvaart.

Had de Haarlemmer Meer kunnen spreken, - zooals indertijd met dichterlijke vrijheid Vondel het den veenboer en het veenwif liet doen, *Aen den Leeuw van Holland*, op het Uitmalen van 't Haerlemmer Meir, 1642. - misschien zou zij, wat betreft zamenstelling, stevigheid, paardekracht, kolenverbruik, kansen van slijtage, ten aanzien van beide werktuigen zich sommige onafhankelijke aanmerkingen veroorloofd, en nu aan het eene dan aan het andere de voorkeur gegeven hebben. Doch haar slotsom zou altijd geweest zijn: hetzij de *Leeghwater*, hetzij de *Cruquius* het mij doet ik moet in beiden ge-

vallen droog; van een plas moet ik een polder worden waar koeijen kunnen grazen, en aan de uijers dezer levende botervaten (zeide Poot) de menschen hunne longen gezond kunnen drinken.

Ongetwijfeld zouden ook de Javanen, indien zij een vrij volk met een eigen parlement en eene ernstige dagbladpers geweest waren, hunne meening gezegd hebben over de mindere of meerdere voortreffelijkheid van het vrijarbeidersstelsel, vergeleken bij het stelsel der staatskultures.

Doch hun gevoelen werd niet gevraagd; en, al had men dit gedaan, het zou niet gebaat hebben. Zij beseften alleen, en Multatuli met hen, dat het doel van beide stelsels was: zooveel mogelijk voordeel van hen te trekken. De europesche marktprijzen regelen zich naar de produktiekosten in de kolonien. Hetzij het minimum-loon den inlander betaald worde door het gouvernement of door bijzondere personen, hij leeft in beide gevallen onder hetzelfde exploitatie stelsel, want hij heeft niets anders aan te bieden dan zijn arbeid. Zet hem de regerings-, zet hem de partikuliere zuigpomp op de borst, hij blijft *Gros-Jean*.

Zeker, indien men de beteekenis van *Max Havelaar* wilde afmeten naar ik weet niet welke regtstreeksche en tastbare verbeteringen door dit boek gebragt in de verhouding tusschen Nederland en den Maleischen Archipel, dan zou noch onze koloniale geschiedenis blijken, noch de wereldgeschiedenis onzer eeuw in het gemeen, bij het geschrift veel zijde gesponnen te hebben.

In overeenstemming met onze zachtere zeden mogen wij, uit onze heerschappij over die volken, sommige buitensporigheden der 17de eeuw verwijderen, in de hoofdzaak komt geen verandering.

De kosten van ons regeren over Nederlandsch-Indie blijven gevonden worden uit een belastingstelsel, door de polynesische staathuishoudkunde gebillijkt, door de europesche sedert honderd jaren gewraakt en veroordeeld. Geen haar op ons hoofd denkt er aan, die broeders de staatkundige regten toe te kennen welke wij voor onszelf als onontbeerlijk en als eene levensvoorwaarde beschouwen. Stelselmatig onthouden wij hun

hetgeen wij onze vaderen danken voor ons veroverd te hebben, en, wordt onze zucht naar onafhankelijkheid vaardig over hén, zoodat zij in opstand komen en naar de wapenen grijpen, dan beoorlogen wij hen zooals de Spanjaarden weleer het óns deden.

Ons bestuur over Nederlandsch-Indie is, in de historische orde der staatsinstellingen, een aziatisch despotisme, door onze menschlievendheid getemperd. Krab de pleisterlaag af welke den waren aard van het hoofd van gewestelijk bestuur daarginds voor het bloote oog onzichtbaar maakt, en, onder den resident, den assistent-resident, den controleur, vindt gij den satraap. Zelfs den opperlandvoogd, hij zij voor het overige de humaniteit in persoon, kunt gij zoo blank niet schuren dat hij geheel en al ophoude een Moor te zijn.

Doch bij het beoordeelen van Multatuli's invloed, - die bovendien zelf óók controleur, óók assistent-resident geweest is, en er eene eer in stelde het te zijn, - is dit een onbillijke maatstaf.

Max Havelaar heeft geen groote hervormingen in het leven geroepen, omdat, bij het besturen van een koloniaal wingewest, het invoeren van groote hervormingen slechts een andere naam is voor het stellen van nieuwerwetsche misbruiken in de plaats der ouderwetsche. Het is tegen de natuur dat een vrij volk de zaken drijve van een onvrij, hetwelk het met wapengeweld, uit veroveringszucht, door list tegen list te stellen, boosheid tegen boosheid, aan zich onderworpen heeft. Het verste punt waartoe gij in die scheve verhouding het brengen kunt is, het onregt niet te vergrooten, geen noodelooze wreedheden te plegen, door wijze algemeene maatregelen den overwonneling het juk te verzachten, den zwakkeren onderdaan tegen de knevelarij van den sterkeren in bescherming te nemen, en voor het overige zijne en uwe stoffelijke welvaart zooveel mogelijk te helpen bevorderen.

De resident van Bantam heeft in 1856 van den assistent-resident van Lebak getuigd dat deze, bij het verdedigen der mindere bevolking tegen hare hoofden, door *eene edele aandrift* geleid werd; en van dien adel vertoont *Max Havelaar* de sporen.

Dit is zoo waar dat er op dit oogenblik in Indie, bij het binnenlandsch bestuur, menig naauwgezet ambtenaar dient die de beginselen door Multatuli voorgestaan, en blootgelegd in de dienstbrieven van Lebak's assistent-resident welke *Max Havelaar* versieren, als een programma van den nieuwen tijd beschouwt. Men kent die brieven van buiten, en handelt er naar.

VI

Behalve Java en Sumatra treedt in *Max Havelaar* ook Nederland op: het Nederland van Multatuli's naar Indie medegenomen herinneringen van 1838, het Nederland door hem gadeslagen bij zijne eerste thuisreis in 1853, het Nederland dat in zijn geest zich weerspiegelde toen, na zijn verlaten der indische dienst, hij er zich weder voor goed meende te komen vestigen.

Uit dit oogpunt gezien is *Max Havelaar* het volledigste en meest harmonische van Multatuli's werken.

Evenals de *Ideën* is ook *Max Havelaar* een mozaïek, een marmeren tafelblad, ingelegd met kornalijnen figuren, bladeren en vruchten; een vloer, vervaardigd uit een groot aantal onregelmatige stukjes steen van verschillende kleuren, voorstellend onderwerpen uit de nieuwere geschiedenis.

Doch in *Max Havelaar* vormt het muzief een samenhangend tafereel. Zonder dat dit aan de eenheid schaadt, speelt het stuk in twee schouwburgen tegelijk, gescheiden door een afstand van duizende mijlen. Nergens elders vindt men in die mate den *geheelen* Multatuli bijeen.

Er is in *Max Havelaar* de romanticus die den Maleischen Archipel *Insulinde* noemt, gordel van smaragd geslingerd om den evenaar, en die, trots de etymologische wetenschap en het gezond verstand, door een ondichterlijk publiek dezen dichtsterlijken naam weet te doen aannemen. Men denkt er bij aan de Florinde van Nicolaas Beets in den romanesken *Jose*.

Er is de nederlandsche Bernardin de Saint-Pierre, die het tropisch landschap, de tropische flora, den tropischen akkerbouw, waargenomen met eigen oogen, als uit het Semitisch overzet in het jafetisch, en, de Maleijers als natuurkinderen beschouwend,

voor de kreolen Paul en Virginie den polynesischen Saïdjah en de polynesische Adinda in de plaats stelt.

Er is de volgeling van Chateaubriand, die, verkeerd in een nederlandschen René of een nederlandschen Chactas, in oudtestamentische bijbeltaal de Hoofden van Lebak toespreekt en de Bantammers naar Jesaja doet luisteren. Max Havelaar, 1881, 5de Druk, bladz. 369, noot 65.

Er is de satiricus uit de school van Swift, die met eenvoudige hulpmiddelen sterke effecten verkrijgt, en zoo kunstig het onaanzienlijk beeld van den gestolen buffel weet aan te wenden, dat de geheele mechaniek eener geknevelde aziatische samenleving er met één trek door geschilderd wordt.

Voorts is er de agitator dien ik reeds noemde. Hij dreigt met het doen aanheffen van klewang-wettende krijgszangen, apostrofeert koning Willem III, roept het volk van Nederland ten strijde tegen schandelijke misbruiken, denuntieert de koffijveilingen der Nederlandsche Handel-Maatschappij als eene slavemarkt van ongebrande boonen.

Er is de geniale Sjaalman, loontrekkend oppasser in de dienst van den boekverkooper-kruidenier te Amsterdam; Sjaalman, die in zijne onhandigheid een jaargang der *Aglaja* op den grond laat vallen, maar, heeft hij het tijdschrift opgeraapt en treden de predikant Wawelaar of de makelaar Droogstoppel op dat oogenblik het verkooplokaal binnen, zoo scherp om zich heen ziet dat hun beeld met onuitwischbare trekken zich afteekent op het netvlies zijner fantasie.

Kortom, eene volledige verzameling van het romantische, gelijk Jacob Geelniet wilde dat het zijn zou, maar niet kon verhinderen dat het was of werd. De tragische lijkstatie is aanwezig, en die haar volgen zijn verdiept in ernstige gedachten: de treurige pligt weegt zwaar op hun hart. De blikken ter aarde vragen zij: Heeft Nederland dáárom in de 17de eeuw Java veroverd? De stoet ontmoet op zijn weg een vorstelijk paleis: het versterkt den indruk van de nietigheid des levens. Ontmoet een spelend kind dat in onnoozelheid dartelt: het verhoogt de gedachte aan 's menschen bestemming. Maar ook wordt in *Max Havelaar* de lijkstatie waggelend door het ge-

druisch der markt gevoerd, langs een marionettespel, ja tegen een uitgelaten gemaskerden optogt in. Jacob Geel, *Gesprek op den Drachenfels*, 1835, bladz. 75. Het boek is te dien aanzien onvergelykelyk in zijne soort, en doet de fraaije letteren van Multatuli's nederlandsche tijdgenooten bleek of onbezielt schijnen.

Ook in de *Ideën*, zoo men wil, wordt veel van dit éénige aangetroffen; maar het is er vermengd met bijvoegselen die de zwakke zijde van het genre aan het licht brengen.

Waar Multatuli niet voortreffelyk of niet goed is, daar is hij veeleischend en subtiel, en wordt hij door subtiliteit vermoeyend of langwylig. De autodidakt staat in de *Ideën* den denker somtijds in den weg. Hij vindt buskruiden uit die door anderen reeds gevonden waren; zet zonder winst voor de wetenschap eijeren van Columbus overeind; doet aan zijne voorbeeldige *picked-up knowledge* zich te goed; verzuimt de gelegenheid zijne gelijken te voldoen; houdt, door het openen van spitsvindige redeneringen en het voortspinnen aan deelen van gedachten, oningewijden aan den praat.

‘Zie daar’, schreef van haar sterfbed Lotje Roulin aan Chrisje Helder, toen zij na het opsommen van Willem Leevend's goede eigenschappen aan het kapittel van Willem's gebreken kwam, ‘zie daar, dit zoude een edelmoedig vijand van hem kunnen zeggen.’

Eene geschikte proef van Multatuli's voortreffelykheid in het kleine wordt gevonden in de *Ideën*, waar hij eene dwarsstraat van den Amsterdamschen Jodehoek schildert en hij Wouter Pieterse in die buurt een wissel laat inkasseren.

Eerst herinnert hij dat de bevolking dezer wijk, als droeg zij gestadig eene heugenis van het voorvaderlyk loofhuttefeest met zich om, het leven in de open lucht bemint en zij, althans in Woutertje's dagen, toen de staathuishoudkunde nog niet uitgevonden was, meer van de straat dan van hare huizen of hare krotten hield: ‘Ze bragten het grootste gedeelte van 't etmaal tusschen de reien der tenten door. Daar zaten ze, daar lagen ze, daar sliepen ze. Daar werd gegeten, gedronken, en gearbeid, d. i. handel gedreven. Daar leefden zy’.

Dan volgt: 'Maar dit leven was zonderling, en ontsnapte in z'n hoofdmomenten aan de waarneming hunner medeburgers van anderen oorsprong en behoorlijker geloof'. *Ideën* 1879, 7de Bundel, 2de Druk, bladz. 75.

Geen hollandsch christen houdt het voor zedelijk slecht een jood te zijn. Maar vindt hij ook dat het gekleed staat? dat het in den haak, dat het netjes is? neen. Langen tijd heeft het geduurd eer in onze eeuw de protestantsche middenstand er toe besluiten kon de maatschappij tot Nut van 't Algemeen voor de Israëlieten open te stellen. Aanzienlijke gereformeerden kan men nog heden hooren zeggen, huiswaarts gekeerd van een concert of eene tooneelvoorstelling en met een glimlach verslag doend van den doorgebragten avond en van het gemengd gezelschap: 'Het Oude-Testament was weêr sterk vertegenwoordigd'. Evenals die jonge Engelschman van goeden huize zijne partikuliere Tien Geboden zamenvatte in het ééne: *A man ought to be a gentleman*, zoo brengt een goed Hollander de overtuiging met zich ter wereld dat een mensch gehouden is een christen te zijn. De stelling: *A man ought to be a gentleman* wordt aangetroffen in Kingsley's *Yeast*.

En de schilderij van dien geheelen maatschappelijken toestand in zijne naieve verdorvenheid, - zoodat tegelijk met het beeld ook zijne kritiek er uit naar voren springt, - weet Multatuli in het ééne woord *behoorlijker* te vatten, zonder zelfs de moeite te nemen er een schrapje onder te zetten. Gij smaakt onder het lezen een fijn inwendig genoeg.

Wouter Pieterse is misschien niet het werk aan hetwelk, onder zijne vereerders, Multatuli de geestdrift van hen te danken heeft die bovenal in hem den verontwaardigden opstandeling of den stoutmoedigen haeresiarch beminnen. Maar ik geloof dat het verhaal de kroon spant wat waarneming eener bepaalde zijde van het nederlandsch leven betreft, en dat op dien grond, bij een volgend geslacht, Multatuli voor den oorspronkelijksten nederlandschen schrijver van onzen tijd zal doorgaan.

Het beminlijke der godsdienst, de weldaad der kerk, wordt in *Wouter Pieterse* vertegenwoordigd door maar één groep,

en van die groep, zamengesteld uit de onbetaalbare roomsche Stijntje, de aanvallige roomsche Femke, de flinke roomsche Vrouw Claus, Femke's moeder, is een roomsch-katholiek priester de hoofdpersoon.

Toch kunnen evenmin de protestanten als de vrijdenkers zich ergeren aan pater Jansen. Wij stellen ons voor dat Wouter, zoo hij geleefd had in de 17de eeuw, op dezelfde hartelijke en zachtzinnige wijs, *mutatis mutandis*, zou voortgeholpen zijn door den filosoof Spinoza. Persoonlijk kennen wij gereformeerde en niet-gereformeerde predikanten, bezielde van denzelfden geest, even grootsch kinderlijk en even humaan. Geboren zieleherders.

Pater Jansen is alleen roomsch, omdat van de godsdiensten hetzelfde als van de menschen en de boeken geldt, - dat zij niet van *te* nabij willen gezien worden. Hij is roomsch omdat de schrijver van het verhaal een te onverbeterlijk protestant van afkomst is, om het liefelijke in het geloof zich anders te kunnen denken dan in de vormen van een verschillend kerkgenootschap; verschillend van dat waarin hij werd opgevoed en welks vooroordeelen en platheden, waaraan hij zich ontworstelde, onbewust, den achtergrond zijner levensbeschouwing zijn blijven vormen.

Iets soortgelijks durf ik van Wouter's naaste amsterdamsche omgeving beweren.

Onuitstaanbare wezens zouden zij zijn, die leden der familie Pieterse, die jufvrouw Laps, die firma Motto Handel & Cie, die andere firma Ouwetyd & Kopperlith, zoo deze lieden slechts Nederlanders waren uit de eerste helft onzer eeuw vóór 1830. Want dit moet ik tot roem van den schrijver er bijvoegen dat, ondanks dichterlijke anachronismen, zijne eerezucht zich heeft uitgestrekt naar het schetsen van geheel een verwaarloosd tijdvak der nieuwere vaderlandsche geschiedenis, - het tijdperk voorafgegaan aan zijne eigen geboorte in 1820 en begrepen tusschen de regering van koning Lodewijk en de omwenteling in België. Meesterlijke bladzijden, tot karakterisering van ditzelfde tijdvak, worden aangetroffen in Potgieter's biografie van Bakhuizen van den Brink.

Met innemende bescheidenheid noemt hij Wouters geschie-

denis 'de lotgevallen van een mensch-exemplaartje'; *Ideën* 1877, 5de Bundel, 2de Druk, bladz. 352. maar werkelijk ligt aan zijne schets van dien kosmopolitischen *homunculus* en zijn levensloop, studie eener nationale vóórgeschiedenis ten grondslag. De scherping van het talent van opmerken, dat Multatuli daarbij ten toon spreidt, heeft hij aan zijne eigen lotgevallen te danken gehad.

Had, van zijn achttiende tot zijn vijfendertigste jaar, Multatuli ergens op eene onverschillige plaats in het buitenland vertoefd, waar al zijne vrije uren en al zijne aandacht door niet-nederlandsche dingen in beslag genomen waren, hij zou welligt mettertijd een goed vreemdeling geworden zijn, Duitscher of Rus, Franschman of Engelschman. Begaafde Hollanders hebben in de 17de eeuw, en daarna, zich op die wijs eene plaats in de geschiedenis veroverd.

Maar de omstandigheden voerden hem naar Nederlandsch-Indie; en onwillekeurig leerde hij het nederlandsch, meer bijzonder het amsterdamsch leven zijner jeugd, gadeslaan van dien nederlandsch-indischen kijkpaal. Tusschen het zijn daarginds, en de herinneringen van vroeger, bleef verband bestaan. De nationale eenheid was niet verbroken. Alleen zag hij voortaan, hetgeen zoo weinigen zien, het betrekkelijke der dingen in het verleden. Zonder dien te zoeken had hij een nieuwen maatstaf gevonden. Er kwam scheiding tusschen vooroordeel en wezen; of, gelijk Hooft van Montaigne zeide, Multatuli werd waanlos en oordeelvast.

De afzigtelijke landgenooten die hij in *Wouter Pieterse* teekent zijn niet enkel, of niet in de eerste plaats, nederlandsche mannen en nederlandsche vrouwen. Zij vormen de natuurlijke omgeving van een *mensch* -exemplaar in miniatuur. In welk land wij leven, tot welke nationaliteit wij behooren, allen zijn wij aan de laagheden van Wouter's moeder, de laagheden der Motto's en der Kopperlith's, in ruimer of geringer mate medepligtig. Multatuli stelt het triviale onzer menschelijke natuur in een schreeuwend licht, opdat wij met de hand op het hart ons des te ernstiger zouden afvragen: Ben ook *ik* welligt zulk een zedelijk monster? Hoe misselijk zou het zijn

indien men ook *mij* van zulke beweegredenen verdenken kon! - Deze overdrijving is het goed regt van den moralist.

Ten einde daarbij de moed ons niet voor altijd ontzinken zou, wordt het edele in den kleinen Wouter insgelijks als menschelijk afgebeeld, wisseling van opstaan en vallen, mengsel van willen en niet kunnen. Nu ja, Wouter is een tobbertje van adel, een romantisch en dichterlijk tobbertje, toegerust met een koninklijk heimwee. Maar een tobbertje blijft hij; en onze onpartijdigheid schenkt zijne moeder bijna vergiffenis dat zij met den knaap zoo weinig wist aan te vangen.

De grond van het verhaal is eene analyse van den menschelijken aard naar den eisch der positivistische zielkundige wetenschap in de 19de eeuw. De ziel van een kind vormt teregt het hoofdvormer van des schrijvers waarnemingen. De wetenschappelijke studie van het kind en der kinderlijke zielsaandoeningen is voortgekomen uit de romantiek. - Taine, *De l'Intelligence*, 1878, 3de Druk, N°. 1 der Bijlagen achter het 1ste Deel. - Preyer, hoogleeraar te Jena, *Die Seele des Kindes*, 1882.

Wat de lokale kleur en het artistieke der inkleeding betreft: de onopregte dorpsgeschiedenis wordt hier door Multatuli tot opregte stadsgeschiedenis verheven, - geschiedenis van het leven in eene hollandsche metropolis. Geen nederlandsch auteur onzer dagen heeft in het schetsen van dit specifiek hollandsche den man van den kijkpaal te Menado overtroffen. Om *Wouter Pieterse* te kunnen schrijven, en zóó te schrijven, moet men in den hoogsten graad de gaaf bezitten buiten zichzelf te treden; van de maatschappelijke legende waarin men is grootgebracht zich los te maken; in het gewone het bijzondere en karakteristieke op te merken; datgene te hooren en te zien wat al uwe tijdgenooten evengoed gezien en gehoord hebben als gij, maar zonder dat zij er door getroffen werden.

Zeg dat gij de hollandsche stadstaal uit de eerste helft onzer eeuw verfoeilijk vindt; gij voor uwe landgenooten u schaamt; gij medelijden hebt met eene litteratuur welke niet wáár zou kunnen blijven indien zij voor het bezigen van zulk eene spraakleer terugdeinsde. Maar beweet niet dat die taal karakter mist. Haar aroma moge verschillen van dat uwer koffijveilingen, het

is even nationaal; en bij geen ander vaderlandsch auteur vindt gij het zoo zorgvuldig opgevangen of zoo trouw bewaard.

‘Juffrouw Laps, je bent 'n zoogdier’: deze door Multatuli gevonden formule van den jongen schoolmeester Stoffel Pieterse, Wouter's ouderen broeder, is eene dagteekening in onze moderne letterkunde. *Ideën* 1879, 1ste Bundel, 6de Druk, bladz. 288.

VII

Wanneer ik Abraham des Amorie van der Hoeven Jr. herlees, en Eduard Douwes Dekker herlees, dan treft het mij dat uit twee jongelieden, verbonden door eene vriendschap die op eenheid van idealen en eenheid van streven wees, twee zoo verschillende mannen en schrijvers gegroeid zijn. Tegelijk komt het mij voor dat tot het einde - zoo vroeg aangebroken voor den een - punten van overeenkomst zijn blijven bestaan. Geschriften van Ab^m. des Amorie van der Hoeven Jr., uitgegeven te Leeuwarden door G. I. N. Suringar, 1857, drie deelen.

Van der Hoeven's jonge neiging voor het zendelingschap onder de heidenen doet onwillekeurig vragen wat er, ware dit verlangen ingewilligd en hij in leven ware gebleven, uit hem geworden zou zijn. ‘De wensch was in hem opgerezen, kort nadat hij de latijnsche school had verlaten, om als zending het Evangelie onder de heidenen te gaan verkondigen.’ Levens- en Karakterschets van Van der Hoeven door zijn Vader, 1849, bladz. VII.

Men denkt hem zich dan onder de Alfoeren, in de Minahassa derzelfde residentie Menado tot wier sekretaris Dekker bevorderd zou worden, en stelt hem zich voor, na eene scheiding van tien of twaalf jaren, den vriend zijner jeugd daar terugvindend.

Eduard in een man van de wereld verkeerd, Abraham een man der kerk gebleven, - zeker zou, indien zij dan en daar over hun volbragten eersten diensttijd en over hunne uitzigten in de toekomst waren gaan praten, er zich een groot verschil van denkwijls geopenbaard hebben.

Maar het zou óók uitgekomen zijn dat de werkelijkheid, zij het met een afwijkende slotsom, de idealen van den een

niet minder sterk gewijzigd had dan zij het de jongelingsdroomen van den ander deed.

Geen geloovig christen kan, gedurende zeker aantal jaren, straffeloos onder de mohammedanen en de heidenen leven en hun het Evangelie verkondigen.

Zijn geloof zal hij behouden; maar zijn blik op de menschen en de dingen, zijn blik op zichzelf, zal eene groote verandering ondergaan.

En dan - de tweede helft der 19de eeuw heeft in Nederland geen schrijver voortgebracht die voor zoo velen zijner medeburgers, in dezelfde mate als Multatuli, een voorwerp van hartstogtelijke vereering geworden, en tot heden gebleven is.

Zou van der Hoeven, door zijne groote en innemende gaven, dubbel wegslepend door eene zwakke gezondheid en door de geheimzinnige bekoring van hetgeen men *un soufle de vie* zou kunnen noemen; zou hij zonder twijfel eene kerk onder de Alfoeren gesticht hebben In den zomer van 1885 overleed in Nederlandsch-Indie de zeventigjarige zendeling Ulfers sedert 1849 werkzaam geweest onder de Alfoeren der Minahassa. - in Nederland bestaat eene kerk van Multatuli. Er worden er gevonden die een profeet in hem zien. Hij is een zendeling voor de Hollanders in het moederland geworden.

Van der Hoeven's onafhankelijkheid van denkwijzen en inzichten, ook in het godsdienstige, was zeer merkwaardig. Nooit, geloof ik, al ware hij een andere Gijsbert Voetius in hetzelfde Utrecht tachtig of negentig jaren oud geworden, nooit zou hij hebben opgehouden een prediker van het christendom te zijn. Maar, na zoovele aanhalingen uit Multatuli's dagboek moet men mij veroorloven ook eene plaats uit het zijne bij te brengen. Men zal erkennen dat deze regtzinnige remonstrantsche theologant tevens de meest geavanceerde der vrome vrijdenkers geweest is:

'9 December 1842. - In Strauss' *Dogmatik* gelezen, en bepaaldelijk de *Apologetik* ten einde gebracht.

Wat hij mij ontnemt, wil ik hem wel present geven; wat ik behouden wil ontnemt hij mij niet.

Zekerlijk neemt hij veel; maar het gewone supranaturalisme van onze kansels en katechizaties enz. *hatte mir schon lange geëkelt*.

Hij neemt mij niet de innige overtuiging, niet het geloof aan eene openbaring die niets behelst dat boven *de* rede, maar zeer veel dat boven *onze* rede gaat, of liever zeer veel 't geen onze rede nog niet geheel *verschlucken* kan.

Hij neemt mij niet de *ervaring*, niet het geloof des harten, μ . Hij neemt alleen het autoriteitsgeloof weg, en dit was ik lang van zins te laten varen.

Intusschen - het boek is goed geschreven; en waar Strauss op zijne plaats is, en strijdt tegen de nieuwerwetsche kunstjes der rationalisten, doet hij meesterstukken.

In hooger sferen is hij zeer zwak. En al ware hij nog zoo sterk, Hij is meerder die in mij is, dan die in zijn boek is. Sophismen vermogen niet tegen zelfsgevoel' -.

Levens- en Karakterschets door zijn Vader, bladz. XIII, XIV.

Mijne slotsom is dat van der Hoeven en Multatuli twee hoofdvertegenwoordigers der hedendaagsche denkwijs in Nederland zijn, en de wegen dier twee jonge Amsterdammers van 1838, toen de een naar Java vertrok, slechts uiteen zijn gaan loopen, om naderhand, in de ruimte van beider invloed op hunne landgenooten, elkander opnieuw te ontmoeten.

Een Hollander van den tegenwoordigen tijd is, zeer in het algemeen gesproken, en wanneer ik sommige maatschappelijke, wetenschappelijke, kerkelijke scheidsmuren een oogenblik wegdenken mag; hij is of een man van Van der Hoeven, of een man van Multatuli. Het cijfer althans van hen die buiten deze twee rigtingen staan, en boven partijkiezen de voorkeur aan medegevoelende bespiegeling geven, is gering. En Multatuli's invloed reikt in zoover nog wijder dan die van Van der Hoeven, dat behalve Nederland ook Indie er meer regtstreeks in opgenomen is.

1885.

De heer Booms, te Batavia, gaf in het *Algemeen Dagblad* van 19 Oktober 1885 N°. 245, zich bedienend van het ter Algemeene Sekretarie berustend Stamboek, het volgend overzicht van Multatuli's indische loopbaan. Ik ben niet in de gelegenheid deze jaartallen en cijfers te kollationeren, doch aan hunne echtheid in het algemeen kan niet getwijfeld worden.

'Eduard Douwes Dekker, geboren te Amsterdam 2 Maart 1820. Vader:

Engel Douwes Dekker. Moeder: Sietske Eeltjes Klein. In Indie aangekomen 6 Januari 1839, schip *Dorothea*, gezagvoerder E. Douwes Dekker. 15 Januari 1839 in dienst getreden als klerk bij de Algemeene Rekenkamer, zonder bezoldiging. 1 Maart 1839 een maandelijksch tractement toegelegd van *f* 80. 17 April 1839 verhoogd op *f* 125. 6 Februari 1840 benoemd tot 2^{den} kommies bij de algemeene rekenkamer op een maandelijksch traktement van *f* 220. 9 Juli 1842 tot controleur 2^e klasse ter westkust van Sumatra, tractement *f* 275 's maands. 24 October 1843 (besluit N°. 4) goedgekeurd het hem door den gouverneur van Sumatra's Westkust gegeven ontslag als controleur van Natal en ter beschikking gesteld van den resident der Padangsche bovenlanden. Van 1 December 1844 tot ult^o. Juni 1845 een wachtgeld toegekend van *f* 91,67. Besluit 14 Juni 1845 n°. 9 wachtgeld verlengd tot ult^o. December 1845. Besluit 10 September 1845 n°. 16 machtiging verleend tot uitbetaling van het tractement als controleur 2^e klasse van 1 September 1843 tot 8 Januari 1844 en wachtgeld van 9 Januari 1844 tot einde 1844. bij besluit van 13 September 1845 n°. 8 tijdelijk ter beschikking gesteld van den resident van Krawang tot ult^o. December 1845 op eene toelage van *f* 108,33 boven het wachtgeld. bij besluit van 11 Januari 1846 n°. 10 vergunning verleend om op nieuw wachtgeld uit te betalen. Bij besluit 12 Februari 1846 n°. 39 op nieuw ter beschikking gesteld van den resident van Krawang voor den tijd van zes maanden en op denzelfden voet. 18 Mei 1846 kommies op het residentiekantoor te Bagelen, tractement *f* 200. bij besluit 25 Januari 1848 n°. 36 eene gratificatie toegekend van *f* 200. Bij besluit 27 October 1848 n°. 7 benoemd tot secretaris van Menado tevens vendu meester, tractement *f* 400. Bij Koninklijk besluit 17 December 1848 n°. 91 het radicaal toegekend als ambtenaar 2^e klasse. Bij besluit 8 October 1851 n°. 6 benoemd tot assistent-resident tevens magistiaat en kommandant der schutterij te Amboina *f* 500. 25 Juli 1851 n°. 3 eervol ontslagen als president der wees- en boedelkamer te Menado. Bij besluit van 1 Augustus 1852 n°. 1 twee jaar verlof toegestaan naar Nederland (tractement *f* 2700 's jaars) tot herstel van gezondheid. Bij besluit van 4 Januari 1856 n°. 1 benoemd tot assistent-resident van Lebak. Bij besluit van 23 Maart 1856 n°. 34 eervol van de verdere betrekking van assistent-resident van Lebak ontheven en voorloopig belast met de waarneming der betrekking van assistent-resident van Ngawie (Madioen) *f*. 500. Aangeteekend dat bij kabinets-brief van 23 Maart 1856 n°. 54 hij ernstig wordt terechtgewezen ter zake van zijne onvoorzichtige handelingen als assistent-resident van Lebak. Bij besluit van 4 April 1856 n°. 4, op verzoek, eervol uit 's lands dienst ontslagen.

J.A. Alberdingk Thijm.P.Cz. Hooft's 'Warenar met de Pot', gewijzigd en aangevuld ten behoeve van het tooneel onzer dagen, door J.A. Alberdingk Thijm. - Susanne Bartelotti, komedie, in twee bedrijven, door J.A. A.Th. (Dietsche Warande).

I

Ik zou mijn eigen aangezicht schenden, zoo ik met geringschatting sprak van nederlandsche letterkundigen door wie in den laatsten tijd *over* Hooft geschreven is. Men kan dit doen, en leesbaar blijven.

Maar toch, waar het zulk een bekend auteur der vaderlandsche oudheid geldt, daar mogen wij welbezien slechts aan twee soorten van arbeid blijvende waarde toekennen. Wezenlijk dienden *zij* alleen de goede zaak, die of door het ontdekken van belangrijke onuitgegeven stukken, zooals Leendertz en Van Vloten, ons tot een juister oordeel over Hooft's letterkundige nalatenschap in staat stelden; of zooals De Vries, Van den Brink, Potgieter, door het openen van nieuwe vensters op den tijd waarin hij leefde, - en niet maar door het vulgariseren van reeds vroeger door anderen aangeduide gezigtspunten, - den algemeenen horizon hielpen uitbreiden.

Voor de jongste studien van Alberdingk Thijm over Hooft, - zijn *Warenar*; zijne *Susanne Bartelotti*, - zou ik eene derde klasse willen toelaten; óók van den eersten rang.

Wanneer wij ons Hooft voorstellen, herlevend in onzen

tijd, en gevraagd den persoon aan te wijzen, die voor hem best van al Hugo de Groot vervangen kon (aan wien zulk eene zuivere vriendschap en hooge vereering hem verbonden), dan zou hij in onze gedachten de oogen van Leiden naar Utrecht of van Utrecht naar Leiden laten gaan, en, tenzij de beleefdheid hem zich deed verontschuldigen wegens de ruime keus, een der mannen aanwijzen, die in de regten, de letteren, de wijsbegeerte, de godgeleerdheid, de geschiedenis, daar den goeden naam der nederlandsche wetenschap ophouden, of uitmunten in vakken welke de 17de eeuw nog niet kende.

Doch zeiden wij dan tot hem: Doe nu ook van uwe zelfkennis blijken, en deel ons mede waar volgens u de hedendaagsche vaderlandsche letterkundige gevonden wordt die, als vriend der 17de eeuw, als beminnaar van het schoone in het wetenschappelijke, als vereerder van den vorm, kortom als humaan mensch en hollandsch dichter, persoonlijk het minst van *u* verschilt of in uwe eigenaardigheid *u* het meest nabijkomt, - dan gingen, daar ben ik zeker van, diezelfde oogen regelregt naar Amsterdam.

Alberdingk Thijm heeft geen handschriften van Hooft ontdekt, geen nieuwe tekst-uitgaven van hem bezorgd; maar zijn eigen persoon is eene herinnering. Hij is niet alleen te huis in het tijdvak; het tijdvak is ook te huis in hem. Het was de aangewezen man om bij het vieren van het derde eeuwfeest van Hooft's geboorte, op te treden in Hooft's karakter; en zijne twee kleine maar karaktervolle nieuwe werken bevestigen de juistheid van dit inzicht.

De bijzondere gaaf van den heer Thijm, het gelukkigst door hem toegepast wanneer hij zijn instrument op de 17de eeuw mag rigten, is (door ik weet niet welke werking en tegenwerking van verbeelding en kennis, van onderzoek en fantasie) het aanzijn te geven aan nieuwe persoonlijke feiten; zoodat de wezens of karakters zijner vinding, waarmede hij zijne schilderij van het verledene stoffeert, ons niet slechts toeschijnen tot dit laatste medebehoord te hebben, maar wij zweren zouden dat zij er altijd onafscheidelijk van geweest zijn.

Reeds vele jaren geleden heeft dit eigenaardige mij getroffen,

en heb ik durven verzekeren dat een volgend geslacht Thijm's vereenigde historisch-romantische studiën, zoo men ze met dien algemeenen naam wenscht aan te duiden, voor een der merkwaardigste boeken van onzen tijd zal houden. *Susanne Bartelotti* is nogmaals eene proef, en niet de minst treffende, van het dichterlijk bevolkingsvermogen des auteurs in een kleinen huiselijken kring. Zijne bewerking van *Warenar* trekt vooral de aandacht door hare zuiverheid van gevoel en - taalgevoel. Want in zulke herkleedingen van het oude beslaat de taal eene voorname woonplaats.

II

Alberdingk Thijm waarborgt dat de amsterdamsche akteur Veltman, van den Stadsschouwburg, het karakter van Warenar met buitengewoon talent heeft voorgesteld; en van geen tooneelspeler met liefde voor zijn vak zal dit iemand verwonderen. Het regt van bestaan der antieke komedie eenmaal erkend zijnde, is deze titelrol misschien de zwaarste, maar zeker ook de dankbaarste, van het nederlandsch repertoire aller tijden. Om van het 4de Bedrijf het 4de Tooneel (bij Thijm is dit het 8ste) naar zijne volle levenswaarheid weer te geven, wordt eene kunst der hoogste orde geëischt. Hooft is in dit tooneel slechts navolger van Plautus; maar hij vertaalt met eene onovertroffen meesterschap en evenaart Molière.

Eene voorname verdienste der nieuwe bewerking is, dat door het wijzigen en aanvullen niet alleen geen enkele vroegere of latere trek dezer bewonderenswaardige karakterschildering is uitgewischt, maar menige behouden werd, die reddeloos scheen. Ik verwijs naar het 10de Tooneel van het eerste, en naar het 5de Tooneel van het derde bedrijf (bladz. 17, 34 en 35 der nieuwe uitgaaf), vergeleken met de overeenstemmende plaatsen bij Hooft; ware kruispalen voor iederen hedendaagschen vertolker, maar voor den amsterdamschen hoogleeraar slechts touwladders eener gymnastiekschool, die hem gelegenheid gaven zijne kunstvaardigheid ten toon te spreiden.

Als eene andere wezenlijke verdienste moet beschouwd worden, dat bij Alberdingk Thijm, voor den onmogelijken

achtergrond van den aan Klaartje gepleegden gruwel, met inachtneming der zeden van het tijdvak, uit vrees voor tegenkanting van de zijde des gierigen vaders en op grond der berooidheid van den jongeling, eene heimelijke trouwbelofte in de plaats gekomen is.

Onder het lezen dezer gedeelten, waar het bondgenootschap van vinding en studie zoo werkzaam is als ooit, heb ik mij afgevraagd of het niet dienstig geweest zou zijn, door den jongeling zelf de geschiedenis dier belofte te laten verhalen aan zijne moeder, en dus het publiek tot getuige te nemen dat hij niet minder voor de wet, dan als man van eer, gebonden was.

Doch, waartoe eigenlijk? Hooft's *Warenar* blijft Hooft's *Warenar*, hetzij de eene of de andere verwikkeling het hartstogtelijke in het karakter van den vrek aan het licht doe komen. Houdt men zich aan den tekst der 17de eeuw, dan wint men litterarische schoonheden, maar verhoogt de dramatische waarde van het stuk niet, en drijft de toeschouwers op de vlugt. Grijpt men de vinding der trouwbelofte aan, dan wordt de dramatische waarde evenmin verhoogd, maar het zeldzaam voorregt verkregen, dat de groote schaar der niet-geletterden aan de titelrol haar hart kan ophalen. Bij zondagsche volksvoorstellingen in parijsche schouwburgen heb ik herhaaldelijk van het homerisch lagchen genoten, bij het vertoonen der middeneeuwsche klucht van *l'Avocat Patelin*; en toch is hare achttiende-eeuwsche bewerking, door Brueys en Palaprat, gelegd naast *Warenar's* bewerking door Alberdingk Thijm, een toonbeeld van verwaarloozing. *Warenar* was dood voor het amsterdamsche volk; de amsterdamsche professor heeft hem weder levend gemaakt. Van de zijde des professors is dit eene goede daad, en wij willen hopen dat zijne stadgenooten er hem erkentelijk voor zijn.

Ziehier een proefje zijner hooftiaansche versbouwkunst. Met opzet kies ik deze regels, getrokken uit overleggingen van Rijm, de getrouwe dienstbode, omdat zij meteen den sleutel geven tot de nieuwe verwikkeling. Toestand, gedachte, taal, in alles is het karakter van het tijdvak en der amsterdamsche meid-

alleen bewaard, en de illusie zoo volkomen als de meest eischende verlangen kan:

Mijn miester is ziende blind, bij wat er zoo al gebeurt:
 Ritsart en is van de deur niet te slaan; daar Claertjen maar zit en treurt
 As ze hij de jongen niet en is. Hij zel haar hiel aan 't hollen hellepen,
 En eilaci, daar is geen zwam, om dat harte-bloed te stellepen;
Splint is er zoo veul, as gulde water in ien leêge flesch
 Nu steken ik en Claertjen ten ooren toe in de verdrieten.
 De bruid, de bruid te worden van dien ouwen! en misschien den dag daarna
Op de loop te gaan met Ritsart, en geen brood te hebben voor Sabbaa!
 Maar ik moet nou na binnen gaan, en doen m'n dingen.

III

Onder de nieuwe brieven van Hooft, in Van Vloten's uitgaaf van 1855, is er een die een zielkundig probleempje stelt; gepast verkleinwoord, want de brief handelt niet over staatszaken, maar over hartsgeheimen of huiselijke aangelegenheden, en het vraagstuk luidt alleen: Hoe kan de voorzigtige Hooft, weduenaar van diep in de veertig, beproefd vrouwekenner, hoe kan hij een dochtertje van hoogstens vijftien jaren in den arm genomen hebben, ten einde voor hem te pleiten bij hare moeder, die hij om zijnentwil den weduwstaat verlangde te zien opgeven?

De eenvoudigste oplossing is, dat het meisje uitmuntte door hetgeen Hooft zelf HaarEdeles 'vroegge voorzienigheid' noemt, en hij, door zich op haar te verlaten, nogmaals bewees verstand van vrouwen te hebben. Daarmede komt overeen, dat Suzanna van vaderszijde voorspoedig italiaansch bloed in de aderen had, en hare eigen moeder pas zeventien brabantische zomers telde, toen zij met den heer Battiste Bartelotti, een te Hamburg geboren amsterdamsch koopman, zelf niet ouder dan twee en twintig, zich in den echten staat begaf. Het vroeg rijp zijn was eene eigenschap dezer familie. De dochter aardde slechts naar hare ouders, toen zij, van leeftijd nog een kind, reeds een vertrouwen boven hare jaren waardig bleek.

Van deze voorlijke Suzanna heeft Alberdingk Thijm de hoofdpersoon eener bevallige kleine komedie gemaakt, die

geen ander gebrek heeft dan slechts door eene aktrice van den eersten rang in de titelrol, eene Mademoiselle Baretta of eene Jeanne Samary van het Théâtre Français, naar den eisch vertoond te kunnen worden. De Suzanne der werkelijkheid is voor Hooft eene lieve stiefdochter geweest, die zoo weinig haast maakte zijn dak te ontvlugten, dat zij eerst na haar dertigste jaar het verliet, om eene mevrouw Van de Perre te worden. Deze gegevens staan toe, het meisje in elk geval een niet-vulgair karakter te leenen, en wij blijven slechts de lucht van het tijdvak inademen, verzadigd van de romantische poëzie der Italianen en der Franschen, wanneer Suzanna ondersteld wordt, onbekend met Hooft's plannen omtrent hare moeder, bekoord door zijne schitterende hoedanigheden, met wegdenken van zijn leeftijd, hem ten laatste als haar eigen idealen echtgenoot beschouwd te hebben. In de komedie vertegenwoordigt zij de klasse der zeer jonge, zeer onervaren, zeer groene zelfs, maar ongemeene en ridderlijke meisjes, die tot hare verbeelding zeggen: Als *ik* trouw, dan zal het zijn met een echten heer en echten meester, knap, wijs, weerbaar, met goede manieren, een man van gemoed en een man van de wereld, al kon hij mijn vader of mijn grootvader zijn!

Zulke zeventiende-eeuwsche vrouwekarakters te vinden is Alberdingk Thijm's specialiteit; en niet het minst met het oog op dit bijzondere in eene artistiek-oudvaderlandsche gaaf, noemde ik hem eene hooftiaansche reliek. Zonder den burgerlijken kring te verlaten, die de maatschappelijke atmosfeer der eeuw en van het land was, onderscheiden zich zijne vrouwen en meisjes uit dien tijd door eigenschappen van geest en hart, die ons leeren begrijpen dat Anna Roemers niet maar alleen eene begaafde zeurster, en hare zuster Tesselschade nog iets meer dan eene welgemaakte en fijnbesneden blaauwkous geweest is.

De handeling der komedie is wat zij wezen moet om het doel te bereiken: het voorstellen van Suzanna's gemoed, het vertoonen van een stormpje in een glas water. Eerste stadium: het meisje dweept met haar grisonerenden weduwnaar en romanheld. Tweede: zij komt in den waan dat hare liefde door hem beantwoord wordt. Derde en laatste: ontgoocheld en edelaardig legt zij zelve zijne hand in die harer moeder. Zachte aandoeningen

sluipen, tusschen een glimlach, en een traan, bij den bevattelijken toeschouwer binnen.

Uitmunten zij ook de triviale berekeningen van Hooft's lachwekkende huishoudster geteekend, in tegenstelling met de dichterlijke droomen van Suzanna. Deze jufvrouw Quekels is in eene andere soort nogmaals een bewijs van Alberdingk Thijm's bevolkingstalent. Wij mogen het de wereldgeschiedenis niet kwalijk nemen, dat zij verzuimde aan te teekenen hoe en door wie, gedurende zijne drie weduwnaarsjaren, Hooft's overhemden opgemaakt, zijn kelder, zijne keuken, zijne tafel verzorgd werden. Doch elke leemte der menschewereld van het verledene is de moeite van het aanvullen waard, en wij eischen alleen dat de aanvulling van geest getuige. Jufvrouw Quekels, eenmaal onmisbaar geweest, door het nageslacht vergeten en over het hoofd gezien, is door den schrijver van *Susanne Bartelotti* weder in het aanzijn geroepen, en op nieuw het levend meubel geworden waartoe, in de dagen harer aardsche omwandeling, de omstandigheden haar bestemden. Noem haar geen verzinsel. Zij of eene andere *moet* er geweest zijn.

IV

Het wijzigen en aanvullen van *Warenar* heeft hoofdbreken gekost. Er was nadenken noodig, om zich rekenschap te geven van hetgeen in Hooft's klucht, in litterarischen zin een werk uit één ondeelbaar stuk, voor het drama als bijzaak te beschouwen zij. Er werd praktische tooneelkennis geëischt, zouden de nieuwe invoegsels de onvergankelijke oude gedeelten in hunne volle schoonheid doen uitkomen. Er moest worden gedurfd, om van het oorspronkelijk veel te behouden, waar, uit liefde voor eene nagedachtenis die bij het onverstand van den tegenwoordigen tijd voor verkeerde beoordeeling blootstaat, veel moest weggesneden worden. Het was niet mogelijk er te komen, tenzij vlijtig gezocht werd naar equivalenten van het oude amsterdamsch leven en de oude amsterdamsche volkstaal.

Van niet minder degelijkheid getuigt *Susanne Bartelotti*. Iemand moet met de zelfstandige studie van het maatschappelijk

leven der Nederlanders in de 17de eeuw, uit gedrukte teksten en ongedrukte bescheiden, gedurende een jaar of dertig zich beziggehouden hebben, om eene zoo levendige voorstelling met zulk eene vaste hand te kunnen nateekenen voor het tooneel. Zelfs in Thijm's uitgaaf blijft *Warenar* eene dramatische curiositeit, de meesterlijke schildering van een mannekarakter in een stedelijk dialect van het tijdvak. Van hetgeen Hooft boven de andere letterkundigen zijner eeuw onderscheiden heeft, - een gevoel van vereering voor de vrouwen, - geeft de klucht geen blijk. Uit dit oogpunt is zij eene onvolledige en ontrouwe voorstelling van zijn aard, niet minder dan van zijn talent. Wij zouden Hooft eene ondiens bewijzen, zoo wij hem bovenal als den dichter van *Warenar* gingen vereeren.

Daarom ook stel ik *Susanne Bartelotti* hoog. Tegen negen en negentig honderdsten fantasie, geeft dit tooneelstukje maar één percent geschiedenis. Doch de geheele Hooft zit in de karakterschildering van het toekomstig stiefdochttertje; en door Alberdingk Thijm's goede zorgen heeft na drie eeuwen, bij het herdenken van Hooft's geboorte, Hooft's ziel niet ontbroken op het appèl.

1881.

R. Fruin.
1860 - 1885.

De volken, groote kinderen, beminnen alleen de legende. Zij hebben eene natuurlijke neiging het uurwerk der geschiedenis te doen stilstaan; en zeker zou hun dit gelukken, zoo er niet van tijd tot tijd mannen verschenen, vrienden der wetenschap en vrienden der schare, die het weder aan den gang bragten.

In die verhouding staat Robert Fruin tot de geschiedenis van Nederland in onzen tijd: niet voor Leiden alleen, waar hij nu sedert vijf en twintig jaren gedoceerd en discipelen gevormd heeft, maar voor het geheele volk. Een leerstoel voor de vaderlandsche historie is als een kansel in eene kathedraal met eene natie tot gehoor.

Het populairst gedeelte van Fruin's werken is alvast overal doorgedrongen en een vaderlandsch gemeengoed geworden. Op weinige uitzonderingen na zal dit eenmaal met al zijne geschriften het geval zijn. Reeds op dit oogenblik zouden zij in geen volksbibliotheek ontbreken, zoo zij niet voor zulk een groot gedeelte verspreid stonden in tijdschriften.

Hetgeen Thorbecke snedig en puntig van den staatsman gezegd heeft, dat hij om populair te zijn ook sommige gebreken van zijn volk vertegenwoordigen moet, is op den historieschrijver Fruin niet van toepassing. Het nationale van Fruin's deugden is zijne beste aanbeveling.

Humbug is hem zoo vreemd als het woord aan de nederlandsche taal. Oningewijden vermoeden niet, hem lezend, welke gaven, welk geduld, welke arbeid, hoeveel kennis en hoeveel nadenken, noodig zijn geweest om in zulke mate de eenvoudigheid meester te worden. Gelijk menschen van jaren in Nederland eene schoone Junijmaand een ouderwetschen zomer noemen, zoo is Fruin ouderwetsch degelijk.

Over zijne hulpvaardigheid is onder zijne discipelen maar één stem. Hunne vereering voor den meester wordt nog overtroffen door hunne genegenheid voor den man. In de wetenschap is hij een abt of een prior, omringd door een konventikel van jongeren, die uit een natuurlijken aandrang van het gemoed, hem toespreken als hoofd des gezins.

Hij zou een geducht tegenstander zijn, zoo hij het voortbrengen niet hooger stelde dan het redetwisten. In de polemieek is hij, waar polemieek pas geeft, humaan en uit de klassieke school; gelijk iemand betaamt die het zich tot eer rekent lid te zijn eener litterarische fakulteit als de Leidsche met zoovele door Europa bewaarde herinneringen.

Zijne scherts is de leuke der beste nederlandsche schrijvers van den ouden en den nieuweren tijd. Zij doet glimlachen, niet schateren, en maakt haar voorwerp niet verachtelijk, maar gezellig. Fruin bewaart zijne minachting voor historische personen die hem toeschijnen boosdoeners geweest te zijn; en zelfs dan toornt hij meer tegen de daden dan tegen de lieden.

Met de Hollandsche schilders der 16de en 17de eeuw heeft hij gemeen dat hij zulk een uitmuntend teekenaar is. Tot lof van Engelsche race-paarden zegt men dat zij louter beenen zijn. De stijl van Fruin bestaat uit louter lijnen. Het geheim zijner schrijfwijze zijn hare evenredigheden, hare ongedwongen standen, hare bewegelijkheid in de rust.

De gematigdheid zijner oordeelvellingen is zelfs in Nederland, het land der gematigdheid, ongemeen. Het legt niet in de geschiedenis eene wijsbegeerte der gebeurtenissen, maar neemt in eene eigen wijsbegeerte zijn uitgangspunt. Van de menschen en de dingen in het algemeen denkt hij het zijne. Daarnaar beoordeelt hij èn het voorgevallene èn de personen die oorzaak

zijn geweest dat het zoo en niet anders voorgevallen is. Hunne vooroordeelen laat hij voor hunne rekening, maar steekt voor het overige zich zoo veel mogelijk in hunne huid, en bereikt op die wijze eene onpartijdigheid van voorstelling die de objectiviteit zeer nabij komt.

Deze 'onpartijdigheid van een geschiedschrijver' heeft hij van Ranke, zegt hij; en hier beginnen de buitenlandsche invloeden. Het was inderdaad hoog tijd, dat de nederlandsche geschiedvorschers hunne schade inhaalden, en zij van de elders gevolgde nieuwe methoden partij trokken om Nederlands persoonlijk verleden in het licht der 19de eeuw te stellen. In dien strijd tegen de legende zijn Groen van Prinsterer en Bakhuizen van den Brink Fruin's wakkere voorgangers geweest. Onze geschiedenis raakt op zoo vele punten aan die der Duitschers, vooral in de 16de eeuw, toen de Nederlanders voor het eerst een afzonderlijk volk werden, dat Ranke's onderzoekingen vanzelf den toon gaven.

Fruin heeft het bijzondere dat zijne onpartijdigheid zich in beeld weet te brengen, en de geschiedenis bij hem vaak het aantrekkelijke der novelle bekomt. Hij doet aan Mérimée denken. Zijn verhaal van Leiden's ontzet in 1574; sommige hoofdstukken zijner *Tien Jaren*; opstellen als zijne studie over Maria van Reigersbergh; menige zijner aantekeningen bij Coenraad Droste's overblijfselen van heugenis; menige bladzijde van zijne schets eener hollandsche stad in de middeleeuwen, handhaaft zich naast het beste wat in onze eeuw door den historischen roman geleverd werd. Zelfs oude aanslagen in de verponding, als die van 1514, moeten bij hem tol aan de kunst betalen.

In elk land dat op beschaving aanspraak maakt behoort elk oogenblik en in ieder vak minstens één man gevonden te worden die op de hoogte zijner wetenschap is. Voor de nederlandsche geschiedenis is Fruin thans die man. Al hetgeen anderen van haar kennen, kent ook hij; en ongerekend hetgeen hij nog *in petto* heeft, kent hij daarenboven gedeelten die al de anderen ontgingen. Het dagboek van zijn vijfentwintigjarig professoraat is dat van zijn gestadig toenemen in kundigheden. Er is geen vergelijking tusschen het-

geen hij nu weet, en hetgeen hij wist toen hij van docent bij het gymnasium tot hoogleeraar aan de universiteit benoemd werd. Toch was hij in 1860 reeds buitengewoon knap.

Niemand kan, met hoop op een verzekerd uitzigt, in zijne jeugd zich voornemen het eenmaal even ver te brengen als Fruin. De omstandigheden moeten daartoe medewerken. Maar het is reeds een goed begin, te beseffen dat het doel waarnaar gestreefd moet worden, inspanning van alle krachten eischt.

1885.

E.J.P. Jorissen.**I**

De vroegere Transvaalsche staatsprokureur Jorissen, door zijne verkiezing tot lid van den Volksraad opnieuw te Pretoria een persoon van gezag geworden, heeft een begin gemaakt met het opschrijven zijner persoonlijke herinneringen uit Maart 1881, toen hij werkzaam deelnam aan de vredesonderhandelingen met Engeland waaruit het herstel der Transvaalsche Republiek voortgekomen is. De vredesonderhandelingen te Lange-Nek, Maart 1881. Herinneringen en Waarschuwingen door E.J.P. Jorissen. Pretoria, J.F. Celliers, 1885.

Onafhankelijk van mijne persoonlijke vriendschap voor hem, vind ik Jorissen merkwaardig. Hij is een der Hollanders van den tegenwoordigen tijd die buiten Nederland, op het gebied der praktische diplomatie, eene waardige vertooning gemaakt hebben. De door hem gestelde Derde Proklamatie, thans voor het eerst algemeen bekend geworden, resumeert voor de regtbank der geschiedenis de gevoelens der Kaapsche Boeren voor welke in 1881 het gouvernement van Koningin Victoria gezwicht is. Zij is een stuk van beteekenis in de gedenkrollen van den strijd der kleinere volken tegen Engeland in de 19de eeuw.

Wanneer men de houding der Nederlandsche regering van 1884 in den Haag, toen de *Nisero*-zaak aan de orde was,

vergelijkt met de houding der Kaapsche Boeren drie jaren te voren, dan krijgt men het verhaal van Jorissen dubbel lief.

Nederland heeft zich vergeten tot toestemmen in eene *joint-action* die gelijk stond met eene bekentenis van persoonlijk onvermogen. In zijn Maleischen Archipel heeft het zich door Engeland teregt laten zetten. Het heeft geduld dat in zijn naam, bij het onderhandelen met een inlandsch hoofd, zeeschuimer en rebel, een Engelsch kommissaris zoete brooden is gaan bakken. Uit vrees voor Engeland heeft het f. 100,000 losgeld betaald aan een oproerig onderdaan en verrader, die verdiend had even zoovele malen gehangen of gefusilleerd te worden als de bemanning der *Nisero* koppen telde.

Alles tot schade van Nederlandsch gezag in Indie. Alles uit bezorgdheid voor onaangenaamheden met de machthebbers te Londen. Van zorg voor het eergevoel der Nederlandsche marine-officieren; voor het prestige der Nederlandsch-Indische hoofdamttenaren, militaire en burgerlijke; geen spoor. De Hollandsche vlag heeft bij die gelegenheid als doekje voor het bloeden gediend.

Hoe anders de Kaapsche Boeren! In weerwil dat zij door Engeland bedreigd werden met wraak wegens het sneuvelen van generaal Colley en zijne nederlagen van 18 Januarij, 8 Februarij, en 27 Februarij, in weerwil dat de nood hen drong een wapenstilstand te sluiten die de Engelsche garnizoenen binnen hunne landpalen gelegenheid opende den uitgeputten voorraad levensmiddelen te vernieuwen; in weerwil dat ieder oogenblik uit Natal versche Engelsche regimenten konden komen aanzetten om de afgestredenen te vervangen; in weerwil dat het nog blijken moest of en met welk gevolg de Oranje-Vrijstaat zich aan de zijde van Transvaal scharen zou, - ondanks al die nooden, die zorgen, die vragen van leven en dood, weigerden zij standvastig ieder vredesverdrag, hetwelk niet vóór alles hunne annexatie herriep en de zelfstandigheid hunner Republiek waarborgde. Eene spoedig getelde schaar gewapende burgers wederstond toen in het aangezicht de magtigste koloniale mogendheid der aarde; en die mogendheid, - tot hare eer zij het gezegd, - gaf toe.

Doch dit alles behoort voortaan tot de geschiedenis en

alleen de anecdoten betreffende het voorgevallene boezemen nog belangstelling in. Gedane zaken hebben geen keer. Beging Nederland in 1884 eene onwaardige gekheid, er zit niets anders op dan bij de eerste gelegenheid de beste het misdrevene zoo goed mogelijk te herstellen.

Onder het driemanschap Kruger, Pretorius en Joubert heeft dr. Jorissen deel gevormd eener commissie van drie leden uit den Uitvoerenden Raad, welke in de eerste dagen van Maart 1881 zich van Heidelberg, waar het voorloopig bestuur der republikeinen gevestigd was, begeven heeft naar de legerplaats bij Lange-Nek, ten einde te gaan spreken met generaal Sir Evelyn Wood, opvolger van generaal Sir G. Pomeroy Colley als opperbevelhebber der in Transvaal aanwezige Engelsche troepen. Hetgeen hij van die reis verhaalt en zijne opmerkingen omtrent de Engelsche hoofdofficieren is aangename lektuur.

‘Maandag 14 Maart kwamen wij in de nabijheid van ons kamp. Wij werden verwelkomd met het bericht dat de wapenstilstand met vier dagen verlengd was; en rustig dientengevolge, trokken wij Dinsdag 15 Maart op naar den Nek. Eene verheffing naar den bodem bedekte nog het “lager”. Hooger komende, zagen wij de wagens en tenten in de volle breedte der lijn aan den voet van den Amajuba. Spoedig waren wij omringd door honderden ruiters.’

Doch het doel lag verder. De onderhandelaren wilden niet alleen het leger der Boeren, maar ook het kamp des vijands zien.

‘Wij stegen te paard, sloegen een pad ter rechterzijde op, en waren spoedig hoog genoeg om in de verte, ter linkerzijde, in zuid-oostelijke rigting, den langwerpigen vierhoek te zien, die “de Engelschen” bevatte. Onze blik dwaalde in het bergdal.

Ongeveer in die lijn, maar nog wat verder naar achter of dieper naar beneden, hadden de kanonnen gestaan, die den 28sten Januarij den eersten aanval van Colley openden. Het schijnt dat men den Nek van ter zijde dacht te forceeren, waar men verwachtte eene gemakkelijke kloof om den uitersten bergspits te zullen vinden. Daar viel de kolonel Deane met

den revolver in de hand. Zwijgend reden wij derwaarts, stapvoets langs de helling.

Hier was genoeg te hooren en te zien. Omringd door de mannen zelf, die zes weken vroeger hier hadden pal gestaan en hun wis mikkend lood den aandringers hadden tegemoet gezonden, werd ons duidelijk, hoe zulk een klein aantal scherpschutters eene vrij belangrijke legerafdeeling hadden kunnen tegenhouden.

Men had haar van drie zijden onder het lood gehad en niet geschoten voor dat de vijand, in den waan met zijne kanonnade het terrein schoongeveegd te hebben, hoog genoeg was om, bijna weerloos voor den goed beschermden scherpschutter een wis mijkpunt te wezen. Overal lagen de sporen van den strijd, helaas ook de bijna onbegraven lijken der Engelsche soldaten; gebroken veldflesschen, ledige hulzen van patronen, kleedingstukken, splinters van gebarsten bommen.

Onze gidsen waren fel gebeten op de Engelschen, die zich bediend hadden van vuurpijlen. Dit daargelaten was er een bedaarde, ernstige geest. Wien men ook sprak, in den warmen toon zijner godsdienstige overtuiging bragt hij God zijn dank voor de behaalde zegepralen: maar grootspraak hoorde men niet. Eerst vele maanden later, en dan nog het eerst uit den mond van lieden die geen voet op den Nek gezet hadden, of nog erger die in de oude kolonie als trouwe Britsche onderdanen zich rustig op een afstand hadden gehouden en, toen de beer geschoten was, waren op komen dagen om de huid te deelen, heeft men het gesnoef van den Afrikaner gehoord, dat hij Engeland geslagen had, en gemakkelijk weder zou slaan.'

Aan generaal Evelyn Wood was van de aankomst der onderhandelaren kennis gegeven, en over en weder reden onophoudelijk de estafetten, om voor den volgenden dag de plaats der zamenkomst te bepalen. Naauwkeurig werd overeengekomen van hoeveel gewapende mannen iedere partij zich zou doen vergezellen. Alles was alzoo behoorlijk voorbereid. De Engelsche commandant had de hoffelijkheid den commissarissen de twee laatste telegrammen uit Londen toe te zenden waarin zijne regeering uiteenzette op welke grondslagen de onderhandelingen konden gevoerd worden.

‘Met beleefdheid’, verhaalt dr. Jorissen, ‘ontvingen ons de Engelsche officieren, generaal sir Evelyn Wood en zijn staf: colonel R. Buller, majoor Clarke en majoor Fraser.

Wood is levendig, beweeglijk en druk. Ik had hem een jaar te voren te Kaapstad gezien, toen hij de keizerin-weduwe Eugénie op haar treurigen tocht naar Zoeloeland begeleidde. Inderdaad heeft Wood iets hoffelijks over zich, en tevens, alsof hij eene rol speelt, iets gejaagds. Beleefd en voorkomend, zoodat hij het hart zijner tegenstanders om zoo te zeggen steelt, viel hij toch eene enkele maal uit zijne rol, en werd lomp tot ruw toe. Hij zou u alleen in een hoek der kamer trekken, en u in vertrouwen nemen als stortte hij zijn geheele hart uit; en daags daarna met een effen gezicht een brief inzenden vol verholten schimp tegen u - en dit over dezelfde zaak.

Zijn vriend, kolonel R. Buller, was een geheel ander persoon: beleefd als een beschaafd man, maar zonder vertrouwelijkheid en niet de minste moeite nemende om zijn ongenoegen over den loop van zaken te verhelen, noch iets van zijne minachting voor den vijand.

Wood gekscheerde met Joubert, alsof beiden mannen van het vak waren, zamen opgeleid in den dienst. Als de wapenstilstand voorbij was, vertelde Wood hem, zou hij onmiddellijk den Nek aanvallen, en, vervolgde hij, wijzend op zijne borst waar negen lintjes negen medailles aanwezen, “als ik niet doodgeschoten word, zal ik u slaan en de tiende krijgen.”

Het kenschetst den boer Joubert dat hij op deze gevleugelde woorden van den dapperen Engelschen aanvoerder geen ander bescheid wist te vinden dan dit grof geschut: ‘Ziet, generaal, dit is nu juist het onderscheid tusschen u en ons: Gij vecht voor de eer, en wij voor ons recht.’

‘Kolonel Buller’, vervolgt dr. Jorissen, ‘zat met een rustig gelaat, breed en fijn besneden. Eens, het was juist dien eersten dag onzer ontmoeting, sprak Wood hem aan in het Fransch. Wood kon zijne verrassing niet verbergen dat wij, met stijve vastberadenheid, ons van den aanvang af als eene der oorlogvoerende partijen op gelijke lijn trachtten te stellen met hem, vertegenwoordiger van Engeland! Al wat kolonel Buller antwoordde was: dat hij nooit iets anders van ons verwacht had.

Ik ben vast overtuigd dat kolonel Buller het werk der verzoening en vredestichting waartoe wij bijeengekomen waren, zou hebben doen mislukken, openlijk, eerlijk, en brutaal. Generaal sir Evelyn Wood speelde een spel van geheel anderen, en gevaarlijker aard.'

Ik weet niet of er onder mijne lezers gevonden worden die het werk van Th. Carter bezitten: *A narrative of the Boer War*. Anderen hebben welligt de Kaapsche couranten der eerste maanden van 1881 bewaard. Beide hulpmiddelen kunnen diensten bewijzen. Maar nergens en bij niemand vindt men, ter aanvulling, zulke intieme berigten als bij den medegedeputeerde van den Uitvoerenden Raad, die zelf de gewigtige vredesonderhandeling hielp leiden. Dit persoonlijke geeft aan het geschrift van dr. Jorissen historische waarde.

II

Historische waarde - ook al mocht zich de onlangs overgewaaide jobstijding bevestigen dat de Transvaalsche Republiek zich weder onder Engeland heeft moeten begeven, of zij genoodzaakt is geweest de hulp van Duitschland in te roepen. Haar gedrag, vier jaren geleden, blijft des ondanks eervol. Geschreven onder den indruk van het berigt uit Pretoria in het begin van Augustus j.l., dat de Transvaalsche Republiek zich in ongelegenheid bevond en zij hare betalingen gestaakt had.

Niemand in Europa heeft toen geweten dat de opstand der Boeren een grooter en algemeener gevaar vertegenwoordigde dan gelegen was in dien binnen enge grenzen omschreven opstand zelf. Buitenaf heeft men zich verbeeld dat de andere Hollanders in Zuid-Afrika, - de Hollanders der Kaapkolonie, de Hollanders in Natal, de Hollanders van den Oranje-Vrijstaat, met de Transvaalsche Boeren eigenlijk niet mede-, of althans niet werkzaam medegevoelden. Men hield den strijd voor zuiver plaatselijk, voor bijna geheel persoonlijk. Aan het bestaan van ontbrandbare stoffen elders, buiten Transvaal, werd nauwelijks geloofd. Men achtte het ondenkbaar dat de vlam zou overslaan.

Doch één man althans, op de plaats zelf, de kort daarna gesneuvelde generaal Colley, wist beter.

‘Ik vrees ten zeerste’, schreef hij in de laatste dagen van December 1880 naar Bloemfontein, ‘ik vrees ten zeerste voor eene uitbarsting tusschen de twee witte rassen in Zuid-Afrika. Er bestaat in Natal en in de Kaapkolonie eene onloochebare en zeer sterke sympathie met de Boeren. In den Vrijstaat wordt gezegd, (of het waar is kan ik niet uitmaken) is het reeds tot feitelijke ondersteuning gekomen.’

Met andere woorden: generaal Colley zag den rassenhaat het hoofd opsteken, Hollanders tegen Engelschen, Engelschen tegen Hollanders; en een juist voorgevoel zeide hem dat indien, op drie of vier verschillende punten tegelijk, die haat tot daden oversloeg, er in dat afgelegene oord der wereld een andere Europeesche of Amerikaansche burgerkrijg ontstaan kon - geen geregelde oorlog, maar eene dier worstelingen tot op het mes, gelijk er in koloniën kunnen plaats grijpen.

In zijne dagelijks toenemende bezorgdheid nam de generaal zijne toevlucht tot de telegraaf en seinde aan den president van den Oranje-Vrijstaat: ‘Men rapporteert van verschillende zijden dat de inwoners van den Oranje-Vrijstaat naar het Boereleger trokken, en deelnemen in aanvallen op Harer Majesteits troepen.’ Zijne ongerustheid deelde zich mede aan de regeering in het Moederland zelf. De consul van den Oranje-Vrijstaat te Londen moest per telegraaf aan zijn president vragen: ‘Is het waar dat lieden uit den Vrijstaat in Natal een kamp hebben opgeslagen met vijandige bedoelingen tegen de Engelschen? Welke maatregelen heeft de regeering van den Vrijstaat genomen tot handhaving der onzijdigheid?’

Dr. Jorissen doet zeer goed uitkomen welk een gewichtig persoon in die omstandigheden de president van den Oranje-Vrijstaat zijns ondanks werd, en welke zware verantwoordelijkheid er op hem rustte. ‘De president van den Oranje-Vrijstaat wist’, verhaalt hij, na het vermelden van Brand's aankomst op Lange-Nek om aan de vredes-onderhandelingen deel te nemen, ‘hij wist dat wanneer wij redelijk in onze eischen waren en met gratie toegeeflijk wisten te zijn, het afwijzen door Engeland de laatste weifeling in het hart *zijner*

burgers zou wegnemen; dat ze dan allen naar de wapens zouden vliegen. Ja hij wist meer, hij wist dat hij dan zelf aan hun hoofd zou staan.'

Het verschijnen van Jan Brand in het leger der Boeren als onderhandelaar, daartoe aangezocht door Engeland-zelf, moet als een keerpunt beschouwd worden. Dertien dagen was hij, door den slechten toestand der wegen, dertien eindelooze dagen onderweg geweest; en groot en algemeen was de geestdrift toen Zondags-middags te drie uur zijn wagen opreed uit den hollen weg over den Nek en in het gezicht kwam. Met eerbied wachtten de 'oudsten des volks' hem af bij de voor hem bestemde plaats, in de onmiddellijke nabijheid van de groote tent der samenkomsten.

'Wij hebben dien dag uren lang samen gepraat', schrijft Jorissen. 'Soms was het een ongedwongen vrij gesprek, waarin deel nam wie lust had. Brand, reeds sedert 1864 aan het verkeer met de burgers gewend, is geduldig, vriendelijk, heeft meest een lachenden trek op het gelaat, en praat zelf gaarne, veel en onophoudelijk. Velen van onze oude mannen kende hij persoonlijk, of kende althans hunne in den Vrijstaat levende verwanten. Zichzelf en zijne hoorders herinnerde hij dan gaarne vroegere gebeurtenissen, en wist met grooten takt altijd de deugden van gematigdheid en bescheidenheid in het licht te stellen, opwekkend tot geduld en toegeeflijkheid.'

Jan Brand is geen Boer, maar hetgeen men vroeger in Nederland een Kapenaar noemde; een zuivere Kreool. De Engelschen hebben hem in den adelstand verheven. De stille, goedgeregelde, fatsoenlijke Oranje-Vrij staat, aan wiens hoofd hij zich geplaatst ziet, vormt in hunne oogen met de revolutionaire Transvaal een scherp contrast. De politieke toestand is daarenboven van dien aard dat de welvaart van den Vrijstaat wint, naarmate in de Transvaal de zaken meer in het honderd loopen. *Saevis tranquillius in undis* zag de president Brand vóór 1881 op de hooge zeeën buiten zijne kusten neder, en, daar hij veilig in de haven bleef werd hem dit als verdienste toegerekend en verwierf zijn beleid hem den hoogsten lof. 'Intusschen' voegt dr. Jorissen er bij, 'sedert de laatste drie maanden was de storm overgeslagen.'

Ook in den Vrijstaat spande het inderdaad zoo sterk dat, toen daags voor de vredesonderhandelingen de afgevaardigde De Villiers, die zich tijdelijk op Lange-Nek bevond, naar den Vrijstaat zou terugkeeren, er eene beslissende afspraak gemaakt en met een vasten handdruk bezegeld werd. Indien den volgenden dag, Maandag 21 Maart, de onderhandelingen mislukten, dan zou daarvan op eene aangewezen plaats aan de lieden van den Vrijstaat onmiddellijk bericht gezonden worden. Het zou dan niet lang duren, verzekerde De Villiers, of een sterk Vrijstaatsch commando, talrijk genoeg om een paar Engelsche regimenten den weg af te snijden, zou, achter den rug der Engelsche bezetting in Newcastle en in het front der te Durban landende troepen, zich in Natal werpen.

Ware het tot dit uiterste gekomen, een openbare oorlog zou onvermijdelijk geweest zijn. Aan de eene zijde zouden al de Engelsche, aan de andere al de Hollandsche kolonisten gestaan hebben. Het zwaard had moeten beslissen.

Hetgeen nu volgt, en betrekking heeft op den loop der onderhandelingen, wil in dr. Jorissen's eigen woorden medegedeeld worden. Met ziet er den schrijver tot zekere hoogte werkzaam deelnemen aan de beraadslagingen, en vindt er gelegenheid zich een oordeel over zijne bevoegdheid te vormen.

'Emmanuel Kant', zegt hij, 'heeft een belangrijk werkje geschreven over de kracht van het gemoed tot beheerschen van ziekelijke aandoeningen. Generaal Evelyn Wood (iet of wat hardhoorend, dit wordt door niemand ontkend) deed meer dan Kant. Hij leverde het practisch bewijs dat de menschelijke wil, enkel door het vaste voornemen, ziekelijke aandoeningen niet slechts beheerschen, maar naar welgevallen vergrooten of verkleinen kan. Met het ernstigst gezicht, de inspanning van het denken op het gelaat, de hand aan het oor, luisterde hij en gaf - een antwoord dat op mijlen afstands van de zaak bleef. Dan weder - de oogen van tevredenheid stralende omdat hij alles zoo goed verstaan had - keerde hij zich tot Joubert (die altijd aan zijne zijde moest zitten) en vroeg: hoe het nu stond met de quaestie van het opzenden der levensmiddelen voor de ingesloten garnizoenen? Met president

Brand begon hij het punt te behandelen dat Vrijdags te voren van diens beslissing afhankelijk gesteld was, of tot het garnizoen enkel de militairen behoorden, dan ook de burgerlijke bevolking? Alzoo weder opnieuw! “Wel zeker, dr. Jorissen, ik luister.” En luisterde hij niet?

Bedaard en kalm werd gevraagd dat men eindelijk zou overgaan tot het optrekken van het protocol. Wat werd de generaal verdrietig! Hij kon maar niet hooren, kon niet verstaan; of wel klanken alleen, maar geen meening. “I can 't catch dr. Jorissen's meaning”. Dan was het zoo veel gemakkelijker met de heeren Kruger en Joubert! “Ziet”, zei hij, “Joubert, heb ik u niet beloofd een papier te geven waarop ik de verklaring onderteeiken dat noch ik noch mijn opvolger Den Nek met troepen zal overkomen? Dit is in geval van overlijden altijd goed: ik verbind mijn opvolger óók. Leg het dr. Jorissen toch uit dat gij volmaakt tevreden zijt. Of vertrouwt gij mij niet? Is dit u niet genoeg?” Het was voor den heer Joubert volmaakt genoeg, en hij zeide daarom met luider stem tot dr. Jorissen dat wat deze vroeg onnoodig was.

President Brand fluisterde mij moed in, en ried tot volhouden aan. Inmiddels had Wood weer eene afspraak over de verlenging van den wapenstilstand gemaakt, in het privé met zijn krijgsmakker Joubert! De andere heeren begrepen van de redewisseling weinig of niets, en waren volstrekt niet op de hoogte. Zoo was een vol uur voorbijgegaan; wij wonnen geen stap, integendeel verloren voet voor voet. Schoone beloften te over, maar geen zekerheid.

Ik maakte daarom aan het noodeloos gesprek een einde: er was een radicaal middel om den generaal van zijne kwaal te genezen. Ik stond op, en zeide aan de heeren Kruger en Joubert dat ik hen alleen moest spreken en zij met mij naar buiten moesten komen, en aan generaal Wood dat wij eene schorsing der bijeenkomst wenschten.

Onder de veranda gekomen legde ik den heeren uit wat de stand van zaken was, en zeide hun zeer duidelijk dat zijzelf, door mij zoo slecht te ondersteunen en liever naar Wood dan naar mij te luisteren, alles in de waagschaal

stelden. Wanneer wij niet eene Acte van Overeenkomst, een Vredestractaat, of hoe het ding genoemd mocht worden, opgetrokken en gezamenlijk teekenden, hadden wij niets gewonnen! “Om dat papier”, zei ik tot generaal Joubert, “vroeg ik al sedert een uur, toen gij mij zeidet dat het niet noodig was”.

Zij stonden verstomd, - maar toen het gevaar goed doorzien was, verdween ook elke onzekerheid en weifeling. Terwijl wij met gesmoorde stem spraken (wij vertrouwden enkelen der rondlopende bedienden niet, die er als Afrikaners uitzagen en licht Hollandsch konden verstaan), werden er een of twee paarden gezadeld, en een ordonnans stapte naar voren. Het was de boodschapper naar het Engelsche kamp, die de verlenging van den wapenstilstand zou gaan aankondigen. Nu of nooit! “Wat beteekent die ordonnans?” vroeg Kruger aan majoor Fraser die buiten kwam. “Wel, die man gaat de verlenging van den wapenstilstand berichten aan ons leger.” Donker stond het gelaat van Paul Kruger. “Stop that man!” was alles wat hij zeide. Het was ook de eerste en bijna eenige maal dat ik hem Engelsch heb hooren spreken.

De ordonnans reed niet weg, en nu begreep men binnen dat er iets ernstigs aan de hand was. Teruggekomen binnenshuis zei Kruger, in zijne dagelijksche taal, tot den tolk zich richtende: “Zeg voor hem dat ik mij niet begrijpen kan dat een eerlijk man eerst overeenkomt om iets te doen, en dan weigert zijn naam te zetten op papier onder die belofte.”

De heer W. Rood, die als tolk dienst deed, aarzelde - en niet onnatuurlijk - om deze manhafte boodschap over te brengen. “Neen, mijnheer Rood, letterlijk wat ik gezegd heb!” “General, mr. Kruger says”, enz.

De generaal was genezen. Hij verstond alles en goed. Een hooge kleur en het fonkelen zijner oogen deden een uitbarsting verwachten; maar hij bleef zich meester, en gedoogde dat men kalm uiteenzette wat men verlangde. Nu mengde de president Brand zich óók in het gesprek en betoogde, kort maar met klem, dat al ons werk voor niet zou zijn, als wij de slotsom niet samentrokken in een van weerskanten onderteekend stuk.

Met niet al te veel gratie gaf Wood eindelijk toe. Majoor Fraser moest dan maar zoo'n ding opstellen, en dr. Jorissen kon hem maar helpen; maar hij wilde geen andere onderteekenaars hebben dan de heeren Kruger, Pretorius, en Joubert.'

III

Heeft generaal Sir Evelyn Wood geweten dat dezelfde Boeren, die hij 's Maandagsmorgens met een kluitje in het riet beproefde te sturen, Zondagavond te voren een stillen eed hadden gedaan zich liever dood te vechten, dan er in toe te stemmen dat de wapenstilstand verlengd werd, zonder dat de vredesvoorwaarden eerst op schrift gebracht en wederzijds ondertekend waren?

Uit zijn toegeven mag in elk geval worden opgemaakt dat de generaal zich bewust was tegenover vastberaden mannen te staan. Want die eed *was* afgelegd; de zamenzwering (in den etymologischen zin van het woord) *was* gesmeed. Het hing er slechts van af of de Engelschen de gematigde eischen der Boeren zouden inwilligen. Verwierpen zij die, dan zou het volgende gebeuren: 1° met verbreken van den wapenstilstand zouden de Boeren, door te beletten dat de Engelsche garnizoenen in Transvaal geproviandeerd werden, die garnizoenen tot den hongerdood of tot eene schandelijke overgaaf veroordeelen; 2° bijgestaan door den Vrijstaat zouden zij de Engelschen verhinderen nieuwe troepen in de Transvaal te brengen; 3° het korps van generaal Wood zou door hen vernietigd worden, heden de eene afdeeling, morgen de andere; 4° de opstand zou tot de Hollanders in Natal, tot de Hollanders in de Kaapkolonie zelf, zich uitbreiden.

Dit was de beteekenis der zamenkomst, gehouden 's avonds na het begroeten van president Brand, en waarin dr. Jorissen, bij het licht eener lamp of eener kaars op eene overeind gezette kist, te midden eener doodelijke en onheilverradende stilte ('men kon een speld hooren vallen', zegt hij), doordrongen van het gewigt van het oogenblik de door hem gestelde Derde Proclamatie voorlas.

Tot heden bleef dit stuk onuitgegeven, en buiten de hoofdleiders van den opstand droeg niemand kennis van zijn bestaan. Opdat mijne lezers zich een oordeel mogen vormen over het geheel (een chronologisch en zakelijk verslag der per telegraaf met Engeland en regstreeks met generaal Wood gevoerde onderhandelingen over een wapenstilstand en een vergelijk), laat ik hier de slotparagrafen volgen. Zij beschrijven den toestand waarin de Transvaal zich op dat oogenblik door Engeland gebragt zag:

‘Van onzen kant *alles*, van de andere zijde *niets*. Van onzen kant eene eerlijke, oprechte toestemming, van de andere zijde ontwijking, uitstel en - misschien bedrog.

Sir Evelyn Wood zonder eenige volmacht, zelfs de Koninklijke Commissie zonder eenige bevoegdheid.

Geen erkenning van ons Gouvernement, geen erkenning van onze rechten. Het land gesmaldeeld, de burgers verzocht naar hunne huizen te gaan, de leiders als begenadigde rebellen vrij om een goed woord te doen, een militair gezag van Engelsche troepen in ons land en Downing Street oppermachtig en willekeurig ons behandelende naar zijn welgevallen. Nergens een waarborg.

Hebben wij daarvoor in den wapenstilstand toegestemd? Hebben wij daarom al de voordeelen aan den vijand gegeven, en niets voor onszelven behouden? Is het onnatuurlijk dat wij, lettende op dat alles wat men ons ontnemt en onthoudt, tot de bittere gevolgtrekking komen: het is Engeland niet om vrede te doen, maar om uitstel ten einde zijne troepen bijeen te vergaren en ons te vermorselen met zijne bommen en vuurpijlen? Is het onnatuurlijk als wij verklaren: de wapenstilstand is onder valsche voorstellingen opgedrongen, de erkenning van ons als Boeren-Gouvernement en de uitgedrukte bedoeling om vrede te maken - daarin opgenomen - die ons bewogen hebben om in den wapenstilstand toe te stemmen, waren lok-azen uitgeworpen om ons te verschalken, ten einde ons te beter te kunnen verstrikken?

Het is ons hard, na ons lijden van vier jaren [de inlijving van 1877], na de bloedige worstelingen van drie maanden [Januarij-Maart 1881], na den zegen van God zoo kenne-

lijk op onze wapenen ondervonden te hebben, tot de slotsom te moeten komen: er is geen oor voor recht en billijkheid in Engeland. De Right Honourable W. E. Gladstone sprak van *de eer der kroon*: indien Lord Kimberley de zuivere tolk is van de laatste en onveranderlijke gevoelens der Engelsche regeering daarover, dan is het van nu aan duidelijk, dat de eer der Engelsche kroon onbestaanbaar is met de eer van andere volken; dat die eer een Afgod is waaraan goed recht, goede trouw, kracht van heilige tractaten, geloof aan eenmaal gegeven beloften, zonder aarzeling moet worden opgeofferd. Dan is het duidelijk dat wij ons bedrogen hebben; dat wij, die nergens voor strijden dan voor ons goed recht, hetwelk de geheele wereld over erkend wordt, dat wij, burgers der Zuid-Afrikaansche Republiek, vertrappt, vernederd, beroofd en vermoord moeten worden, om te voldoen aan *de eer der Engelsche kroon*.

Vermoord, zeggen wij; want indien de oorlog wordt voortgezet, is het van den Engelschen kant niet langer een eerlijke oorlog, maar een verachtelijk werk van onderdrukking, waarin de officieren en soldaten de rol van gehuurde moordenaars vervullen.

Er is niet de minste verontschuldiging voor Engeland van nu af. Wij willen den vrede, en bieden dien aan. Wij willen de minsten zijn, ofschoon wij tot nog toe overwinnaars zijn. Wij nemen de suzeriniteit van H. M. de Koningin aan. Wij zullen onze positie bij Lange-Nek verlaten. Maar dit is voor Engeland niet genoeg, en het wijst den vrede af.

Wij zullen alzoo den krijg voortzetten. Onze God die ons tot heden geholpen heeft, zal ons niet verlaten. De Heer zal het voorzien!

Maar wij doen twee ernstige verklaringen.

Aangezien het nu blijkt dat de wapenstilstand onder valsche voorstellingen en met bedriegelijke redenen ons is afgedwongen, verklaren wij ons in geen opzigt daardoor gebonden. Wij zullen de levensmiddelen der belegerde kampen *niet* laten ingaan, maar die goederen verbeurd verklaren.

Ten tweede: de geschiedenis leert ons hoe een volk zich tegen een tyran verdedigt. Wat Willem III, van Oranje, die

koning welke Engeland verlost heeft van de tyrannie, zeide in 1672: “Liever een bedorven land dan geen land”, toen hij order gaf om de dijken van Holland door te steken en het land onder water te zetten; wat Rusland deed toen het in 1812 bevel gaf Moskou in brand te steken, - zal ons leeren wat wij te doen hebben. Wij zeggen: Indien gij ons land hebben wilt, neemt het, maar over onze lijken en de puinhoopen van have en goed.

En, eindelijk, Broeders in Zuid-Afrika (Vrijstaat, Natal, Kaapkolonie): Strijdt met ons! Wij roepen u met vrijmoedigheid op om nevens ons te strijden. Onze strijd is van nu af een strijd voor recht en waarheid tegen een gemeenschappelijken tyran, die heden ons en morgen u zal vertreden. Het is aan u om te zeggen wie in Afrika regeren zal: De Afrikaner, of eenige dwingelanden in Downing Street?

Of wilt gij met gevouwen handen blijven toezien tot wij vermoord worden? Ons geloof is het uwe: die zijn leven wil verliezen voor de vrijheid zal het behouden, maar die het behouden wil zal het verliezen.’

IV

Uit de nieuwere koloniale geschiedenis van Nederland zou ik geen voorbeeld weten te noemen van een toestand zoo hachelijk als dien der Transvaal in den Maart-avond van 1881, toen deze proclamatie door dr. Jorissen met gedempte stem voorgelezen werd.

Op Java, wel is waar, heeft in November en December 1884 eene dreigende financieele crisis geheerscht; en menig man van beteekenis te Batavia hield toen, in de eenzaamheid van een slapelozen nacht, zich met de sombere vraag onledig: Wat staat er van Nederlandsch-Indië te worden?

Maar het gold niet zulk een strijd op leven en dood als waartoe drie jaren te voren in de Transvaal besloten werd. In den stijl zelf der proclamatie teekent zich de spanning van het gezond verstand, en de taal eener dweepzucht die toen geen dweepzucht was. De hooggeschoeide bewoordingen doen haar best gelijkvloersch te blijven; maar telkens schemert

er doorheen dat men bezig is zijne laatste kaart uit te spelen en alles te wagen om alles te winnen. Men is niet karig met het aanroepen van God. Men *wil* geen drenkeling zijn, en gevoelt niettemin dat men drenkeling *is*.

Iets soortgelijks is gedurende één oogenblik in Nederland ondervonden, omstreeks het einde der Fransche overheersching in November 1813. Er was toen geen Nederlandsch leger, geen Nederlandsche vloot. De groote meerderheid der fatsoenlijke Nederlanders waren ambtenaren in Franschen dienst en Fransche soldij. Met hen waren de voormalige Nederlandsche Jacobijnen van oordeel dat het werven van vrijwilligers door den generaal van Stirum gelijkstond met het ter slagbank voeren van onnoozelen. Het leger van den maarschalk Mac-donald te Nijmegen, van den generaal Molitor te Utrecht, was een algemeen schrikbeeld. Napoleon, geloofde men, zou met zijne fabelachtige veerkracht zich van de nederlaag bij Leipzig eerlang herstellen. Op de Nederlanders, die het gewaagd hadden aan zijn juk te tarnen en niet in zijne ster te gelooven, zou hij zich bloedig komen wreken. Reeds zag men in gedachten Molitor tegen Den Haag en tegen Amsterdam oprukken. De Fransche krijgsraad zat al. Het vonnis der opstandelingen was geveld. Van Stirum, Van der Duyn, Hogendorp, Falck, en de anderen, kregen den kogel.

De kleine Nederlandsche schaar, welke in die dagen den moed harer overtuiging bezat en in de toekomst van den aanstaanden koning Willem I geloofde, heeft soortgelijke uren van spanning gekend, als de Kaapsche Boeren op Lange-Nek in Maart 1881. Men stond tegen een soortgelijke overmacht. Er dreigde een soortgelijk gevaar, en er heerschte een soortgelijk vertrouwen. De hulpmiddelen waren even gering. Alleen waren de Boeren nóg dapperder. Niet *zij* konden op de Pruisen, de Russen, of - de Engelschen rekenen.

‘Het was tijd ter ruste te gaan,’ verhaalt dr. Jorissen: ‘immers tegen acht uur des ochtends in het huis van O’Neil was onze bijeenkomst met sir Evelyn Wood bepaald; en het was een goed uur te paard daarheen. Wij braken alzoo op; maar weinigen onzer konden den slaap vatten. Nog lang liepen wij, buiten onze wagens op en neder. President Brand was

diep getroffen, en bezwoer mij die proclamatie, welke hij hoopte dat nooit noodig zou zijn, toch niet te publiceeren. Ik heb daaraan tot heden voldaan. Maar het ligt natuurlijk niet in mijn macht een staatsstuk, dat een schakel in den keten van gebeurtenissen is geweest, te vernietigen. Het wapen, destijds zeker een tweesnijdend zwaard, is nu gelukkig, door de betere omstandigheden, stomp en verroest.'

De schrijver heeft gelijk, dunkt mij. Dit officieele stuk drukt op al hetgeen hij verder mededeelt nogmaals den stempel der geloofwaardigheid. De lezer bezit thans twee onderpanden: de publiciteit der *Herinneringen*, en den tekst der Derde Proclamatie als toetssteen van het gepaste der publiciteit.

De Romantiek in Nederland.

I

Elke letterkunde kan bestudeerd worden onder twee verschillende gezichtspunten: hare werking in eigen kring, en hare werking naar buiten.

Stond of viel de romantiek in Nederland met hetgeen andere natien bij haar geprofitteerd of van haar genoten hebben, dan zou niemand hare beeldtenis kunnen schetsen, hare geschiedenis kunnen schrijven, of haar horoskoop kunnen trekken. Geen hollandsch auteur heeft in de laatste vijftig jaren een hollandsch boek geschreven, proza of verzen, hetwelk door Europa als eene aanwinst beschouwd is.

Ik bedoel dus alleen te spreken over hetgeen de romantiek in Nederland voor de Nederlanders zelf geweest is, en laat bovendien het onderzoek naar hare herkomst, of wij haar het eerst uit Engeland, dan wel uit Duitschland of Frankrijk ontvangen hebben, - zooveel mogelijk achterwege. Mijn onderwerp is niet hare oorspronkelijkheid, maar haar inhoud.

En aan dezen heb ik meer dan genoeg. 'Waarin wij ook hebben gefaald,' luidde in der tijd het geestig en openhartig woord van mevrouw Bosboom-Toussaint, 'niemand, houden wij ons overtuigd, niemand zal ons ten laste leggen, dat wij op het punt der kwantiteit zijn te kort geschoten.'

Wie, inderdaad, kan ook maar een blik werpen in de bibliografische aanhangsels achter elke aflevering van *Onze Hedendaagsche Letterkundigen*, zonder verbaasd te staan over

dergelijke vruchtbaarheid? Geen boeken alleen hebben wij volgeschreven, maar geheele boekerijen. Wij verwonderen ons dat de woning van den hoogleeraar Ten Brink al deze werken bevatten kan. Wij vinden dat hem van regeeringswege eene schadevergoeding wegens huishuur behoorde toegekend te worden.

Doch, scherts over boord, zijn verzameling, die alleen de levenden of toen levenden omvat, is niet volledig; en zelfs is dit onze éénige grief tegen het ontwerp waarnaar hij met zulk een bewonderenswaardigen ijver, en in betrekkelijk zoo korten tijd, de opgevatte taak heeft uitgevoerd.

Ons schijnt het toe, dat hij ook sommige dooden had moeten medetellen, en aan het denkbeeld hedendaagsch meer uitbreiding geven. Van klassieke letterkundigen hebben wij eene voorstelling; evenzoo van moderne. Ook van buitengewone, en van daagsche of alledaagsche. Hedendaagsche heeft alleen zin indien wij daaronder *al* de auteurs van beteekenis verstaan die tot zeker tijdperk behooren, nog voortdurend of pas gesloten.

Doch, reeds te veel aanmerkingen op een arbeid dien ik mij niet in staat acht aan te vullen of te verbeteren. De regte man om dit te doen is de heer Ten Brink zelf, want hij alleen bezit in die mate den onmisbaren hartstogt der biografie. Hij heeft het in zijne hand nalezing der overgeslagenen te houden, en op die wijs zijn werk te verheffen tot een litterarisch-historisch standaardwerk voor een volgend geslacht.

Zoo ik over de romantiek in Nederland spreek, het is omdat die algemeene naam mij toeschijnt best van al het nieuwe aan te duiden waardoor, sedert Bilderdijs overlijden in 1831 tot heden, onze letteren zich onderscheiden hebben van die der onmiddellijk voorafgegane periode en van alle vroegere tijdperken te zamen.

Waarin heeft dat nieuwe bestaan? Ook zonder opzettelijk nadenken gevoelen wij dat het een zamengesteld verschijnsel geweest is, verschillende auteurs er elk een gedeelte van vertegenwoordigd hebben, en het als geheel heeft zamengehangen met het leven der natie op allerlei gebied.

Naar mijne persoonlijke meening is het tevens een verschijnsel dat, ondanks zijn voortdurend nawerken, op dit oogenblik tot de geschiedenis behoort, of, zooals de kinderen zeggen van den schommel, aan het uitbloeden is. De romantiek in Nederland heeft haar besten tijd achter den rug. Wij maken ons niet aan onwellevendheid schuldig, wanneer wij te haren aanzien nabetrachting of boedelbeschrijving houden. Veeleer maken wij haar op die wijs een compliment. Ons uitpakken van hetgeen zij in hare mars gevoerd heeft moet aan het licht brengen dat zij behoorlijk in de plunje zat. Wij zullen de overtuiging in ons voelen ontwaken dat zij voor haar aandeel de draagster eener nieuwe beschaving geweest is.

II

Ik vraag verlof mijn eerste bewijs te mogen ontleenen aan deze bladzijden zelf. Aan nieuwere litteratuur-geschiedenis werd te voren in Nederland niet gedaan, allerminst aan de geschiedenis der letteren van eigen bodem.

Stierf er in de 17de eeuw een Nederlandsch auteur, dan verscheen er eene nieuwe uitgaaf zijner werken, voorafgegaan door een levensberigt.